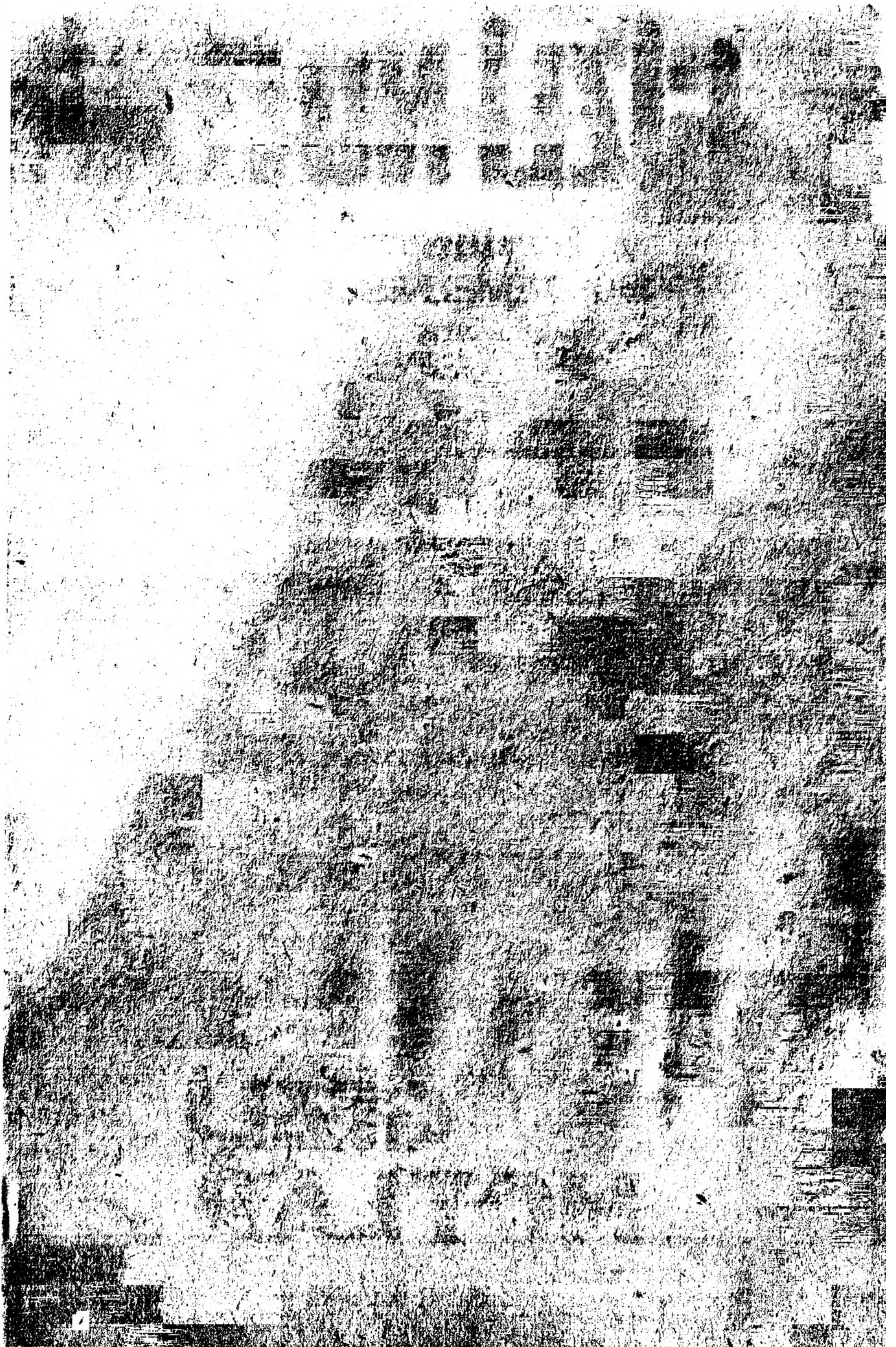
GİZLİ NOTLAR

LUI RAMBER

Tercüman 1001 TEMEL ESER

Tercüman
1001 TEMEL ESER
75

YAZAN:
LUI RAMBER

BASKIYA HAZIRLAYAN :
NİYAZİ AHMET BANOĞLU

GİZLİ NOTLAR

Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren,ona yön veren konularda "Gerçek eserler" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "1000 Temel Eser" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "Tercüman 1001 Temel Eser" dizisini yayınlamaya karar verdik. "1000 Temel Eser" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

Halid Ziya Uşaklığil Lui Ramber'i tanıtıyor

Türk edebiyatının tanınmış kalem sahiplerinden üstat Halit Ziya bey, Lui Ramber'i yakından tanımış ve kendisiyle uzun müddet arkadaşlık da etmiştir. Halit Ziya bey, dostu Ramber hakkında, şunları söylemiştir:

«— Lui Ramber, İsviçre'nin pek tanınmış ve pek muhterem ileri gelen hukukçularından iken, Türkiye'de malî ilgileri olan bazı müesseselerce İstanbul'a gönderilmişti. Galiba memleketin malî bozukluğunda başlıca sebep kendi şahsı olduğu halde, ikide birde halk efkârını tatmin için malî ıslâhat teşebbüslerinde bulunan ve bu maksatla heyetler, encümenler kuran Abdülhamit, o esnada Mösyö Ramberi de dinlemek istemişti.

Ramber'in ciddî tabiatı bu yoldaki düşüncelere âlet olmaktan uzak olduğu için, kendisi malî ıslâhat tasavvurlarında bir vazife görmeksizin bütün çalışmalarını mensup olduğu müesseselerin işlerine vermiştir. Hayatının çeyrek yüzyıla yakın bir kısmını son günlerine kadar Türkiye'de geçirmiş olan bu kişiyi, daima Türkiye'yi pek sevmiş ve bilhassa Türkleri öteki Doğu milletleri hakkındaki fikirlerinden tamamen başka bir surette her türlü terakkiye, her türlü feyze müstahak telâkki etmiş bir adam sıfatıyle tanırım.

Mösye Ramber'le münasebetime, ben ancak, otuz yaşlarında iken, o da hiç olmazsa benim yaşımın iki

misline varmışken başladım. o, tütün inhisarı idaresine genel müdür tâyin edilmişti. Ben de henüz idarenin genel sekreterliğinde bulunuyordum. Bu vazifeye eklenen bir de tercümanlık külfeti, beni Genel Müdürün yalnız yazılarına değil, aynı zamanda bütün gezintilerine ve ziyaretlerine de ortak etti. Bilhassa söylemek isterim ki bu iki vazifenin ikisini de büyük bir zevk ve memnuniyetle yapardım.

O, yazılarında sade, taklidi kabil olmayan bir tabiiyete malikti. Mülakatlarında ise, her hangi bir malî veya iktisadî mesele hakkında öyle su gibi akıcı lisan talâkatına malikti ki, ben de onun cereyanına kapılmaktan nefsimi alakoyamazdım.

Bütün çalışmalarında ve bütün teşebbüslerinde Mösyö Ramber'i hukukunu savunduğu müesseseler kadar memleketin menfaatlerine dikkatli buldum. İstibdat içinde, gaflet içinde, cehalet içinde karanlıklara boğulan bu memleket hakkında o zaman derin bir elem his ederdi. Vaktaki Meşrutiyet ilân edildi, o da herkes gibi birdenbire Türkiye'nin ufuklarında bir başka günün doğuşuna kail oldu. Lâkin o güneşin etrafında gittikçe yoğunlaşan bulutları gördükçe, onun da yüzünde endişe karartıları birikti.

Ne kadar isterdim ki, memleketin bu zamanına da yetişmiş, Cumhuriyet idaresini de görmüş olsundu Meselâ Ankara'ya gitsin, orada kaynaya kaynaya taşan azmi görsün O zaman bu memleket hesabına rahat ölürdü

Zaman öyle yaptı ki Mösyö Ramber'le âmir ve memur münasebeti tarzında başlayan bağlantı, yavaş yavaş her iki tarafın birbirlerine arkadaş ve yardımcı ol-

ması şeklini aldı. Ben bu suretle ona yaklaşırken gariptirki yaşça da yaklaşıyor gibi idim. Ben ihtiyarladıkça o daima genç kalırdı. Güya arada otuz yıllık bir fark yokmuş gibi ben ihtiyar bir genç, o genç bir ihtiyar olarak birleştik.

Gerçekten Mösyö Ramber'i hususi hayatında görüp bilenler, hele onu bir kadın toplantısında görenler bu yüksek vücutlu, geniş yüzlü, nafiz nazarlı, gür sesli ihtiyarda bitmez tükenmez bir gençlik, daima taşkın bir aşk, her vakit çoşan bir şataret buluyorlardı. Ve ona meftun olmamak, onu dinlerken beyaz saçlarını okşamak hevesini duymamak mümkün olmazdı. Galiba bu hissi kadınlarda görmek mümkündü. Seksen yaşma rağmen genç kadınlar üzerinde füsûnkâr bir tesiri vardı.

Yaşlılara pek az nasip olan bu saadet onun yüzünde daima bahtiyarlık şeklinde görülürdü. Temiz bir hayatı, doğru bir muhakemesi ve daima gerçeği söylemekten çekinmeyen bir sözü vardı. Fakat nihayet bir insandı. Onun da gaflet zamanları, hatalı dakikaları olmuştur.»

İMPARATORLUĞU PAYLAŞMAK İSTEYENLER KİMLERDİR?

1895 - 1905

İstanbul: Kasım

Türkiye önemli bir buhran devresi geçiriyor. Avrupa'daki eski eyaletleri ve Rumeli'yi kaybetmesi ile sonuçlanan isyana benzer iç karışıklıklar var. Bunların sahası uzak olduğundan kurbanlarının feryadı medenî milletlere müşkilâtla duyuruluyor. Bununla beraber Batı devletleri ve bilhassa İngiltere asabileşiyor ve müdahaleden bahsediyorlar. Fransız, İngiliz, İtalyan, Avusturya ve Rus filoları civarda, İzmir, Selânik ve Adalar'da bulunuyor. Avrupa kabineleri ile diplomatlar'ın alacakları kararları bekliyorlar.

İçerde idarî ve siyasî tam bir bozukluk vardır, Sultan Abdülhamit yalnız idare ediyor. Avrupa devletlerinin bir noktada anlaşamamalarına güveniyor. Hadiseler ona hak verir gibi görünüyor. Devletlerin yegâne anlaşabildikleri nokta, beraberce faaliyete geçmek noktasıdır. Böyle bir anlaşma menfî mahiyettedir. Bütün devletlerin menfaatleri ve hırsları burada karşılaşıyor.

İngiltere, halk efkârının büyük bir galeyanı üzerine insaniyet namına yalnızca müdahale teşebbüsünde bulundu. Rusya, İngiltere'nin bu hareketini değiştirmeye çalışıyor. Çünkü Karadeniz'in kapısı olan Boğazlar

üzerine kimsenin elkoymasını istemiyor. Fransa, kendisini geçici olarak Rusya'ya bağlayan iyi bağlılıktan dolayı imparatorluğa arka çıkıyor. İtalya, İngiltere'ye katılıyor. Avusturya, son dakikada Şark meselesinin kendisi katılmadan hal olunamayacağını ileri sürdü. Çünkü Şark vilâyetlerinin tabiî mahreci Selânik'tir. Bu suretle devletler Osmanlı hükûmetini tehdit edecekleri veya kargaşalık sebeplerini ortadan kaldıracakları yerde birbirinin hareketini tetkikle meşguldürler. Bu umumî kadro içinde bir lahzadan ötekine mühim hadiseler yaratabilecek ve Avrupa devletlerini gözcü durumundan çıkmaya mecbur edecek mahiyette birtakım mahallî olaylar birbirini takip ediyor .

20 Aralık

Birçok gündenberi Avrupa kabineleri. Avrupalı tebaanın hayatını korumak için Boğaziçi'ne birer kruvazör sokmak için Sultan'dan müsaade almaya çalışıyorlardı. Nihayet müsaade verildi. Gemiler birbiri ardı sıra Boğaz'a girmeye başladı. Bu vesileyle Türklerin nümayiş yapacakları söyleniyordu. Fakat hiç bir şey olmadı.

Bununla beraber dün garip bir hadise karşısında kaldık. Saat onbuçukta Beyoğlu caddesi korku ile koşuşan birtakım halkla doldu. Bunlar Taksim'e doğru kaçıyorlar ve Galata'da katliam yapıldığını söylüyorlardı. Yayaların sık sıralarını yarmaya çalışan arabaların atları dört nala gidiyorlardı.

Polis bu heyecan hareketini Misk sokağının hizasında durdurabildi. O vakit bu kalabalığın hiç bir şey görmediği, yalnız rivayet üzerine kaçıştığı anlaşıldı. İstanbul'un bir sokağında şahsi bir kavga olduğu, softaların bir tarafa toplandığı, bir arslanın kafesinden kaçtığı

söylenildi. Bunların hepsi yalandır. Kaçanlar yersiz korkularından dolayı biraz utanıyorlar. Bu hali, umumî efkârın heyecanına, düşünce ve cesaretin azlığına yüklemek lâzım geliyor. Esasına bakılırsa Beyoğlu'nda katliam olmasından korkmaya mahal yoktur. Avrupalı halk burada kalabalıktır. Kendisini kolaylıkla müdafaa edebilir. Yegâne tehlike askerin hücumundadır. Sultan'ın hayatına suikast olduğu takdirde askerin serbest bırakılarak yağmaya koyulması imkânı vardır. Pek basit korunma tedbiri almakla yetindik. Mühimmatiyle birlikte oniki tabanca satın aldık. Bir hadise vukuunda muhafazamızı temin için beş Hırvat peyledik.

1896 Mart

Ocak ve Şubat aylarını Paris'te geçirdim. Ermeni meseli üzerinde sükûn hasıl oldu. Avrupa siyaseti iki istasyoner sefinenin geçici olarak İstanbul limanında demir atması için müsaade alabildi. Bu iki küçük gemi, şurada medenî devletlerin korkaklığının ve maddeten iktidarsızlığının şahidi, milletlerarası ihtirasların delili, ikrar olunmaz kıskançlıkların şahidi olarak duruyor. Avrupa'nın müdahalesi, Türkiye'de iç islâhatı sağlayarak memleketi kurtarabilirdi. Rusya ölüm halinde bulunan memlekete yeni hayat bahşedilmesine taraftar olmadığını hissettirdi. Avını kuvvetli ve riyakâr bir himaye altına aldı. Cumhuriyetçi Fransa mizanın Rusya tarafına nüfuzunu koydu. Harp tehdidine maruz kalan öteki devletlerse kayıtsız gözcü vaziyetini takındılar.

Bu müthiş buhran esnasında Osmanlı imparatorluğunun yönetici heyeti arasında mühim değişiklikler oldu. 1893'de buraya geldiğimiz zaman sadaret makamında Cevat Paşa'yı bulmuştuk. Cevat Paşa, güzel bir

Türk tipidir. İri yapılı, kuvvetli, tatlı yüzlü, orta akıllıdır. Düşünce ve sağduyusu vardır. Nazik, kolay sohbet edilir bir zattır. Fransızcayı güzel konuşur. Yeterli bir tahsili vardır. Müşkil meseleleri tetkik ve münasip bir surette yoluna koymak için takdire değer bir gayret gösterir. Ağır ağır pazarlık eder. Hükûmetinin ve Sultan'ın menfeatiyle şahsî menfeatini uzlaştırmaya çalışır. Bu son düşünce seneden seneye kendisini fazlaca işgale başladı. Bir mukavele akdederek söz verdi mi sözünde durur. Zaten efendisinin heveslerine karşı koyabilecek kadar azim ve metanete malik değildir.

Nafia nazırı Tevfik paşa ile her gün münasebetteyiz. Ehliyetsiz ve seciyesiz, fakat iyi kalpli küçük bir ihtiyardır. Maliye nazırı Nazif Paşa hoş bir zattır. Orta bir zekâya maliktir. Nispeten namusludur. İçinden çıkılmaz malî güçlükler içinde çırpınır durur.

Avrupa'nın öteki memleketlerine nispet edilirse hükûmetin ihtiyaçları sınırlıdır. Bununla beraber umumî iktisadî şartlar tesir icra etmemiş değildir. Askerî masraflar ziyadeleşmiş, yeni techizat alınması lüzumlu görülmüştür. Nafia işlerine ait bazı tesisler vücuda getirildi. 3000 kilometre kadar şimendifer hattı döşendi. Memleketin genişliğine göre bu miktar hiçtir. Fakat şirazeden çıkmış bir hükûmetin kuvvetini bitirmek için yeterlidir. Vergiler tahsil edilemiyor. Kanun meskene taarruzu yasakladığından vergi vermek istemeyenlere karşı zor kullanılamıyor. Âşar toplanıyor fakat bunun için başvuranlar usûller masraflı ve müstebidânedir ve israfa kapı açıyor. Bu sebepten dolayı hükûmet her vakit parasızdır. Kasa boş olduğu zaman memurlara maaşını veremez. Nihayet çaresiz kalınca istikrazlar ve inhisarlar teşebbüsüne mecbur kalır. Şu satırları yaz-

dığım sırada memurlar dört aydanberi maaş alamamışlardı.

Ermeni hadiselerinin sonucu olarak çıkan buhran her şeyi altüst ettiğinden Sadrıazam istifa istirhamında bulundu. Sultan işbaşına kuvvetli ricali getirmek istedi. Bunlar hiç yok değildir. Sadaret makamına faal, zeki, doğru bir ihtiyar olan Sait Paşa'yı ve sonra da akıllı, mahir, Batı terbiyesi görmüş siyasî işlerde mahir bir diplomat olan Kâmil Paşa'yı getirdi. Bu tecrübe kendisine fayda vermedi. Bu adamlar Padişah'a ıslahat projeleri verdiler. Hükûmet idaresinin mesuliyetini istediler. Sarayın nüfuzundan kurtulmak talebinde bulundular.

Bunlar birkaç haftadan fazla dayanamadılar. Sultan'ın etrafında bulunanların entrikaları ile ikisi de düştü. Sait Paşa hayatını tehlikede görerek İngiliz sefaretinden çıkmadı.

Kâmil Paşa İzmir'e vali olarak gönderildi. Şimdiki Sadrıazam hırçın, para düşkünü, az akıllı, teşebbüs fikrinden yoksun bir adamdır. Bir oğlu ile bir damadı var. İkisi de az çok âşikâr bir tarzda işleri tetkik ederek şahsî menfeatlerini temin çaresini ararlar.

Bir Nezaret'e hülûl ederek onun bin türlü dolabına vukuf peyda etmek bir Avrupalı için alâka uyandıracak bir şeydir. Nafia Nezaretinde binanın önü her cinsten birçok adamlarla doludur. Biri pardösünüzü ve bastonunuzu alır, öteki ikisi ayakkabınızın tozunu silmek için birbirleriyle yarışırlar. Başkaları sizi tecessüsle seyreder. Aralarında şüphesiz Nezarete girip çıkanları Saray'a haber vermek için dolaşan birkaç hafiye de mevcuttur. Sonra bir tavan arasına çıkmak için iki tahta

merdiven çıkarsınız. Dairelerin kapılarının baktığı iç dehlize varırsınız. Bu dehlizde mahdut işi olan birçok memurun durmadan gelip gittiğini görürsünüz. Bunlar öğleden bir saat önce gelirler ve saat dörtte giderler. Dairelerde duvarlar boyunca birbirlerine âdeta temas eden bir sürü koltuk vardır. Her birinde bir memur sağ bacağını sol kalçası altına almış olarak oturur, bir sigara içer. Önünde küçük bir masa vardır. Bu masanın yegâne vazifesi hokka taşımaktır. Türkler yazı yazmak için kâğıdı sol ellerinin üzerine korlar ve sağ elleri ile sağdan sola yavaş yavaş harfleri çizerler. Her memur sınırlanmış bir vazifeyle uğraştığından dairede geçirdiği zamanın çoğunda hiç bir şey yapmaz.

RUS FİLOSU İSTANBUL BOĞAZI ÖNÜNDE DOLAŞIRKEN, İSTANBUL'DA ERMENİ MESELESİ

3 Eylül

Geçen haftanın hadiseleri kâbus gibi çökmüştü. Yirmi beş Ermeninin şehre girmesi, bankaya kapanması, muhasara altına alınması, binayı havaya uçurmaya kalkması ve sonra korkarak kaçmaları hayale benziyor.

Bu hareket bana kalırsa yirmibeş delinin bir cinnet sarasıyla icat ettikleri bir projeden başka bir şey değildir. Resmî bildiriye göre bu hareket Padişah'ın cülus bayramına isabet eden 31 Ağustos'ta tatbik mevkiine konulacak büyük bir suikasdin bir kısmıdır. Asker suikastcıları tevkif etmek istemiş, bunun üzerine bankaya tayin edilmiş olanlar ötekilerinin müzaheretine nail olmak ümidiye işe başlamışlar. Beklemeleri boşa çıkınca kaçmaya karar vermişler. Bu da bir tefsir tar-

zıdır. Her halde meselenin esası karanlık ve sükûn içinde kayboluyor.

Sultan'ın taht'a çıkışı münasebetiyle düzenlenen şenlikler 31 Ağustos'ta yapıldı. Bir gün önce yayınlanan emirnâme gereğince fişekler atılmadı. Sokaklarda halkın gezmesi yasaklandı. Şehir sakindir. Fakat endişeler ortadan kalkmadı. Sefirlerden biri Ermeni komitesinin tehdit dolu bir mektubunu gösterdi. Mektupta imza yerinde (Ermeni milleti namına Hınçak komitesi) yazılı idi.

17 Eylül

Ermenilerin tehdidi şimdiye kadar yalnız Avrupalıların fikri üzerinde tesir icra etti. Üç dört gün şaşkın şaşkın kaldılar. Şehirde korunma tedbirleri alındı, devriyelerin sayıları artırıldı. En küçük bir hadise panik yaratıyor. Birdenbire büyük bir şamata duyuluyor, dükkânların kepenkleri süratle kapanıyor, arabalar delicesine sürülüyor. Ne olduğunu anlamak için halk pencerelere koşuyor, birbirini ezmeyi göze alarak muhayyel bir tehlikeden kaçmak için var kuvvetiyle kaçan yayalar, arabalar görülüyor. Şurası gariptir ki, bazı sefaretler umumî heyecanı zapta çalışacakları yerde artırıcı hareketlerde bulunuyorlar.

Fransız sefirinin bulunmadığı şu sıralarda sefar gençler idare ediyor. İngiltere ile Rusya arasında açılmış mücadelenin oyuncağıyız. Rus filosu İstanbul Boğazının methalinde dolaşıyor. İngiltere ve Fransa'nın gemileri de Çanakkale Boğazı'na yakın Adalar civarında bulunuyorlar. Bu sırada Avrupa kabineleri görüşmelerine devam ediyorlar. Kötü tefsir edilmiş en küçük bir hadise ,bir kavga, bir yangın, Saray'da bir kargaşalık do-

ğurur umumî emniyeti tehlikeye koyabilir. Avrupalıların tecavüzüne maruz kalmaları mümkün olur. Diğer memleketlerde olsaydı ecnebi filoları çoktan İstanbul limanına girmiş bulunurdu. Burada kıskançlıklar, iddialar, devletlerin menfeatleri arasındaki zıddıyetleri dolayısiyle Avrupalılar her tehlikeye maruz kalmakta, asırlardanberi ticaretlerini kefalet altında bulunduran muahedelere rağmen Avrupa'nın harp sefineleri tebaalarının hukukunu korumak ve umumî intizamı temin için buraya girememektedir.

19 Eylül

Hükûmet Ermeni komitecilerini yakaladığını farzediyor. Görünüşe göre, Üsküdar'da bir bomba ve patlayıcı madde deposu ile bir fabrika keşfedilmiş. Mühim oldukları söylenen 12 kişi yakalanmıştır. Fakat bilgili kimseler bir değil, birkaç komitenin mevcut olduğunu, tevkiflerin ikinci derecede olduğunu söylüyorlar. Saray'da iç anlaşmazlıklar olduğundan bahsedilmektedir. İzzet ve etrafındakilerin mühim düşmanları vardır. Bunlar Sultan'ın yanında olanların nüfuzunu kırmaya çalışıyorlar. İnanılmayacak şeyler naklediyorlar. Bunların çoğu, ya mübalağa veyahut icattır. Bununla beraber dilde dolaşan bir şeyi kaydetmeden geçemeyeceğim:

Bir Acem'in Saray'dan alacağı varmış. Uzun zamandanberi parası verilmiyormuş. Evvelki gün yine saray'a giderek alacağını istemiş, israr etmiş, verilmediği takdirde kendisini yakacağını tehdit makamında söylemiş. Bu tehdide aldırış edilmeyince bir kibrit yakarak evvelden gazla veya kolayca parlayan bir mayi ile ıslattığı elbisesini tutuşturmuş ve sarayın mabeyn odasında üstündeki elbisesi parlamış ve kendisi de aldığı yaralar

dolayısiyle ölmüş. Eğer sözüne inandığım biri şahit olduğunu söylemeseydi bu vakaya inanmazdım.

Saray'dan alınan haberlere göre, Sultan meyus ve bitaptır. Nedimlerine ne lâzımsa yapmalarını ve fakat kendisine rahat vermelerini söylüyormuş. Korkusu gittikçe artıyor. Çünkü islâm âleminin memnuniyetsizliğinin gittikçe büyüdüğünü anlamaktadır. Geçen pazar günü çıkarılan kötü şayialara rağmen hafta heyecansız geçti. Bu, belki de polis tarafından Üsküdar'da meydana çıkarılan depodan dolayıdır. Sokakların sükûnu için gösterilen endişeler biraz kalktı. Bunların yerine siyasî vaziyet dolayısiyle cereyan eden münakaşalar, ve yürütülen nazariyeler yolalmaktadır Dahilî ve siyasî kargaşalığın en büyük âmili maliye'nin fukaralığıdır. Gerek asker, gerek sivil Türklerin ihtiyaçlara tahammülleri, maaş ve muhassesatın verilmemesine karşılık sükûtları, harika sayılmaya şayestedir. Bununla beraber her şeyin bir hududu vardır. Az şeyle uzun süre yaşanabilir, borca öteberi alınabilir. Şimdiye kadar hükûmetin verdiği **ilmühaberler** yüzde yirmiye kırılabiliyordu. Fakat artık tüccar borç vermekten bıkmıştır. Çoğu Ermeni olan küçük sarraflar avans ve alelhesap para vermeyi kestiler. Bu hal fena bir nasihatçı olan açlığa yol açar. Türkler bunun neticesi olarak yağmayı Ermeniler üzerinde tecrübe ettiler. İngiliz ve Fransız hükûmetleri hakikî tehlikenin orada olduğunu anlıyorlar. Osmanlı hazinesine varidat temin etmek ve diğer taraftan mürakabe şartını kabul etmesi için ciddî tehditlerde bulunmakla meşguldürler. Şimdiye kadar hazine bankerlerin yardımı ile müşkülünü halledebildi. Mevcudunu ve ümitlerini Emniyet Sandığı'na koyan müsrif evlât gibi hareket etti.

Her sene (on oniki yıldanberi) rehin karşılığı yeni bir istikraz aktediliyor. Sultan, bazen Kıbrıs veya Mısır'dan gelen vergileri, bazen Halep kuponları üzerine ağnam rüsumunu veya falan vilâyete ait vergileri rehine koymaktadır. Eğer bu hareket tarzı ile geçici ihtiyaçların temini kast edilse, aynı zamanda hükûmetin sarfiyat ve varidatının tevzini için umumî tedbir alınsa o kadar tenkid edilmezdi. Fakat böyle bir şey yapılmıyor, sermaye yeniliyor. Buğday ot halinde iken kesiliyor. Memleketin altın yumurtlayan tavukları boğazlanıyor. Felâkete doğru pervasızca gidiliyor.

24 Eylül

Bugün Fransız sefarethanesi tercümanı ile Zaptiye nazırını görmeye gittim. Zaptiye nezareti büyük bir kervansaraya benziyor. Dört beş metre yüksekliğinde üzeri parmaklıklı duvarlarla çevrili bir avlu içerisindedir. Avluya girerken cepheye ve sağa merkez hapishanesi isabet eder. Nezaretin içi büyük bir ahırı andırır. oldukça geniş ve gayet pis büyük tahta merdivenlerle üst kata çıkılır. Her tarafta her cinsten adamların askerler ve muhafız subaylar arasında dolaştıkları görülür. Nazır'ın dairesi oldukça gariptir. Alaturka tarzda döşenmiştir. Parlak kumaşlarla bezenmiştir. Nazır Nazif paşa tahsil görmüşe benzeyen ve güzel Fransızca konuşan gayet terbiyeli bir kişidir. Söylendiğine göre, iyi bir idare adamı dır. Anlayamadığım bir nokta memurların nasıl olupda maaş almadan geçinebilmeleridir. Bunlardan birisinin anlattığına göre, maaşlar ticarette geçen bir nevi varaka ile ödenmektedir. Her memur bu kâğıdın alış verişiyle meşguldür ve şu şartlar içinde bir sonuç alır:

Sene, Mart'ın onüçüncü günü başlar. İlk ayların sergileri sarraflar tarafından tahminlere göre yüzde on ve-

ya yüzde yirmi tenzilâtla satın alınır. İkinci ve üçüncü üç aylıkların sergisine gelince, yüzde otuz veya yüzde elli tenzil edilmeden alınmaz. Çünkü bunların ödenme ihtimali daha azdır. Son üç ayın sergileri ise, yüzde yetmiş beş ile yüzde doksan miktarında bir indirme ile alınır. Bu kadara bile alıcı az bulunur.

Eğer bu sene içinde bu sergilerin ödenmesine bir çare bulunmaz ise hepsi yanar. Arasıra, Maliye nezaretinin kasalarında para olduğu vakitlerde hükûmet umumî bir tedbir olarak, bir aylık maaş ödenmesine karar verir. En eski maaş sergisi kimin elinde ise maaş ona verilir. Bundan başka, himayeye mazhar olanlar, dolabını çevirmesini bilenler, kendilerinden hususî hizmet beklenenler, tecil edilmiş maaşlarını almaya muvaffak olurlar.

Bu meselelerin cümlesi sarrafların menfaatleri ile memurların menfaatleri arasında daimî bir mücadeleyi mucip olur. Artık kim daha mahir davranarak karşısındakini aldatabilirse o kazanır. Hükûmete karşı her hangi bir sebepten borçlu olan bazı şahıslar yüzde otuz veya elliye sergiler satın alarak bu evrakla bedeli bedeline borçlarını ödemeye çalışırlar. Şimdi Eylül sonundayız. Maaş verilmeyeli dört ay oldu. Yakında maaşların verileceğine dair bir alâmet de yok.

28 Eylül

Bu ayın yirmialtısında Ermeniler tarafından karışıklık çıkarılacağı haber verilmiştir. Fakat bugünler tam bir sükûn içinde geçti.

3 Ekim

Sükûnet bozulmadı. Şehirde gidiş geliş intizama girdi. Faaliyet biraz yerini buldu. Fakat işler gayet dur-

gundur. Bir çok Avrupalılar gidiyorlar. Veya ailelerini gönderiyorlar. Herkes sermayesini ve tasarrufunu emniyetli bir yere koymaya çalışıyor. Ticaret işi ile meşgul olmayan Kredi Liyone'nin bütün müstahdemleri büyük bir faaliyet halindeler. Herkes tarafından Avrupa'ya esham gönderiliyor. Dört haftadanberi Paris üzerine çek ve havale olarak bir milyon beşyüzbin lira keşide edildi. Banka sekizyüzbin liralık nakit akçe depo olarak aldı. Ondört bin esham ve tahvil ile bir milyon franklık Rant sehimlerini sevketti. Osmanlı Bankası üçyüzbin lira ile bir çok esham gönderdi. İstikbâlde olabilecekleri dikkate alarak, İskenderiye acentesine bir çok madeni ihtiyat akçesi yolladı. Bu suretle İstanbul merkezindeki kıymetin miktarını azaltmaya çalıştı.

Eğer hususi bankaların sevkiyatiyle, doğrudan doğruya posta ile gönderilen paralar buna eklenirse, sermayenin memleketten nasıl kaçırıldığı ve şöhret sahiplerinin ne büyük bir paniğe uğradığı görülür.

Hükûmet Mali güçlük içinde çırpınıyor

Üç gündenberi yollar başmühendisi Mösyö Reno beni ziyaret ediyor. Bu zat (Vitali) umumî inhisarına müşavir mühendis olarak gelmiştir. Baş mühendise, İzmir-Kasaba şimendifer güzergâhındaki incelemelerde yardım edecektir. Bugün mühendisle birlikte Mösyö Kanbon'u ziyaret ettik. (Fransız Büyükelçisi) Kanbon bize durum hakkında görüşlerini anlattı:

Devletleri müşterek bir müdaheleyi temin edecek bir programın tanzimine sevketmenin imkânsızlığı karşısında iç işleri maliyenin durumuna bağlı kalıyor demektir. Hükûmet yen bir istikraz akti veya yeni imtiyazlar bahşetmek yoluyla bir hal çaresi araştırıyor. Hastalığın da-

ha derin olduğunu ve iç idarede tedbirler almanın lâzım geldiğini anlatmaya imkân yoktur. Bir başka yönden malî müesseseler kendi güçleriyle hükûmete yardım edecek halde değildirler. Hükûmetin kredisi mahvolmuştur:

Kanbon'a göre, muhtemel olan şey birkaç ay hiçbir şey yapılmadan beklenilmesidir. Şimendiferlerin garanti akçesi olsun, ordunun ve memurların maaşı olsun ödenemeyecektir. Habuki şimendiferler garantisinin ödenmemesi hükûmetin eshamı üzerine kötü bir tesir icra edecek ve iç sefalet yeni kargaşalıkların çıkmasına sebep olacaktır. Mösyö Kanbon, malî müesseseleri ve bilhassa Osmanlı Bankasını günü gününe yaşayarak gelecek hakkında ihtiyatlı davranmamış olmalarından ve piyasayı kıymetsiz evrakla dodurmuş olmalarından dolayı hatalı buluyor.

Kendisine cevaben bu gibi hatalı hareketler yapıldığı sıralarda ve meselâ Suriye şimendiferi gibi mantıksız teşebbüslere giriştiği anda fikirlerini ileri sürmesinin daha faydalı olacağını söylemek isterdim.

Haber verdiklerine göre, hükûmetle Beyrut - Şam kumpanyası arasında yeni bir mukavele imzalanmıştır. Suriye şimendiferinin inşaası beş sene sonrasına erteleniyor. Buna mukabil senevi yediyüzelli Frank tazminatla Şam - Beyrut hattına kilometre başına bir garanti verilecek. Ne müthiş şey!

***

Makedonya'dan fena haberler alıyoruz. Bulgar sınırından gelmiş olması muhtemel 80 - 100 kişilik çeteler Selânik - İstanbul yolunun birleştiği noktaya kadar gelmişlerdir. Eylül'ün 12'sinde Serez civarında Avusturya - Macaristan konsolosunun oğlu ile bir Türk'ü dağa kaldırdılar.

Hükûmet bunların istedikleri iki bin lira kadar fidyeyi verdi, dağa kaldırılanlar serbest bırakıldı.

8 Ekim

Bu sabah her gün şehre inerken bindiğim şirket vapurunda Bab-ı Âli Hukuk Müşavirlerinden bir dostuma tesadüf ettim. Bu zat dairesine hemen hemen uğramadığı için devamlılığından bahsederek kendisi ile daima alay ederdim. Bab-ı Âli'de Gabriel Noradokyan efendinin emri altında böyle 30-35 kadar müşavir vardır. Yalnız dördü beşi çalışır. Ötekileri bazan aylarca Bab-ı Âli'ye adım atmazlar. Nasıl olupta bu kadar erken şehre indiğini dostuma sordum. Kulağıma yavaşça: «Bugün maaş verecekler» dedi. Hakikaten şehre vardığım zaman bu büyük haberin doğru olduğunu öğrendim. Padişah, Hazine-i Hassanın mevcudundan memurlara bir aylık maaş verilebilmesi için maliye nezaretine para avansı vermiş.

10 Ekim

Sevinç uzun sürmedi, bazı memurların maaşı verilebildi. Bunun için bazı nezaretlerin hususi gelirleri ile Hazine-i Hassa'dan gelen bir miktar para sarfedildi. Fakat mevcut kâfi gelmedi en muhtaç olanlara maaş verilebildi, ötekileri alamadılar.

Dün Mösyö Kanbon'u gördüm, Fransız mümessilinin çoktan söylemesi gereken sözleri şiddetle söylediğini memnunlukla işittim. Kendisi bugünkü durumun malî bir çöküntüye sebep olacağına kanidir. Yalnız Fransa'nın İngiltere ile Rusya'nın zıt menfeatleri arasında bir düzeltme çaresi bulabileceğini tahmin ediyor. Onun muhakmesince, Fransa hükûmeti tehlikenin ya-

kınlığına vakıf olsa bütün Avrupa'ya Fransa'nın idaresi altında faal bir program kabul ettirir. Bu suretle Sultan, belki uzun müddet için durumu ıslâh edecek olan malî ve idarî ıslâhata zorlanabilir. Osmanlı kredisini durum veya menfaatler dolayısiyle himaye eden Fransız müesseselerinin Fransa Hariciye nezaretine karşı kesin beyanatta bulunmalarını istiyor. Bu suretle Fransa'nın hareketin başına geçmekte tereddüt etmemesi lâzım geldiği anlaşılabilecektir. Bu sözlerin hepsi o kadar hakikattir ki söylenmesinin geciktirilmesi bile hayli gariptir.

Maliye nezareti ve Saray gelecek yılın bütçesini tasdik ettiler. Müvazeneyi sağlamak için Âşar üzerine yüzde birbuçuk bir ilâve yapıldı. Ağnam rüsumuna birkaç para zam olundu ve inhisarların, imtiyazların bedeli, senevî gelir halinde gösterildi. Bundan daha ahmakçasına bir harekette bulunulamazdı. Âşar artırılmamalı, düzenlenmeli idi. Köylüler birtakım baskılara maruz kalıyorlar Hükûmetin kasasına yüzde on veya onların hiç birisi önemli sermayeler konulmadan ve ihraç edilmeden teşkil edilemez. Saray, bundan başka bütün bir girdiği halde onlar gerçekte yüzde onbeş - yüzde yirmibeş veriyorlar. Tahsilat, masraflar çıkarılacak olursa hükûmetin aldığı azın azıdır. Yüzde beş veya altıyı geçmez. Monopollara gelince, bu, hükûmetin iradesiyle alınması mümkün olmayan ve faraziyata dayanan bir irattır.

İmparatorluğun kredisi bozuldukça inhisarın getireceği miktar da şüpheli bir hal alıyor. Çünkü inhisar-

..ezaretlerin idare masraflarında kısıntı yapmaya karar vermiştir. Eğer lüzumsuz memurlar çıkarılabilse Nezaretlerin çoğunda yüzde elli tasarruf yapmak mümkün olurdu. Fakat bir memur çıkarılmak istenildi mi ahlar, inlemeler, şikâyetler Padişah katına kadar yükseliyor. Ve gayri memnunların sayısını artırmamak için memur görevine iade ediliyor. Esasen ödenmeyen maaşlar üzerinden memur çıkarılmasına gelince bu son derece gülünçtür Bugünkü durumda oniki aylıktan yalnız beşi verilmiştir. Bunun için Padişah iradesine bile lüzum yok. Tutulan yolda devamdan başka kolay bir şey var mı? Bu usûl ile belirsiz miktarda tasarruf edilir.

Bundan başka sergilere değer verebilmek için herkesin vergisinin bu sergilerle verilmesi usulünün uygulanması düşünülüyor. Memur olmayan kimseler bu sergileri kırabilecekler. Fakat isteklisi çok olacak, bu yüzden sergilerin kıymeti artacak bu suretle Hazineye para girmeyecek. Bunların hepsi bocalama...

7 Kasım

Rusya ile Fransa arasında, İngiltere ve Almanya ile birleşmek için yakında bir teşebbüs yapılması bahis konusudur. Bu anlaşma yapılabilirse, baskı ile sonuçlanacak bir ıslâhat programı esasına veya malî teşkilât vücuda getirilmesine teşebbüs olunacaktır.

Evvelki gün Fransız küçük torpidolarından (Levriye) Heybeliada civarında talim yaptı. Küçük topları müthiş gürültü çıkararak İstanbul'u ve Saray'ı heyecana düşürdü. Ermeniler Türklerin Beyoğlu'nu bombardıman ettiğini zannettiler Türkler ise, bir Avrupa filosunun geldiğini sandılar. Herkes saklandı. Zannedersem Fransız sefareti bir tecrübede bulunmak istedi. Sadrıazam Mösyö Kanbon'a şifahî bir nota vererek istas-

yoner gemilerin bir daha böyle eğlencelere girişmemelerini rica etti. Mösyö Kanbon da şu cevabı vermiş: «Türklerin yavaş yavaş bu gürültüye alışmaları lâzımdır.» Şüphesiz Fransızlar küçücük gemilerle dünya kadar gürültü ettiğini göstermekle zevkleniyorlar. Sokaklar sakindir. Fakat biraz umumî endişe var.

Mösyö Henoto'nun (1) Şark meselesi hakkındaki sorulara verdiği cevabın özetini telgraf haberi olarak okuduk. Olayları beklemek zorunluğu var. Yeni durumdan çıkarılan mânâ belirli bir program içinde bir Fransa-Rusya anlaşmasının tahakkuk edebileceği kanaatidir. Fakat anlaşma şartları açıklanmıyor. Umumî surette Sultan'a idarî bazı ıslâhatı zorla kabul ettirmek bahis konusudur. Bu, biraz mühimdir.

Dün maliye nezaretine gittim. Oradaki garip bir müşahedemi kayt etmeden geçemeyeceğim Bütün dairelerde ne dolap ve ne de kütüphane var. Evrakın, vesikaların, muhaberatın tasnifine hizmet edecek eşya yok. Halbuki bunların bütün dairelerde bulunması lâzımdır.

Burada evrakı tahta sandıklara koyuyorlar. Bu sandıklar kilitlidir. Her akşam binanın mahzenine götürülür, Bu tarz, göçebe bir kavmin halini andırmıyor mu? İcabında bu sandıkları taşımak için hammallar var. Bu hal bana garip bir başka noktayı da hatırlatıyor: Eski usûle göre her memur yanında seyyar hokka ve kamıştan yontulmuş kalem taşır ve sol eli üzerine koyduğu kâğıda yazısını yazar. Bunun için hiç bir mobilyaya ihtiyaç yoktur. Her memur vazifesini yapmak için lâzım

---

(1) Şark meselesi bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunun en büyük gailesi idi

olan her şeyi günün her saatinde ve her yerde yanında bulundurur. Gerekirse sokağın ortasında çömelir, dairesinde imiş gibi, rahat rahat yazısını yazar, mürekkebini kendisi yapar. Bu yüzden sonradan fazla gördüğü yeri dili ile yalar ve o yazıyı çıkarır siler. (2)

SAVAŞ KORKUSU VE GİRİT MESELESİ...

10 Ocak

Kasımdanberi bir şey yazmadım. Kış kayda değer hiç bir olay olmadan geçiyor. Büyük devletler sefaretleri gizli komite halinde toplandılar. Türkiye'ye kabul ettirilecek ıslâhat programını hazırlamakla meşgûl bulunuyorlar. Buna Avrupa «Ahenk-i düvelisi» diyorlar. Gerçeğe bakılırsa Avrupa'da silâhlı millet usûlü tatbik edileli husule gelen vaziyetin ilk tecrübesi yapılmaktadır. Harp, o kadar müthiş bir şey olmuştur ki hiç kimse harp halini yaratmaya cesaret edemiyor. Bütün ihtiraslar, bütün çekinmeler, bütün menfaat cereyanları Şark Meseli dolayısiyle faaliyete geçmiştir. Fakat umumî savaş endişesi bütün hükûmetleri durduruyor ve Avrupa Ahenk-i düvelisi namı verilen garibeyi yaratıyor. Sureta bir anlaşma, işbirliği ve sulhsever bir faaliyet görülüyor.

Bütün devletler anlaşmadan hiç bir devletin başlıbaşına bir harekette bulunmayacağı karar altına alınmıştır. Şu suretle bir tek devlet bile muayyen bir mesele hakkında anlaşma husulünü menetmeye muktedirdir. Bu, usûl haline sokulmuş bir nevi (obstrüksüyon-

---

(2) Bu tarihten sonradır ki, Avrupa kalemleri ve mürekkepleri kamış kalemin yerini almıştır.

dur). Eğer tesadüfen Avrupa devletleri bir faaliyet programı hazırlamak için kararlaşmış olsalar, tatbikatın her noktası için ayrıca anlaşmaya lüzum görülecektir. Olaylar birbirini kovalıyor. En lâzım olan şeyin bile muhakkak iş işten geçtikten sonra yapılacağı muhakkaktır. Bugün durum şudur:

Girit adasında kargaşalıklar oldu Yunanlılar albay Vasos'un yönetiminde adaya bir miktar asker çıkardılar. Böylece Hıristiyanları korumak vesilesiyle Girit adasını Yunanistan'a ilhak ümidindedirler.

Devletler Girit adasına birçok savaş gemileri gönderdiler. Avrupa Ahenk-i Düvelisi esasının Osmanlı hükûmetinin mülkî tamamiyyetine dayandığını ilân ettikleri için küçük Balkan devletlerinin Makedonya'daki ihtiraslarını alevlendirmemek için Adanın Yunanistan'a ilhakına rıza göstermiyorlar. Bilâkis Girit adasının Sultan'ın tâbiiyeti altında muhtar bir hükûmet olmasını kabul ediyorlar. Halbuki bu da mantıksızlıktır. Çünkü İmparatorluğun parçalanmasına bir başlangıç teşkil eder. Öteki Akdeniz adalarının ve hattâ Makedonya'nın bunu örnek alarak aynı muhtariyeti istemeleri muhtemel değil midir? Bu itibarla Yunanistan'ın projesinin gerçekleşmemesi için tedbirler alıyorlar. Ne olursa olsun devletler ilhakı kabul etmemek için anlaştılar. Girit adası Avrupa filoları tarafından abluka edilmiştir. Birçok kimseler adada intizamı sağlamak, polis teşkilâtı kurmak ve bir adliye heyeti ihdas etmek için adaya gittiler. Bunlar arasında Fransız general konsolosu Mösyö Gaze, Ataşemiliteri Mösyö Viyalar, Rus sefareti ataşesi Mösyö Peşkof var.

Osmanlı hükûmeti ise, aziz dostlarımdan insaflı ve itidalli bir kurmay subayı olan Şerefettin Paşa'yı gör-

derdi. Padişah, vakit vakit isyan eden bu felâket adasının üzerindeki hükümranlık haklarından vaz geçmeye meyili görülüyor. Ada. Hazineye hiç bir şey getirmediği halde her yıl çok miktarda masrafı gerektiyor. Mösyö Kanbon'a eski eserlerden birçok parçalar toplayarak götürdüm. Bu parçalarda Sen Pol Giritlilerden bahsederden «Bu yalancılar, bu tenbel şişkolar şiddetle cezalandırmaya muhtaçtırlar. Reislerine ve hükümdarlarına itaat etmesini kendilerine zorla öğretmelidir» diyor.

Mösyö Kanbon'a bir teklifte bulundum. Şu bin küsur senelik eserin bazı parçalarını kopye etsin ve talimat makamında Girit'teki memuru Mösyö Viyalar'a göndersin

Bu sırada Girit'te kargaşalık devam etmektedir. Hıristiyan Giritliler Yunanlılarla müşterektirler. Adanın mukadderatının kendilerine bırakılmasını istiyorlar. Gerek müttefik Avrupa'ya ve gerek Sultan'a karşı açıktan açığa isyan ettiler. Şehirdeki Hıristiyanlar ya içeriye çekildi veya Yunanistan'a gittiler. Müslümanlar ise aksine şehirlerde toplandılar. Hanya gibi sahil merkezinde ecnebi filolarının himayesinde yaşıyorlar:

Tesalya harbi nasıl yapıldı?

20 Mayıs

Harbin bütün safhalarını takip etmek mümkün olamadı Türklerin Tesalya'da zaferleri birbirini takip etti. Yunanlılar Avrupa'nın tavassutunu rica etti, Çar'ın Sultan'a son derece dostâne bir telgrafı üzerine Padişah mütarekeye razı oldu. Bunun sulh için bir başlangıç teşkil edeceği ümidindeyim. Bütün bu müddet zar-

fında elimizden geldiği kadar yaklaşık olarak 112000 insan, 22.000 beygir nakletmiş oluyoruz. Tekirdağı ve İzmit'te daha oniki tabur vardır. Üç dört güne kadar onları da taşımış olacağız. Ordunun seferberliği Marmara'nın ve Karadeniz'in bütün limanlarına varıncaya kadar hayret verici bir süratle yapıldı. O vakte kadar şimendiferle nakliyat hakkında Erkân-ı Harbiye tarafından hiç bir plân hazırlanmamıştı. Bu kadar uzun bir mesafede tek hatla sevkiyatın yapılmasında ne gibi engellere tesadüf edileceği hakkında kimsede bir fikir yoktu. Karşılaşmalar, rampalar ve askerî idarenin keyfi harekâtı meseleyi büsbütün karıştırıyordu. Meselâ Firecik'le Podima arasında iki hat vardı. Biri vadi hattıdır.

Dedeağaç'tan geçirdikleri ise, dağ hattıdır. Ârızalı bir profili vardır. Her iki hattın uzunluğu birdir. Harbiye nezareti 25 Şubat'tan itibaren vadi hattının bırakılarak dağ hattından sevkiyat yapılmasını emretti. Buna itirazda bulunduk.

Bu kararın askerî yığmağın geçikmesine yol açacağını söyledik. Âskerî idareyi bu saçma kararından döndüremedik. Meğer iki hat Zat-ı Şahâne'ye arzedilmiş ve vadi denize yakın olduğu için düşman gemilerinin bombardımanına maruz bulunduğu söylenmiş, ve bu hattın kullanılmamasının uygun olacağı ilham olunmuş.

Zat-ı Şahane, nazırının askerlere karşı gösterdiği ilgiden dolayı dağ yolunun kullanılması hakkında iradede bulunmuş. Bu yüzden lokomotiflerimiz 39 kilometrelik mesafenin rampalarını yirmi veya yirmi sekiz vegonluk yarım trenler taşıyarak yol aldılar. Böylece askerî yığınak bir gecikmeyle yerine getirildi. Sevkiyat esnasında pek de komik hadiseler oldu: Bir asker treninin yol kâğıdında şunları okudum: «Okçular istas-

yonu: On dakika tevakkuf. Paşa hazretleri nargile içmek için burada bu kadar beklenilmesini emretmiştir.» Subaylar lokomotifin üzerine çıkıyorlar. Makinist karşıdan gelecek treni beklemek için duruyor. Subaylar makinistle ateşçiye sövüp yaralıyorlar. Sebep makinist düşmana bu suretle yardım ediyormuş.

Başka bir gün, ikinci ordu müşiri Kâzım Paşa birdenbire kendisine özel bir tren hazırlanmasını emrediyor. Sabahın birinde nereye gittiğini haber vermeksizin trene atlayıp hareket ediyor. Giderken vagon dolusu duvarcı amelesi de götürmektedir. Sabahın üçünde 317'inci kilometrede duruyorlar. Paşa oradaki bir tepenin düzeltilmesini ameleye emrediyor. Aptalın birisi, Padişah'a bir ariza göndererek bu tepenin yıkılmak ihtimali olduğunu ve bunun Yunanlılara yardım için vaktiyle kaldırılmamış olduğunu bildirmiş. Padişah da müşirine bizzat gidip yerinde inceleme yapmasını ve yanında lüzumu kadar kazmacı ve kürekçi götürmesini bildirmiş, müşir de ne kumpanyayı, ne de mühendisi haberdar etmeden bu önemli işi yapmaya gitmiş.

14 Temmuz

Gazetede, Lozan'da okuduğumuza göre, Druz, Girit hükûmetine namzetliğinin konulmasına doğrudan doğruya karşı koymamakla beraber, karar vermek için istiklâlini muhafaza eylediğini Mösyö Hanoto'ya bildirmiş. Bu hareketi çok iyidir. Böyle bir meselede keyif beklemekte mânâ görmem: Öten yandan Alman gazeteleri Nomadruz'un tavsiye edilmesine şiddetle hücum ediyorlar. Bu sabah Almanya sefarethanesinden bilgi almak için gittim Mösyö Testa bana şu garip sözleri söyledi:

«— Mösyö Druz'un seçilmesi vakitsizdir. Her şeyden evvel adayı islâh etmek lâzımdır. Bu da ancak mühim askerî güçle mümkündür. Müslümanların kırlara dönüşünü ve Hıristiyanların kasabadaki evlerini işgal etmelerini temin polisle mahkeme ile olmaz. Bu temin edilinceye kadar herkes birbirini boğazlayacak. Avrupa devletleri kuvvet gönderemezler, Rusya ve İngiltere bunu taahhüt edinseler bile öteki devletler müsaade etmezler. Çünkü bir daha çıkarılmaları mümkün olamaz. Yeni bir Mısır meselesi ortaya çıkar. Şu halde adanın islâhı bir Türk ordusuna havale edilmelidir. Bunun için Girit'te yeni bir idare tarzı tatbiki şimdilik bahis konusu olmamalıdır. Statükonun muhafaza edilerek adanın içinde tabiî halin iadesine çalışılmalıdır.»

Bu sözleri işitince hayret ettim ve olan hadiselerden sonra bir Türk ordusunun gönderilmesinin mümkün olamayacağını, Avrupa'nın birçok vaatlerde bulunduğunu, İngiltere ve Fransa Parlamentolarında bu vaatlerin tekid edildiğini söyledim. Şüphesiz Testa'nın ifade tarzı, takip olunacak yol hakkında devletler arasında anlaşma olmadığına en parlak bir delildir.

Testa'nın söylediklerinin en önemli kısmını buraya nakledıyorum. Sözleri tamamiyle dinlenilecek olsa İmparator Wilhelm'in bugünkü meşgalesi hakkında bir fikire sahip olunur. İmparator, İngilizlerle Rusların adadan çekilmesini istiyor. Kendisince adanın idare tarzının değişmesi ıslâhat icrasından daha önemli ve daha müstacel görünüyor. Şurası anlaşılıyor ki Almanya Hükûmeti Sultan'ın sulh akti için münasip zamanı seçememesinden dolayı kırgındır. Eğer mütarekenin hemen akabinde sulh imzalanmış olsaydı, bütün Avrupa bu yeni ve beklenmeyen tabiyeyi Almanya'nın nüfuzu

na yorumlayacaktı. Herkes Almanya ile Türkiye arasında gizli bir ittifakın varlığına inanacaktı. Böylece Almanya'nın mevkii yükselecek, aynı zamanda Türkiye'nin siyasî durumu kuvvetlenecekti Sultan'ın tereddütleri vesilesinin kaçırılmasına sebep oldu İmparator, Girit meselesinde öteki devletlerden farklı bir siyaset izleyerek vesileyi tekrar ihya edebilmek arzusundadır. Bu suretle İngiltere de müşkil bir mevkie düşürülmüş olur.

20 Temmuz

Sultan eski Sadrıazam Cevap Paşa'yı Girit'teki Osmanlı kuvvetlerinin komutanlığına tayin etti. Bu hareket evvelce bahsettiğim programın yerine getirilmesine doğru ilk adımdır. Herkes buna hayret etti ve bundan bir mânâ çıkaramıyor. Cevat Paşa gibi mühim bir askerin Girit'e gönderilmesi manâsız bir şey sayılamaz. Böyle bir zat şüphesiz adada mevcut olan iki üç bin askerin nakli ili adanın süratle boşaltılması için gönderilmez. O halde ne oluyor? Acaba Avrupa Amirallerinin gözü önünde Girit'in tekrar zaptına mı karar verilecek? Birçok faraziyeler ortaya atılmaktadır ve bunlar gazetelerin sütunlarını doldurmaktadır. Yegâne gerçek izah ancak Almanya'nın siyasetinin tarzı incelenerek ortaya atılabilir. Bazıları bunu mühim bir surette hissediyorlar. Ben ise asla şüphe etmiyorum. Çünkü bu fikir hakkında bir siyasî şahsın izahatına şahit oldum. Yalnız Türklerin çayı görmeden paçayı sıvadıkları kanaatindeyim. Cevap Paşa Saraya çağrıldı. Kendisine verilen vazifeyi kabul etti. Mahpus gibi oturduğu konağından çıkabildiğinden dolayı son derece memnun olacağı gibi mahrum olduğu serbestliği elde etmek kendisi için ne

büyük saadet değil mi? Hemen emrine verilen vapura bindi. Tam hareket edeceği sırada Saraydan gelen bir emir üzerine hareketini geri bıraktı. Şimdi yeni bir irade bekliyor. İlk işarette gemi hareket edecektir. Her bir olaydan müteessir olan halk Cevap Paşa'nın gitmeyeceğini söylemeye başladı.

Şimdilik bir sulh muahedesi aktetmek için siyasî müzakereler tekrar başladı. Tesalya'nın yeni sınırının tayini hakmda müzakerelerde anlaşamamazlık dolavısiyle kesilen görüşmeler, Sultan ile Avrupa hükümdarları arasında aracısız teati edilen telgraflardan sonra tekrar başladı. Sultan'ın isteği üzerine hükümdarlar samimi ve fakat kesin surette Tesalya'nın geri verilmesine taraftar olduklarını bildirdiler. Mantıkî bir surette düşünülecek olursa zapt olunan arazinin tahliyesi halinde Girit'in Sultan'a terk edilmesi gerektiği cevabı verilebilir. Bu suretle savaştan önceki statükoya dönülmüş olur. Galipten fazla bir şey istemekse abestir. Fakat siyasette mantık olur mu? O vakit Almanya'nın oyununu birdenbire meydana çıkarması lâzım gelir. Bunun olmaması için yeni harekete işaret olarak Cevap Paşa tayin olunuyor.

Öte taraftan kesilmiş olan müzakereler tekrar başlıyor. Cumartesi günkü müzakere çok meraklı idi. Bu, durumun sebep olduğu gayritabiî vaziyeti pek güzel izah ediyordu. Sultan Tesalya meselesinde muvafakat edeceğini bildirdiği için, devletlerin ataşemiliterleri başkomutanlık mümessilleri ile anlaşmak üzere Tophane'ye davet edilmişti. Yeni sınır hattı tayin olunacaktı. Murahhaslar saat ona kadar projelerini hazırlayacaklar ve aynı yerde toplanacak olan sefirler konferansı ile Dış-

işleri Bakanı'na vereceklerdi. Ataşemiliterlerle sefirler çağrılan yere geldiler. Fakat Türk kurmay subayları gelmediler. Tophane'de Harbiye nezaretinin bir memuru Yusuf bey vardı. Misafirleri kabul ederek bekletmekle görevli idi. Nazırın gelişinin gecikmesinden şüphesiz asla memnun değildi.

Saat Onbirde sefirler, Bab-ı Âli'nin tebligatını bekleyeceklerini söyleyerek çıkıp gittiler. Tevfik Paşa onbir buçukta geldi. Özürler diledi ve kabule şâyan olmayan yazılı teklifler getirdi. Sefirlerle müzakere dün devam etti. Temin olunduğuna göre, Tesalya sınırı meselesi hal olunmuştur. Sulhün ilk kısmı ya imzalanmış veya yarın imzalanacaktır.

25 Temmuz

Sınır meselesi nihayet hal olundu. Dünkü cumartesi günü yeni bir konferans başladı. Yunanistan savaş tazminatını ödeyinceye kadar Türkler tarafından işgal edilecek olan Tesalya'nın şehirleri hakkında uyuşuldu. Cevat Paşa nihayet üç gün önce Girit'e hareket etti. Buna bütün sefirler ve bilhassa bir çeşit protesto teşebbüsünde bulunmuş olması muhtemel olan sör Filip Kürri çok hayret ettiler. Türkler ölmüş olan iki komutanın yerlerinin doldurulması bahis konusu olduğunu ileri sürerek meseleyi kapattılar. Bakalım eski Sadrıazam, Avrupa fioları ile amiraller tarafından Girit'te ne gibi bir kabul görecek? Şüphesiz Avrupa Ahenk-i Düvelisi ahengini tanzim etmeden ve zat-i şahanenin gönderdiği gemiye karşı ne suretle muamele edileceğini kararlaştırmadan evvel Girit'e çıkacaktır.

28 Temmuz

Cevat Paşa'nın Girit'e vardığı haber veriliyor. Şüphesiz hiç kimse adaya çıkmasına mani olmadı. Avrupalılar çekingen bir tavır takındılar. Ecnebi konsoloslar kendisini yalnız askerî komutan addettiklerini ve vali olarak tanımadıklarını göstermek için ilk ziyareti yapmamaya karar verdiler. Cevat Paşa, bu gibi merasim meselesine kızacak bir insan değildir. Tanıdığım Türklerin en hoş meşreplerinden biridir. Sekiz gün geçmeden bütün amirallerin onu aralarında bulundurmakla bahtiyar olacaklarına eminim. Konsoloslara gelince ilk ziyareti o yapar. Onlar da mukabeleye mecbur kalırlar, mesele hal edilir gider.

Dün sabah Türk filosunun meçhul bir yöne doğru Çanakkale'den çıktığı rivayeti dolaştı. Ajansların verdikleri bilgiye göre amiraller tetik üzerindedir. Türklerin Girit'e asker çıkarmasını önlemek için tedbirler alıyorlar. Bu sabah saray'dan gelen resmî bir tebliğ filonun Girit'e gittiği haberini yalanlıyor. Bir balon uçurulmuş demektir. Bu şüphesiz doğrulanacaktır. Her halde sulh imzalanmıyor.

Avrupa gazeteleri sulhün imzalanmak üzere olduğunu yazarak bizi boşyere sevindiriyorlar. Halbuki iş daima yarına veya haftanın başka bir gününe atılıyor. Cumartesiler birbirini takip ettiği halde hiç bir değişiklik olmuyor. İşin garibi şu ki, havadisçilerin ümitleri de kesilmiyor. Bunlar da Borsada yapıldığı gibi ümitlerini öteki haftaya saklıyorlar.

Biraz dinlenmeye ihtiyacım var. Sen Moriç'e gideceğim. Tahmin olunduğuna göre, sulh en aşağı Eylül

başlarında imzalanacaktır. Belki de daha sonra... Mösyö Testa'nın verdiği izahata göre, Yunanlıların sulh imzasında tazminatın bir kısmını vermeleri arzu ediliyor. Halbuki onlar para bulmak için beş altı hafta kadar bir mühlet istiyorlar. O vakte kadar iş uzatılacak ve Yunanistan'a para ödemezse sulha yanaşılamayacağı kesinlikle ima edilecektir. Bu sözleri esas sayıyorum.

Sen Moriç 15 Ağustos

Temmuz'un otuzunda Bükreş yolu ile İstanbul'dan ayrıldım. Köstence'ye kadar Karadeniz'de güzel bir seyahat yaptım. Ağustos'un yedisindenberi İsviçre'deyim. Alplerın yüksek zirvelerindeki serinlikten, sükûndan istifade ediyorum. İşlerden, Avrupa Ahenk-i Düvelisinden, siyasetten, Şark'ın bataklıklı siyasetinden kurtulmuş bulunuyorum. Yirmibeş Ağustos'a kadar burada kalmak fikrindeyim. O tarihte Paris'e giderek Vitallerle ve Osmanlı bankası ile anlaşacağım. Bakalım İstanbul'a mı döneceğim yoksa Avrupa'da başka bir yere mi gidip iş tutacağım?

İkinci Kısım : 1898 - 1900

18 Ekim 1898

ALMAN İMPARATORU İSTANBUL'A GELİYOR

Bir seneden fazla oluyor ki şu hâtıra defterime bir şey kaydetmedim. 1897 Kasım'ında Osmanlı Bankasına idare müdürü olarak girdim. İşlerin çokluğu buna sebep oldu. Bu sabah saat dokuzda Almanya imparator'u ile imparatoriçe İstanbul'a geldiler. Hohenzollern yatının Boğaza girmesi pek tantanalı oldu. Arkasından bir

zırhlı geliyor ve top atışiyle şehri selâmlıyordu. Türk topları ile limandaki ecnebi gemileri de toplarıyle karşılık verdiler. Misafirlerin bir gün önce gelmeleri bekleniyordu. Fakat birkaç gündenberi şiddetli bir güney rüzgârı esiyor. Yat bu yüzden Adalar denizindeki adalardan birine sığınmak zorunda kalmış.

Rüzgâr bu sabah yine gayet şiddetli idi. Dalgalar tâ Boğaz'a kadar geliyordu. İmparator yat'tan Dolmabahçe saray'ına kürekli bir sandalla gelmeye mecbur kaldı. Sultan kendisini rıhtımda bekliyordu. Hemen saray'a girdiler ve oradan da Yıldız Sarayına gittiler. Yıldız'da İmparator'un ziyareti dolayısiyle özel bir tak yapılmıştır. Bugün öğleden sonra imparator Beyoğlu caddesinden geçerek bazı Alman müesseselerini, İsviçre - Alman okulunu; Totonya kulübünü ve Alman hastahanesini gezdi. Bugünlerde büyük şenlikler olacak. Misafirler sonra Kudüs'e gidecekler.

1 Mart 1899

İSTANBUL'A ELEKTRİKLİ TRAMVAY

Bütün kış hâtıra defterimi açmadım. Başımdaki işlerle durmadan meşgûl olmak mecburiyetindeyim. İzmir - Kasaba ve Selânik - İstanbul iltisak şimendiferlerinin işi düzgündür. Günde iki saat meşgûl olmaklığım yeterli oluyor. Fakat Ereğli Kömür Havzası tehlikeli bir buhran geçiriyor. Onsekiz milyonluk ilk sermaye bitti. Sekiz-dokuz milyonluk bir sermaye daha bulmak lâzımdır. Doğu'da yalnız sınaî olan bir mesele için bu sermaye çoktur. Aralık ve Ocak aylarını Paris'te geçi-

rerek bu mesele hakkında Osmanlı Bankası ve Fransız müdürlerle uyuşmaya çalıştım. Bu işin aslında iyi olmakla beraber ileride uzun ve tehlikeli bir buhrana maruz kalmasından korkuyorum.

İstanbul tramvayları da beni lüzumundan fazla yordu. Bundan güzel bir iş çıkarmak gayet kolaydır. Halbuki Osmanlı memurlarının ileri gelenleri manasız vesileler çıkararak her teklifi red ediyorlar. Elektrikle işletilmesinin temini için boş yere çabalıyoruz. Kalabalığın fazla olduğu yerlerde çifte hat döşenmesine ve bilhassa Sarayların önlerinde bu gibi teşebbüslerde bulunmamıza müsaade etmiyorlar ve her iş bozuluyor.

İSTANBUL'DA YERLİ YABANCI DEVLET ADAMLARI

Bu yakınlarda Nafia nazırı Mahmut Celâlettin Paşa öldü ve yerine Zihni Paşa nâzır oldu. Mahmut Paşa kabinenin yegâne faal adamı idi. Fakat rüşvet alması o dereceye gelmişti ki para için her şeyi satardı. Birtakım meseleyi müzakere edilmek üzere bıraktı. İnatçı ve akıllı bir Türk olan Zihni Paşa işleri şüpheli ve gıllıgışlı olanları temizlemek istiyor. İncelenmekte olan meseleleri durduruyor. Bab-ı Âli'den ve Saray'dan geçmiş olmakla beraber henüz Padişah'ın iradesi alınmamış olan işleri de geri alıyor. Bu suretle iyi veya fena olsun bütün muamelâtı durduracak. Ya sonra ne olacak? Yine bir durgunluk devresi geçireceğiz. Maraz pek umumî ve derindir. Zihni Paşa'nın cesurâne teşebbüsü az bir iyilik bile sağlayamaz. Daha yukarılardan tasfiye yapmak lâzım. Halbuki bu iyi adam devamlı bir iş yapabilmek için gerekli yetkiye sahip değildir. Dün Emin ve İzzet beylerle uzunca süre konuştum. Her iki

si de Padişah'ın ihsan ve nimetlerinden mahrum kalmakta berdevamdırlar. Eğer yerlerine kıymetli şahıslar gelmiş olsa ne iyi. Fakat iş öyle değil. Padişah'ın bugünkü gözdesi Tahsin'dir. Tahsin bu yeri hiçliği sayesinde işgal ediyor. Tabiî gördüğü itibar uzun sürmeyecektir. Türkiye'nin bütün dostları Saray'ın bu halinden dolayı meyusturlar. Sultan, ahmak ve hiylekâr nedimlerden hoşlanıyor. Bu kış Mösyö Kanbon'u kaybettik. Fransa'nın Londra sefaretine tayin edildi. Sefirlerin ekserisi de yerlerinden oynatıldı. Alman Sormanliç'in yerine Baron Marşal Fon Biberştayn geldi. Baron ciddî tavırlı bir adamdır. İlk bakışta yüksek mefkûreli ve meslekten yetişme bir siyasî olduğu belli oluyor. Daha 1898'de Rus Neldof'un yerine Zinoviyef gelmişti. Zinoviyef ilk bakışta sempatik bir adam değildir. Sir Filip Kürri Roma'ya gönderildi. Yerine gelen Okonor ile henüz tanışmadım. Şüphesiz Avrupa hükûmetleri Ermeni vakaları, Türk-Yunan harbi, Girit'ın ayrılması ve Avrupa Ahenk-i Düvelisi'nin bozukluğu gibi olaylardan sonra İstanbul'da yeni bir şekilde görünmeye mecbur oldular. Avrupa hükûmetlerini temsil edenler eskimiş gözüktüler. Değiştirilmeleri fena olmadı. Acaba ötekiler ne yapacaklar? Mösyö Kanbon'un yerine demir bilekli tanınan Mösyö Konstan geldi. Onu birçok defa görmek vesilesini buldum. Gelişinden birkaç gün sonra gelip evimde yemek yedi. Tavrı, şen ve azametsiz konuşması, selefinin gösterdiği meslekten yetişme azametinden sonra âdeta sükûn ve ferahlık veriyor. Tatlı bir tavırla ve gayet hoş bir güney şivesiyle birçok hikâyeler anlatıyor.

Mösyö Konstan'ın hâtıraları Çin'de gördükleri ile doludur. Gerek Çin'de ve gerek Çin Hindi'nde birçok

vazifelerle bulunmuştur. Onunla iyi geçineceğimizi sanıyorum.

Girit nihayet Türkiye'den ayrıldı. Yunan Prensi Yorgi vali tayin edildi. Şişman, güler yüzlü, kuvvetli bünyeli bir çocuk ama idare kabiliyeti olmadığı söyleniyor. Mösyö Druz'u yanına almak istedi ise de Druz reddetti. Bu gayet tabiî idi, çünkü Druz gibi bir adam ikinci derecede bir vazife alarak bir çocuğun keyfine hizmet edemezdi. İsviçre'de ve öteki memleketlerde Prensin küçük nezaretini teşkil edecek akıllı gençler arıyorlar. (Vevey) bankerlerinden genç Dublone'in yeni prenslikte maliye müşaviri olması beklenebilir.

Büyükada: 28 Temuz

Makedonya'da haydutluk gelişiyor. Birçok kimseler yakalanarak fidye istendiği haber veriliyor. Şu mühimlerinden birisi Selânik vilâyetindeki bir madenin müdürü ilan Fransız mühendisi Mösyö Şövalye'nin dağa kaldırılmasıdır. Haydutlar onbeş bin Türk lirası fidye istediler. Kumpanya bu parayı vermeye mecbur oldu. Bu mesele dolayısı ile M. Konstan'ın davranışı Fransızlar arasında dedikoduya sebep oldu. Ecnebi sefaret yapmaktan çekindi. Sicilya'da ve Yunanistan'da böyle hadiselerin vukua geldiğini ve hiçbir vakit de hükûmetin mesul tutulmadığını ileri sürdü. Zannedersem böyle kıyas yerinde değildir... İtalya ve Yunan hükûmetleri faaliyet göstererek haydutluğu yok etmek için ellerinden geldiğini yapıyorlar. Bu suretle yol kesenlerin sayı-

sı azalıyor. Türkiye'de nerede bir parça gayret sarfedilmişse bu fena âdetin önüne geçilmiştir. (1)

M. Konstan'ın Sultanın hoşuna gitmek için böyle yaptığı sanılıyor. Hakikatte Fransız sefiri Sultanın şahsî dostudur ve menfaatlerini korumaktadır.

Bu son günlerde Tarabya sefarethanesinde büyük bir heyecan görülmektedir. Madam Konstan merdivenden düşerek tehlikeli surette yaralandı.

Geçen hafta Ferit Paşa'nın (Damat Ferit) Boğaziçinde Emirgân'daki güzel sayfiyesinde yemek yedik. Ferid, Sultan'ın kızkardeşini almıştır ve Sultan kocalarının tabi olduğu bütün merasime riayet mecburiyetindedir. Gayet hoş manzarası olan sarayda oturuyor. Harem kısmı, prensesin gizlendiği muhteşem bir dairedir. Efendinin oturduğu selâmlık Harem'den biraz mesafede küçük bir saraydır. Paşa, yalnız Sultan davet ettiği zaman Harem'e girer. Küçük Saray'da yemek yedik. Yemek gayet güzeldi. Paşa'nın iyi bir aşçısı var, şarap mahzeni de zengindir. Yemekler ve şarap enfesti kendisi tahsil görmüştür. Fransızcayı kendi dili gibi konuşuyor. Musikî amatörüdür. Sohbeti çekilir.

PASAPORT VE GEÇİŞ TEZKERESİ ZORLUKLARI

26 TEMMUZ 1899

Türkler ve bilhassa Sultan, bir süredenberi Bağdat hattının yapılması ile meşguldürler. Anadolu kumpanyasının İstanbul'dan Konya'ya yaptığı hattan istifade

---

(*) Mekodonya'daki bu dağa kaldırmalar Türkler aleyhinde hava yaratmak istiyen komitec'ler tarafından yapılmakta veya desteklenmekte idi. Kitabın yazarı da suçu hükümete yüklemek istemektedir.

ederek payitahtı Bağdat'a bağlamak bahis konusudur. Konya'dan Bağdat ve Basra'ya varmak için daha 2300 kilometrelik bir hat lâzımdır. Bu ise en aşağı dörtyüz milyonluk daha sermayeye ihtiyaç yösterir. Halbuki hükûmetin geliri âdi masraflarını bile karşılamıyor. Şurasını söylemek yerinde olur, Almanya İmparatoru bu önemli proje ile yakında alâkadar oldu. Bundan Sultan'a bahsetti ve gerek Mösyö Simans ve gerek Doyçe Bank üzerinde oldukça tesir icra etti. Berlin'de Doyçe Bank, Osmanlı Bankası, Mösyö Vitali ve saire arasında görüşmeler yapıldı. Ve bu meseleyi müştereken takip için uyuşuldu. Harbiye nâzırı bu projeyi ilgi ile takip ediyor. Geçen harp esnasında İstanbul - Selânik iltisak hattı olmasaydı Makedonya'nın elden çıkacağı muhakkaktı. Bundan şu tabiî ve mantıkî neticeyi çıkarıyor ki, bir harp çıkarsa veya büyük bir devletle veya küçük devletlerin birleşerek bir savaş açmaları halinde savaşa lüzum görülürse İmparatorluğun askerî kuvvetlerinin süratle toplanması bir hayat ve memat meselesidir. Esasında gayet basit olan bu askerî düşüncelerden mada Türkler evvelki gibi gelişi güzel hareketten kurtulamamışlardır. Dünyanın her tarafından şimendiferler hudutları aşarak fikirlere inkişaf verirken, din mücadeleleri kalkarak medeniyet Demiryolları'nın tesiriyle genişlerken, Türkler ne kadar Demiryolu yapsalar, seyrü sefere o kadar zorluk çıkarıyor. Hiç bir müslüman zat-ı Şahânenin özel müsaadesi olmadan memleketten dışarı çıkamıyor. Bu müsaade ise ekseriya red olunuyor. İçerde bir vilâyetten ötekine gidecek olanlar geçiş tezkeresi almaya mecburdurlar. Bu tezkere polisten bin müşkilâtla alınıyor. Tezkere alınabildiği zaman da bu on kuruşa mal oluyor. Bundan başka en küçük hizmetler için

bahşiş isteyen memurları da unutmamalıdır. Bu hal netice itibariyle seyahatin yasaklanması demektir.

Bursa'ya yaptığım bir seyahat sırasında yanımda götürmek istediğim bir hizmetçi için geçiş tezkeresi almaya bir türlü muvaffak olamamıştım. Eğer Türkler ticaret muahedeleri ve kapitülâsyonlar gereğince pasaportu olan yabancıları kabule mecbur olmasalar, sınırlarını kapayacaklar ve etraflarını bir setle çevirecekler. Güçükle elde edilen bazen de müsaade alınmaksızın hiç bir makine Türkiye'ye giremez. Bu itibarla Türkiye'de hiç bir sanat asla gelişemez. Şu suretle Osmanlı tebaası ebedî bir mürakabe altındadır. Denilebilir ki, hükûmetin bugünkü idare tarzı medeniyetin terakkisine karşı daimî mücadeledir. Bunun gülünç sebepleri var. En mühimi Sultan'ın korkaklığıdır. Halka gelince ecnebilere karşı büyük bir husumet beslerler. Bu husumet dolayısiyle yabancıların memlekete girmemesi sanayiini inkişaf ettirmemesi, zenginleşmemesi için yapılan her türlü teşebbüsü çocukcasına alkışlar. Günün birinde Avrupa'nın bu duruma müdahale mecburiyetinde kal-rak karşı koymayı kırmamasına imkân yoktur.

25 Kasım 1899

Hazine halâ bomboştur. Ay başından itibaren şöyle böyle vakit geçirildi. Sultan, nihayet başka bir yere tahsis ettiği Yunan harp tazminatından 80 bin Türk lirasının alınmasına razı oldu. Bankada ikiyüz bin liralık bir para vardı. Bu suretle 120 bin lira kalmış oluyordu. Bir yudumluk bir miktar .. Düyün-u umumiye, simendifer kefalet ekçelerine tahsis edilmiş olup eyalet memurları

tarafından aşırılmış olan 40 bin liralık âşar tahsilatının hemen toplanması şartiyle 100 bin liralık bir borç vermeye razı oldu. Bu paralarla günü gününe geçiniliyor. Çok belirli borçlar ödeniyor. Fakat para kasaya girer girmez eriyor. Sekiz gündenberi hükûmet kendisine 300 bin liralık bir avans vermemizi istiyor. Nihayet kabul edeceğiz. Fakat Suriye şimendiferlerinin inşası hakkındaki yeni projemizin tasvip edilmesini ve bu suretle Beyrut-Şam hattının kurtarılmasını şart süreceğiz. (1)

Dün Türkçe ve Fransızca gazeteler, İmparatorluğun bütçesinin denkleştirilmesi, Tebaa-i şahâneye aynı suretle muamelede bulunulması, herkesin maaşının zamanında verilmesi hakkında bir Padişah iradesi yayınladılar. Yalnız Zat-ı Hazret-i Padişahî, maaşların hangi para ile verileceğini irade buyurmuyorlar. Evet, iradede gelirin artırılmasının da gerekli olduğu bildiriliyor. Fakat bunun ne suretle yapılacağı beyan buyurulmuyor. Bunların neticesi bir takım komisyonlar kuruluyor, nihayetsiz ve faydasız müzakereler cereyan ediyor. Dün Harbiye nazırı ile bu konu etrafında görüşmüştüm. Kendisine anlattım ki, bizim Avrupa tiyatrolarında bir çok defalar bir takım askerler gezerek «Gidelim, gidelim. şeref için, zafer için gidelim» diye bağrıştıkları görülüyor. Fakat kimsenin gittiği yoktur. Aynı suretle Türkiye'ye geldiğimden beri herkesin bir ağızdan «Bütçeyi denkleştirelim, denkleştirelim» diye bağırdıklarını duymakta ve görmekteyim. Fakat hiç bir şeyin düzeldiği yok! Benzetmeme güldü ve şu sonuca vardı: İşlerin düzelmesi için kendisini Maliye nazırı yapmalı imiş!

(*) Kapitalasyonun Türkiyeyi nasıl istismar ettiğinin en canlı örneği.

26 Ocak 1900

Saray heyecanlı bir vak'a geçirdi: Sultan'ın kain biraderlerinden Damat Mahmut Paşa, müsaadesiz olarak bir Pake vapuruna atlayarak Marsilya'ya kaçtı. Beraberinde iki oğlunu da götürdü. Oradan Paris'e giderek Jön Türklerle görüştü ve onların gazetelerine nasıl kaçtığını yazdı. Söylediğine bakılırsa, kaçışının yegâne sebebi Sultan'ın meş'um istibdadı imiş. Zat-ı şahâne'nin ahmak ihtiyarlar, uşaklar ve casuslardan başka kimseye itimat etmiyerek bunlarla hükûmeti idare etmesine tahammül edememiş!

Bu gösteri ne dereceye kadar ciddidir? Bazılarının iddiasına göre, Mahmut, ötekilerinden değerli kimse değildir. Kaçışı, dönüşünü pahalıya satmak içindir. Adamı tanımadığım için bir fikir beyan edemem. Her halde şurası muhakkaktır ki, onu tekrar getirmek için yeri göğü altüst ediyorlar. Paris'e özel deleğeler gönderiliyor Sefir Münir bey'e de olağanüstü kredi veriliyor. Paşa'nın geri verilmesi için Fransa hükûmetine başvuruluyor. Paris'e gönderilen Sultan'ın nedimelerinden biri oraya varınca başarı sağlayacağını temin ediyor. Gerçekte önümüzde bir örnek var: Eski Düyun-u umumiye komiseri Murat, aynı şeyi yaptıktan sonra bugün Boğaziçi'ndeki malikânesinde rahat bir ömür geçirmektedir. Şüphesiz hafiyelerce göz altında bulundurulmakta ise de önemli tahsisat almaktadır. (1)

---

(1) Damat Mahmut Paşa malûm olduğu üzere oğulları Prens Sabahattin ve Nurullah ile kaçmıştı. Bağdad hattının Almanlara değil de İngilizlere verilmesini istiyor. Abdülhamit ise Almanları tercih ediyordu. Mahmut Paşa Abdülhamidin bütün çabasına rağmen İstanbula dönmedi damat olmasına rağmen Padişahın aleyhinde yayınlara devam etti.

Niçin Avrupa'ya firar ediyorlardı?

22 Şubat 1900

Aziz dostum Abraham Paşa ikiyüz Osmanlı lirası aylık maaşla Devlet Şurası üyeliğine tayin edildi. Bu küçük yapılı adamın hâli dikkate değer. Bugün bir köylü asilzade gibi yaşıyor. Halbuki kendisi Şark'ın en büyük ricali arasında bulundu. Eski Mısır Hıdiv'i İsmail ile Sultan Aziz arasında gayri resmî aracılık etmiştir. Büyük Mısır siyasisî Nubar Paşa'nın kayınbiraderidir. Büyük serveti ve gençliğinde israfları ile ün salmıştır.

Sultan Aziz'in nedimlerindendi. Saray'ın Has ahırındaki beygirlerden daha güzellerini arabasına koşarak Sultan'ın kıskançlığını tahrik ederdi. Boğaz üzerinde Beykoz'dan Karadeniz'e kadar uzanan büyük bir malikânesi vardı. Sultan bu malikâneyi bir düşmanın ihraçta bulunarak Kavak istihkâmlarının ateşine uğramadan Istanbul'a gelebileceği vesilesini ileri sürüp hiç bahasına satın aldı. Bundan sonra Abraham Paşa günden güne düştü.

Borsa oyunları, kumar, etraftaki dalkavuklar geri kalanı az zamanda temizledi. Hele dostları öyle bir hücum ettiler ki, bu sonu gelmez serveti az zamanda sıfıra indirdiler. Hayatta her şey gariptir. Abraham Paşa yetmiş dört yaşındadır. Otuzbeş yaşında oğlu olduğu gibi küçük çocukları da var. Halâ da metres tutarmış. Oğlu böyle söylüyor. Paşa bilardo da iyi oynuyor, benimle. Fakat zekâsı ve hafızası zayflamıştır. Ava merakı fevkalâdedir. Yarış atları besler. Kumara düşkündür. Çenebaz ve tafra satmayı sever. Devlet şurasında işe yaramı-

yacağı muhakkak. Her hangi bir meseleyi incelemek kudreti artık kalmamıştır.

Zaten meslekdaşlarının çoğu zekâ yönünden ondan üstün olmadıkları gibi, ahlâkları onun kadar bile düzgün değildir. Maaş yılda altı yedi ay verilmese de her günkü zorluklardan kendisini biraz kurtarır. Bu sebepten dolayı tayinine memnun oldum. Kulübümüz ve özel apartımanım Abraham Paşa'nın şevketli zamanında yapılmış muhteşem bir binadadır. Bu bina Beyoğlu'nun en güzel binasıdır. Paşa, Osmanlı Bankası'na olan büyük borcundan dolayı bu binayı geçen sene bankaya bırakmak zorunda kaldı.

Abraham Paşa gibi Ermeni olduğu halde her bakımdan ondan çok aşağı bir seviyede olan bir başka adam bugünlerde dikkatleri üzerine çekti. Bu adam merhum Nafia nazırı Mahmut Celalettin'in her işe yarar adamı idi Nazıra müşteri toplamak onun işi idi. Efendisine kârlı olacak işlerin peşinde koşmakta onun emsali yoktu. Kimlerden para koparılacağını bilir ve Mahmut hesabına inanılmaz bir pervasızlıkla muameleleri yürütürdü. Nafia'da her işi olan bu sefile hesap vermeye mecburdu. Bu adam bu suretle büyük paralar vuttu, bir kısmını nazıra verir, geri kalanını kendisine ayırırdı.

Mahmut Çelalettin öldüğü zaman Sinabyan'ı korku kapladı. Hakkında soruşturma açılmasından ve evinde arama yapılmasından korkarak evine kapandı. Kendisini deli olmuş gibi gösterdi. Daha sonra da evinden kaçarak sınırı aşmaya muvaffak oldu. Sonra Avrupa gazetelerine ifşaatta bulunacağını Saray'a duyurdu. Bunun üzerine Zat-ı Hazret-i Padişâhî bir irade çıkartarak

Sinabyan'ın bütün suçlarını af etti. Herife üstelik bir de Bâlâ rütbesi verildi.Maaşına yirmi lira zam edilmek şartiyle Türkiye'ye dönmesi istendi. O da bunu hemen kabul etti. Bakalım dönüşte hangi nezaretin kapısı önünde göreceğiz onu?

12 Nisan 1900

Kurban bayramı devam ediyor. Bu Bayramda Avrupalı müesseselerin ileri gelenleri Saray'a ve nazırlara tebriklerde bulunmaya giderler. Her tarafta iki yüzlü komplimanlar teati olunur. Zat-ı Hazret-i Padişahi'ye arzı tebrikât edildikten sonra herkes işine bakar. Sultan Bayramın birinci günü Dolmabahçe Saray'ına gelerek Arz odasında oturur ve imparatorluğun bütün erkânı huzurundan geçerek elbisesinin eteğini öperler.

Ziraat hayatı ve köylünün çektikleri

15 Nisan 1900

Osmanlı hükûmeti gelir kaynağı bulmak için birdenbire karma karışık bir faaliyete girişti. İradeler birbirini takip ediyor. Birisinde Âşar ve arazi vergisine yüzde altmış zam ediliyor, ötekisi ile ithalat üzerine yüzde üç ekleniyor. Üçüncü bir irade mucahirlere yardım edecek bir sandık kurulması için yeni bir pul çıkarılıyor. Buna göçmen pulu deniyor. Bütün bu iradeler hemen tatbik edilmek kaydiyle ve hiç beklenilmeyen bir sırada halkın üzerine «Baran-ı belâ» - belâyağmuru gibi yağıyor. Gümrük resminin arttırılmasını bütün sefaretler protesto ettiler. Göçmen pulu'na gelince bütün yabancılar eski

Kapitülasyonlara dayanarak böyle bir vergiye tâbi tutulamıyacaklarını ileri sürüyorlar. Yegâne şikâyetlerini dinletemeyenler zavallı köylülerdir. Onların savunacak kimseleri yok. Âşar vergisi esasen lüzumundan fazla yüklü olduğu halde artırılmıştır. «Derisi yüzülmeye layık» addedilen köylünün bu suretle ezilmesi köylerin yavaş yavaş boşalmasına sebep oluyor. Bu muhaceret gittikçe kuvvet peyda edecek ve nihayet vergi alınacak kimse kalmıyacaktır.

Türkiye gittikçe tasfiye olunan bir imparatorluk halini aldı. Daha yakında Avrupa muahedelerinin tesiri ile veya harp mağlûbiyetleri sonucu Balkanlar'daki zengin eyaletlerinden yoksun kaldı. Galip geldiği bir savaş neticesinde bile Girit adası elinden çıktı. İşte doğrudan doğruya bir tasfiye işi! Arazi ya kaybediliyor veya sadece terk olunup gidiliyor. Başka bir yoldan da ayni sonuca varılıyor. Eyaletlerdeki halk iaşeden mahrum bırakılıyor. Müstahsil vaziyetindeki arazi çöl haline getiriliyor. Anadolu'da bu usûl uygulanarak tasfiyeye gidiliyor. İmparatorluğun Doğu tarafı muazzam bir sahra halini almıştır. Eski köylerin bir çoğunun bugün yerlerinde yeller esiyor. Yüzlerce köy kaybolmuştur. Anadolu'nun öteki kısımlarına gelince, âşarın mütemadiyen artırılması ziraati imkânsız kılmakta ve göçleri artırmaktadır.

Göçmenler geçirdiğimiz «Tasfiye» devrinin büyük bir yarasını teşkil ediyor. İmparatorluğun elinden çıkmış olan arazide oturan müslümanlar kendilerinden daha zeki ve daha çalışkan olan anasırla geçinememekte ve kafile halinde Bulgaristan'la Rumeli'nin Doğusunu terk etmektedirler. Son zamanlarda Girit müslümanları da Türkiye'ye akın etmeye başladılar.

30 Nisan 1900

Şubat'tan beri İstanbul'a yabancı akını başladı, Perapalas oteli tamamiyle dolmuştur. Ecnebi arabalarının Cuma günü Selamlık resm-i âlisinde bulunmak üzere Yıldız köşküne gittikleri görülür. Aralarında Mısır'dan dönen İngilizler, sürü halinde Almanlar vardır. Bunlar «kuk» kumpanyasının bir memurunun himayesi altında seyahat ederler. Amerikalılar ise, büyük vapurlarla gelirler. Bu adamların hepsi medeniyet kazanmış, sokakları kaldırımlanmış, temiz şehirlerde yaşarlar. İstanbul'dan götürecekleri hâtıra deliler tarafından idare edilen basit ve pis bir köyün hâtırası olacak. Yabancı turisti en ziyade hayrete düşürecek şeylerden birisi şüphesiz ki malzemenin taşınması şeklidir. İnşaat enkazı ve çöpler beygirlerin veya eşeklerin iki tarafına asılmış küfeler içinde götürülür. Bir adam yönetiminde beşer altışar hayvandan kurulu katarların yollarda gittiği görülür. Bu katarlar yolları tıkarlar. Bir sağa bir sola giderler. Bazan da sokağın ortasında dururlar. Tuğlalar ve yapı taşları beygirlerin arkasına iple bağlanır. Büyük kerestelerde böylece taşınır. Yolda hayvanın arkasındaki kerestenin sağa sola süründüğünü görürsünüz. Bu kerestelerin insan bacaklarına çarparsa sonucu ne olur onu siz kendiniz hesap ediniz.

Tevkif olunanlar, kaçanlar, kaybolanlar

6 Mayıs 1900

Firarlar birbirini takip ediyor. Mahmut Paşa gelmemekte israr ediyor. Devlet Şûrası azasından İsmail

Kemal de bu defa oğullarından biri ile limandaki istasyoner İngiliz gemisine sığındı. Oradan da İngiliz kavasları himayesinde Hıdiviye vapuruna geçti, Yunanistan'a kaçtı. Zaptiye nazırının oğlu da kaçtı. Fakat bunu bir polis dolabı sayanlar var. Birçok kimsenin bir İmparatorluğun arazisinden bir kürek bölgesinden kaçar gibi firar ettiklerini görmek garip oluyor. Kaçışta başarı gösterebilmek için bir çok hilelere başvurmak gerekiyor. Sınır bir defa aşıldı mı, herkes altüst oluyor ve Sultan hapishanesinden mahkûm kaçırmış jandarma gibi köpürüyor.

12 Mayıs 1900

Firarların arkası kesilmedi. Türkçe - Fransızca lügat hazırlayan Türk bilginlerinden Şemsettin Sami bey de ortadan kayboldu. Eski Basra valisi Hamdi Paşa ve Hüseyin Avni Paşa'nın oğlu Fuat bey ile damadı ve oğlu da kayıplara karıştılar. Bilmediğimiz bir şey oluyor demektir. Galiba Sultan'ın endişesini uyandırmak için gerçek veya uydurma bir suikast ortaya çıkarılmış. Padişah'ın dimağının bu zabıta faaliyetlerinin hepsini kavramaya muvaffak olması cidden garip bir şeydir. Şüpheli ve hasta fikri yalnız Payitaht'ta tasavvur eylediği tehlikelerle meşgûl olmuyor. İmparatorluk'ta geçen bütün şüpheli olayları da ilgi ile takip ediyor.

Halep'te vali olarak bulunan eski nazırlardan Raif Paşa vardır. Bu zatı herkes tanır. Oğlunun dün bize anlattığına göre, Paşa, bir başka vilâyete ziyaret maksadiyle gitmiş. Hemen peşinden süvariler koşturularak bir cani gibi yakalanıp Haleb'e geri gönderilmiş. An-

laşıldığına göre, mahallî askerî komutan, Raif Paşa'nın kaçtığına dair Saray'a bir telgraf çekmiş. Bunun üzerine de Padişah iradesi çıkmış. Bana temin ettiklerine göre, Mısır fevkalâde komiseri Gazi Muhtar Paşa Kahire'deki müstahdemlerinin hepsine yol vermiş, bunlar da Mısır'dan gelen son vapurlardan biri ile İstanbul'a iade olunmuş. Muhtar Paşa, Saray'a çektiği bir telgrafta maiyetindekileri açlıktan öldüremeyeceğini, kendisinin de hükûmetten alacağı olan otuz bin lira birikmiş maaşlarını hediye ederek görevinden istifa ettiğini bildirmiştir

15 Mayıs

Şûrayı Devlet'in Mülkiye Şubesi, kasaba hattı varidatının muhasebe işleri hakkında Nafıa Nezareti ile aramızda açılan münakaşada bize hak verdi. Meselenin asıl ehemmiyetli noktası şu idi: Eğer aleyhimizde hal edilmiş olsaydı şirketin varidatı üzerinde kötü tesir edecekti ve senede altı yüz bin frank zarar edecektik Bu meselenin hallinde Türk idaresinin tuttuğu yolu tetkik etmek faydalı olacaktır. Mesele şu idi: Kasaba hattı gayrisafi varidatının iki hattın hasılatı toplanarak hesap edilip edilmeyeceği idi.

Biz mukavele mucibince iki hattın varidatının ayrı ayrı hesap edilmek lâzım geldiğini ileri sürüyoruz. Mesele 1897 sonbaharında Alaşehir - Afyon yeni hattın yapımına başladığımız zaman ortaya atıldı. Bu sırada bazı izahat verildi. Nafıa Nazırı mutabakamızın imtiyaz mukavelesine uyduğunu kabul etti. O vakitten itibaren de varidatın tevziini hükûmetin bilgisi dahilinde yaptık. Fakat 1897'de Nafıa Nezareti Mahmut Ce-

lâleddin Paşa tarafından idare ediliyordu. Bu adam 1899 başında öldü. Fevkalâde bir şöhreti vardı. Büyük mikyasda şantaj yapar ve her şeyi kendi menfaatine hal ederdi. Öldüğü zaman bütün yaptığı mukaveleler şüpheli sayıldı. Bunlar arasında kasaba varidatı meselesi de vardı. Kendisinden sonra gelen Zihni Paşa Nezaretin orta derece memurlarından aldığı bilgilere dayanarak bu müsaadenin kumpanya tarafından büyük masraflar göze alınarak hükûmetin menfaati aleyhine kullanıldığı kanısına vardı. Fikir edinmek için ehliyetsiz kanun adamlarına başvurdu ve bizim malûmatımız olmadan Bab-ı Ali'ye, oradan da imtiyazın incelenmesi için Şûrayı Devlet'e başvurdu. Şûrayı Devlet Adliye Dairesi cahil ve rüşvetçi kimselerden kurulu idi. Meseleye el koyunca azadan bir kısmı, bana müracaat ederek lehte karar vermek için rüşvet istediler. Ben bu teklifi reddedince karar aleyhimizde çıktı. Yalnız reyde ittifak olmadığı için evvelâ Şûrayı Devlet'in Temyiz Dairesi'ne gönderildi. O da bizi dinlemeden ve meseleyi incelemeden Adliye Daire'sinin kararını tasdik etti. Vekiller Meclisine bildirilen kararda iki kasaba hattı varidatının birleştirilmesi lâzım geleceği kabul ediliyordu. Bu karar muamelâtın ıslâhı kaydiyle bize bildirildi. İşte biz o zaman meseleyi öğrendik ve kendimizi müdafaaya başladık. Nazırlardan ikisini meselenin hatalı olduğuna inandırarak ikna etmekte güçlük çekmedim. Fransız sefiri Hariciye Nazırına bu kararın mukaveleye uygun olmadığını ve Fransız menfaatlerine zarar getireceğini bildirdi. Bu itiraz uzerine Meclis-i Has Vükela bu itirazın tekrar tetkiki için dosyayı Şûrayı Devlet'e iade etti. Teşekkür olunur ki bu meclisin temyiz kısmında birkaç değerli kimse vardı. Bunlar işlerden uzak kal-

mak için buraya tayin edilmişlerdi. Sait Paşa, Ziya Paşa, Turhan Paşa, Kara Todori Paşa bunlardandır. İnatçıdırlar, fakat hiçbir vakit adaletten ayrılmazlar. Bunların her birine yanıldıklarını anlatmak lâzım geldi. Eğer kararlarında ısrar edecek olurlarsa hükûmete karşı siyasî bir müdaheleye sebep olacakları ve bundan dolayı ileride mesul tutulacakları hatırlatıldı. İlk kararı bozarak ikinci bir karar almaktan başka çare kalmadığı anlaşıldı. Dört gün süren müzakereden sonra bize hak verildi. (1)

70 YIL ÖNCE TÜRK İDARESİNDEKİ RODOS

İskenderun vapurunda: 22 — 26 Temmuz 1900

İsviçre, Almanya ve Avusturya'da tatilimi geçirdikten sonra Temmuz'un onuncu günü İstanbul'a döndü ve tatilimden geri kalan kısmını da iyi bir surette geçirmek üzere çoktanberi özlediğim bir geziye çıktım.

İsviçre'den iki yeğenimi de getirttim. Tütün rejisinin İskenderun vapurunu kiraladım. Adalar Denizi'ndeki adaları gezmeye çıkıyoruz. Tütün rejisinin genel müdürü Farneti'yi de beraberime aldım. Bu sonbaharda onun yerine tayin edilmekliğim kuvvetle muhtemeldir. Bir aşçımız, erzak ve içeceklerimiz de var. Vapurumuz bir tenezzüh yatı büyüklüğündedir ve çok temizdir. Gü-

---

(1) Yurdumuzdaki ecnebi şirketlerini inceleyecekler için bu hatıralar büyük değer taşmaktadır. Ayrıca görülüyor ki, yabancı şirketler sıkıştıkları zaman işi büyütmekte hükümetler arası (siyasi müdahale) yi ileri sürmek cesaret'ni de göstermektedirler.

zel idare edilmektedir. Beş kamarası var. Mürettebatı ondört kişidir. Alelâde zamanlarda Adalar Denizi civarında kaçakçı gemilerini yakalamak için dolaşır. Birkaç günlük icin onu bu işinden alakoyuyoruz demektir. Programımız dörtyüz elli İngiliz millik bir mesafede bulunan Rodos adasına doğrudan doğruya gitmekti. Gemimiz saatte on mil süratle ilerliyor. Payitaht ile Cezayir Bahrisefit vilâyetinin merkezi arasındaki mesafeyi kırk iki saatte alıyoruz. Arada birkaç saatlik Midilli'de durarak hava tebdili için oraya gelmiş olan vali Abidin Paşayı ziyaret ediyoruz. Valiye hulûs çakmadan onun idare merkezine gitmek çok abes olacak.

Temmuz'un ondördüncü cumartesi günü öğleden sonra İstanbul'dan hareket etmiştik. Marmara'yı geçerken güverte üzerinde hoş bir akşam yemeği yedik, sonra yataklarımıza girerek Çanakkale'ye varıncaya kadar uyuduk. Rodos'a pazartesi günü saat beşte vardık. Reji müdürü Bilyoti bizi karşıladı. Hoş meşrep, bilgili, faal ve işgüzar bir adamdır. Hemen karaya çıkarak eski şövalyelerin şehrinde küçük bir gezinti yaptık. Ertesi günü şehri tamamiyle dolaşmaya karar vermiştik. Rodos şehri kaleden ibarettir. Kalenin duvarları, hendekleri ve müdafaa siperleri oldukça iyi korunmuştur. İçerdeki eski rum sakinleri yerine Türk ve Musevilerden mürekkep bir halk yerleşmiştir. Onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda burada bulunan şövalyeler yerine bir Türk kuvveti kaleyi korur. Her kapıda ve her asma köprüde fesli nöbetçiler vardı. Tanımadıkları kimselere karşı emniyetsizdirler. Hele Ferneti ile yiğenimin elindeki fotoğraf makineleri şüphe uyandırıyor. Hıristiyanlar kalenin içinde oturamaz, akşamları ortalık kararmaya başlayınca eski şehre iş için veya gezmeye

gelmiş olanlar hemen çıkarak, şehir dışındaki mahallelerine gitmek mecburiyetindedirler. Orada, etrafı duvarla çevrilmiş küçük ve fakat temiz beyaz ve yenilik gösteren evleri vardır. Büyük kale duvarının eteğinde ve eski liman üzerinde yaşlı çınarlarla sayelenmiş birer rıhtım uzanır. Dükkânların önlerinde büyük tenteler görülür. İşsiz güçsüz takımı küçük alçak hasır iskemlelerde otururlar. Nargile içerler, tavla oynarlar, kahve içerler veya gayet sakin olarak bir temaşaya dalarlar. Renk renk elbiseleri vardır. Yabancıların gelmesine karşı âdeta kayıtsızdırlar. Bir taraftan dallarını suyun yüzüne yayan, diğer taraftan zamanla kararmış asırlık kahvelerle eski dükkânların üzerine dağılan bu ağaçlıklar altında oturularak günün havadisleri konuşulur. Bu manzara şair bir ressamın fırçasını renkleştirecek kadar güzeldir.

Rıhtımın ucunda kale duvarının bir kapısı vardır. Burada mermere oyulmuş şövalyelerin armaları olduğu gibi duruyor. Kapıdan girilip dükkânlarla süslü birkaç sokak geçildikten sonra kalenin yukarısına kadar dimdik çıkan şövalyeler sokağına girilir. Sağda ve solda şövalyelerin kuleleri, şövalyeliğe mensup muhtelif milliyetlere ait küçük kiliseler ve okulları vardı. Ada onaltıncı yüzyılda Osmanlı imparatorluğu tarafından fetholunmuştur. Bu sokağın evleri şövalyelerin bıraktıkları durumdadır. Yalnız zamanla kararmışlardır. Türkler buraları mesken olarak kullanıyorlar ve işgallerinin yegâne eseri olarak pencerelerine kafesler koymuşlardır. Ötede beride kemerli geçitler, büyük sinyorların evlerine ve küçük kiliselere giden esrarlı yeraltı yollar vardır. Her taraf karanlık ve sakindir. İnsan bir manastır hayatı yaşar gibi oluyor. Kimsenin bakmadığı sıra-

da fotoğrafçılarımız resimler çekiyorlar. Böylece bazı enteresan resimler çekilebiliyor. Şövalyeler sokağının yukarısında kalenin altındaki kapılardan çıkılır. Hendeklerin üzerinde köprüler vardır. Köprüler Rodos bombardımanı zamanındanberi kalmış olması muhtemel büyük taş güllelerle doludur.

Kale boyunun etrafında büyük bir mezarlık var. Adayı muhasara edenler buraya cenazeleri gömmüşler. Burası âdeta bir mezar taşından ormana benziyor. Mösyö Bilyoti, bizi antika eşya satanların yanına götürdü. Bazı ufak antika eşya aldık. Bütün gün adayı gezdikten sonra vapurumuza döndük. Uyuduğumuz sırada vapurumuz bizi adanın Doğu tarafında ve Rodos'tan kırk kilometre mesafedeki Lindos'a götürdü. Rodos'un eski çanak ve çömlekleri Lindos'ta yapılırdı. Bundan başka bu liman adanın mühim bir ithalât merkezi idi. Osmanlı hükûmetinin idaresi ile buralarda ticaret ve sanayiden eser kalmadı. Bugün gözün görebildi yerlerde bir parça ot bile bitmeyen bu taşlık beldede halkın ne ile yaşadığını anlamak bile müşküldür. Şehir Rodos şövalyeleri zamanından kalma bir kaleye maliktir. Kale yüzelli metre yükseklikte olup denize doğru çıkık duran bir kayanın üzerindedir. Kayaya tırmanyoruz, birtakım taşlıkları aşıyoruz.

Bu gayretimizin mükafatını görüyoruz. Kalenin üst kısmı mazgalları ve siperleri ile olduğu gibi duruyor. Yukarısı koyu mavi sema üzerinde dişler vücuda getirerek teressüm eyliyor. Ateş gibi yakan bir güneşin altında yarım saat kadar çabaladıktan sonra oraya varıyoruz. Oradan manzara fevklâde güzeldir. Deniz koyu mavi bir renk almıştır. İstihkamın üzerinden gözle-

rimiz önünde açılan bu güzel manzarayı doyasıya seyrediyoruz. İnsan hem denize ve semaya hâkim imiş gibi oluyor. Dalgaların üzerinde dolaşan gemiler bize kıymetsiz küçük şeyler gibi geliyor. Burada yaşayan eski muharipler şüphesiz kendilerini mağlûp olmaz sanırlar, mesafenin yegâne hâkimi oldukları hissine kapılarak boyun eymeye yanaşmazlardı.

TÜRKLERİN MUHAFAZA ETTİKLERİ TARİHİ ESERLER

Kaleden inerken şehrin küçük beyaz evlerinden birine girdik. Giriş odasının duvarlarında Rodos tabaklarından kıymetli bir koleksiyon vardı. Bazı şeyler almak arzusundayız, fakat mümkün değil! Çünkü bu koleksiyonlar ev sahibinin kızının drahomasıdır. Kız evlenmiş ise de kocası karısından daha ziyade tabaklara âşık! Öteki evlerde de durum ayni. Kızlar drahomalarından bir şeyler ayırıp vermiyorlar. Velhasıl hiç bir yerden bir şey alamadık. Gemimize üzgün olarak döndük ve Rodos'a hareket ettik. Öğle vakti adaya vardık. Bu meşhur adayı ziyaret eden turistler gibi biz de (seb'a-i âlem) den olan Rodos heykelinin yerini soruyoruz. Mösyö Biliyoti bu konuda ileri sürülen çeşitli görüşleri delilleriyle beraber anlatıyor. Ona kalırsa heykel şimdiki fenerin bulunduğu yerde idi. Yapılış maksadı da fenerlik edebilmesi idi. Limanın ağzındaki bu yer gemilerin sığınabilmesi için en elverişli noktayı işaret eder.

Mösyö Biliyoti bize su altındaki büyük kayaları gösteriyor ve bunların heykele kaidelik etmiş olmalarının muhtemel olduğunu söylüyor. Gece demir alarak

kalkıyoruz. Sabahleyin erkenden İstanköy adasına varıyoruz. Tıp ilminin beşiğinde bulunuyoruz. Sahilde Eskülopis'e ait büyük bir mabed var. Doktor Herçoğ isminde gayet hoş meşrep ve zeki bir Alman görüyoruz. Birkaç haftadanberi orada yaşamaktadır. Bir Alman ilmî heyeti tarafından eski taşlar üzerindeki Yunanca kitabeleri okumak ve mevcut olduğu muhakkak bulunmakla beraber bazı parçaları toprak altında kalmış olan İskülapis mabedini aramak için gönderilmiştir. Eline geçirdiği vesikalarla binanın eski şehrin dış caddelerinde bulunduğunu biliyor. Eski şehrin bazı kalıntılarını bulabilmiştir. Buralarda aramasını derinleştirecek. Meselenin önemi dolayısiyle Padişah, genç Almanın kazıda bulunmasına müsaade etmiştir.

Milat'tan takriben dörtyüz elli sene kadar önce «İpokratis» bu adada tıp dersleri verirdi. Temin olunduğuna göre, tababetin pirî derslerini büyük dalları ve yaprakları ile şehrin büyük meydanını örten çınar ağacı altında verirmiş. Bu ağacın kökünün çevresi onüç metredir. Bu kökten üç başlıca dal çıkar ve her birisi büyük bir ağacın gövdesi kadar kalındır. Bunlar ufkî bir surette uzanırlar ve otuz metre kutrunda bir daireyi örterler. Büyük dalların uçları duvarlara tutturulmuştur, öyle olmasa ağırlıklarına dayanamayarak kırılırlardı.

Bununla beraber bu dallardan biri insanların himayesine lüzum görmediğini anlatacak bir tarzda altındaki taş sütunu havaya kaldırmıştır. Böylece duvar mesnet vazifesini göreceği yerde dala ağırlık olmuş bulunuyor. Bu harikulâde ağaç hiç bir sakatlık göstermiyor. Yaprakları canlı ve sağlamdır. Dallarının

arasından güneş ışıkları girmiyor. Ağacın altındaki küçük iskemlelerde şehir halkı gelip otururlar. İpokrat gibi beşeriyete hizmet etmiş bir adamın ilham aramak ve yüksek ilmini talebesine öğretmen için böyle bir yer seçmesi insana tabiî geliyor. Mutlaka büyük bilginin ruhu buralarda dolaşır.

Bütün şehirde bir cazibe ve halavet görülüyor. Gayet büyük eski bir limanı var. Bu liman insan elinin kıymetli eserleriyle bezenmiştir. Suları gayet güzeldir. Birkaç kilometrelik bentlerle şehre getirilmiştir. Liman halen kumla dolu olduğundan vapurlar giremiyor. Fakat bentler hâlâ işe yarıyorlar. Doktor Herçoğ'un teklifi üzerine şehre hâkim olan tepeye tırmanıyoruz. Bir buçuk saat kadar zahmetli bir yürüyüş yaptıktan sonra suyun bende alındığı yere varıyoruz. Elli metre kadar süren bir yeraltı yola giriliyor. Yolun ucunda tepesinden ışık alan kubbeli ve geniş bir salon vardır. Burada fevkalâde bir su kaynağı var. Bize nümunesini getirdiler, içtik. Bu suyu tahlil ettirmişler. Vişi suyunun hassalarına malik olduğu anlaşılmıştır.

Öğleyin vapurumuza döndük. Doktor Herçoğ'la birlikte yemek yedik. İstanköy adasının bütün sahilleri ekilidir. Ağaçlıkları çoktur. Zenginliği gösteren köyleri, bazı muntazam yolları vardır. Bu memlekete malik olan Türkler hiç bir şekilde tahribat yapmamışlar, büyük sayedar ağaçları olduğu gibi bırakmışlardır.

İstanköy'den sonra Havvariyon'dan Yohanna'nın menfası olan Patos adasına gidiyoruz. Bu ada kurak-

lıktır. Bir yüksek tepesi vardır. Tepenin üzerinde büyük bir Yunan Manastırı görülür. Patos'ta karaya çıkmadım. İki yeğenimi Mösyö Farncti ile tepeyi tırmanmaya yolladım. Bir gün önceki yolculuktan hayli yorulmuştum. Saat onbire doğru hareket ettik. Akşamın beşinde Sisam adasının idare merkezi olan Vati limanına vardık. Sisam adası Prensine yazı göndererek kendisini ziyaret arzusunda olduğumuzu bildirmiştik. Fakat küçük kayığımız serbest pratika almak için limana girince halk sahile toplanarak kayığın sahile yanaşmasına engel olmuşlar. Kayıkta bulunan geminin ikinci süvarisi vapura dönerek halkın dışarı çıkmamıza razı olmadıklarını söyledi. Kısa bir süre sonra Prens'in bir adamı sandalla geldi ve fehametmeabın bir mektubunu takdim etti. Bu mektupta adanın siyasî durumunun biraz karışık olması yüzünden ziyaretimizin bir başka zamana bırakılması rica ediliyordu.

Öğrendiğimize göre, Adanın Ayan Meclisi İstanbul tarafından gönderilen ve evvelce İstanbul Temyiz mahkemesi başkanı olan Valyano efendi'den memnun değildir ve değiştirilmesi istemektedir. Bu sırada Adada Sultan'ın bir komiseri var. Zat-ı Hazret-i Padişahî namına Sisamlıların itirazlarını dinlemeye memurdur. Bu buhran adada daimî imiş. Sisamlılar bahtiyar olmak için her şeye maliktirler. Memleketleri güzel, zengin ve feyizlidir. Sultan tarafından seçilen ve ilk memnuniyetsizlik halinde Ayan tarafından görevine son verilen bir Prens tarafından sureta idare ediliyorlar. Fakat idare işleri tamamen adalıların ellerindedir. Bu adalılar hiç bir askerî hizmetle mükellef değildirler. Vergileri azdır. Fakat hayatlarını birbirleri veya küçük hükümdarları ile boğazlaşarak geçirirler. Bizim meseleye gelince

tabiî ısrar etmedik, hemen dümen kırdık ve altmış mil mesafedeki Sakız adasına doğru yollandık.

MİDİLLİ KIZLARI NASIL SEMİRİRLER?

Sisam Adası bize kısmetsizliğimizi verdi de ne oldu? Şiddetli bir kuzey rüzgârı esmeye başladı, deniz kabardı, küçük vapurumuz durmadan sallanmaya başladı. Doğrudan doğruya rüzgâra karşı gidiyoruz. Geminin başı sulara batıp çıkıyor, sular güverteyi yalıyor.

Yeğenim Pol'ü deniz tuttu, kamarasına çekildi, yattı. Fakat bizler müteessir olmadık. Geminin arka tarafında iplere veya demir çubuklara tutunarak fırtınayı seyrediyoruz. Ortalık aydınlık iken yine iş az çok yolunda idi. Geminin gelişi güzel hareketlerine alışılıyor. Hiddetli ve köpük saçan dalgaların manzarası hoşa gidiyor. Sular yolumuzu kesmeye azmetmiş gibi görünüyor. Bereket versin gemi sağlam ve makine mükemmeldir. Dalgaları ikiye bölüyor, sağa sola saçıyoruz dalgaları... Birkaç saat sonra gece olunca fırtına insanı bezdirmeye başladı. Nihayet bir fener gördük. Sakız kanalının girişinde olduğumuzu bize anlatıyordu. Kanalda biraz sükûn bulacağımızı sanıyoruz.

Fakat tahminimizde yanılmışız. Rüzgâr kanal boyunca estiğinden dalgalar bu dar sahada açık denizdekinden daha şiddetlidir. Gemimiz boyuna dalgaların arasına dalarak başeğiyor, sonra yine yükseliyor. Henüz tehlikede olduğumuzu hissetmiyoruz. Fakat artık gülmeyi bıraktık. Karnımız da son derece açtır. Güvertede adım atmak imkânı olmadığından yemek hazırlamanın imkânı yok. Nihayet saat onbirde meharetli bir manevra ile Sakız adası limanına girebildik. Orada demirleyip yemeğimizi yiyebildik ve artık emniyetle uyuyabiliyoruz.

Sakız portakal memleketidir. Adanın alçak kısmı portakal bahçeleri ile süslüdür. Bahçelerin etrafında yüksek duvarlar vardır. Bunlar mahsulleri rüzgârdan korur. Her bahçenin girişinde yüksek ve geniş bir kameriye vardır. Sarmaşıklar ve asmalarla bezenmiş olan bu kameriyede birer kuyu bulunur. Durmadan dönen bir beygir veya katır kuyunun suyunu dolapla çıkarır ve bu su mutbağa kadar gider. Sakız halkı portakalları harap eden bir hastalıktan şikâyet ediyorlar. Birçok bahçelerdeki fidanlar Filokseraya tutulmuş asmaları andırıyor.

Sakız adasında yüksek bir tepe adaya hâkimdir. Bu tepede bir manastır var. Oraya araba ile gidiyoruz. Somurtkan ve haşin papazlar yalnız bahşişi görünce sırıtıyorlar. Sakız manastırında elyazısı eser yoktur. 1871 - 1872 Yunan istiklâl harbinde telef olan Sakızlıların kemiklerini burada saklıyorlar. Adanın halkı Yunanlılarla işbirliği etmişler. Bir Osmanlı paşası âsileri kılıçtan geçirmiş. Papazlar bunların kemiklerini manastırda gözlere, bir mahzendeki içki şişeleri gibi dizmişler. Zamanla bu kemikler Beyaz renk almış, hiç de manzaraları hoş değil.

Sakız Adasında güzel bir rıhtım yapılıyor ve liman genişletiliyor. Rüzgâr sükûnet bulunca birkaç bahçe gezdik ve tekrar yola koyulduk. Midilli'ye gidiyoruz. Yolculuğumuz gayet hoş geçiyor. Gördüğümüz güneşin batışı emsalsiz... Midilli'de akşam sekizde yemeğe oturduk. Gemiye reji müdürünü de davet ettik. Ertesi günü için programı hazırlıyoruz. Araba ile adanın ortasından geçerek Ayasos'a gideceğiz. Gece bir Arnavut askerini evvelden gönderdik. Bir koyun kesecek ve ağaç dalından yapılmış bir şişte pişirerek biz oraya varıncaya kadar hazırlayacak.

Ertesi pazar günü sabahleyin iki landoya biniyoruz. Yanımıza yiyecek ve içeceklerimizi aldık. İnsan kendisini Osmanlı toprağında sanmıyor. Adada çok güzel yollar var. Akıllı bir mutasarrıf ve çalışkan bir mühendis az masrafla yüz kilometreden fazla mükemmel yol yapmışlar. Yirmi kilometre kadar süren yolculuğumuz esnasında ihtimamla bakılmış zeytinliklerden bir şey göremiyoruz. Yamaçlardaki zeytinliklerin altına duvarlar yapılmış, toprak tamamen sürülmüştür ve bir istisna teşkil etmek üzere vadideki zeytinlikler altına mısır veya diğer hububat ekilmiştir. Üç buçuk saat tırıs gittikten ve bir çok yokuş çıkıp indikten sonra vardığımız Ayasos, dağın tepesinde bir köydür. Vadilere doğru uzanır. Burada güzel ağaçlar, çınarlar, meşeler, serviler çoktur. Bir çok yerlerde su kaynakları vardır. Ayasos'un üzerinde bir kaya yükselir. Bu kaya köyden beşyüz metre kadar yüksektir.

Bu köyün vadilerinden birinde güzel bir kaynak başında kebabımız bizi bekliyordu. Yerli elbisesi giymiş dört adam kızartma işine önemle nezaret ediyordu. Biri ateşi kızdırıyor biri hayvanı döndürüyordu.

Buranın ahalisi tamamen Rumdur. Midilli ahalisi umumiyetle çalışkan, muktesit ve hilekârdır. Rumlar Türklere borç para vererek ellerindeki malları yavaş yavaş elde etmişler ve yerleşmişlerdir. Adada zengin Türk çiftçisi olmadığı temin ediliyor. Ada ahalisi yakışıklıdır. Erkekler uzun boylu, fakat zayıf bünyelidirler. Yüzlerinde zeka eseri görülür. Kadınların güzelliğini daha evvel methetmişlerdi. Fakat burada güzelliğin başka türlü anlaşıldığını öğrendik. Bir genç kız nişanlanacak yaşa geldimi kendisini besiye koyuyorlar, şişmanlatacak şeyler yediriyorlar, kaz gibi bakıyorlar. Koskoca-

man bir şey oluyor. Bu kızın göğsü çıkık, omuzları toparlaktır. Vücudu bu suretle lüzumu kadar şişince kendisini beğenen delikanlı ile evlenmeye hazırlanmış demektir. Bu çeşit güzelliğin bir çok örneklerine sokaklarda tesadüf ediyoruz ve bunları gayet çirkin buluyoruz. Belki de kabahat bizdedir ya!

Yemekten sonra arabalarımızla körfeze iniyoruz. Hemen vapurumuza binerek Çanakkale'ye hareket ediyoruz. Ve erken Boğaz'ı geçerek Temmuz'un 23'üncü günü Bursa'ya varıyoruz.

Bursa'yı zaten tanırım, yeğenlerim camileri ve görülecek öteki yerleri gezerken ben de Mösyö Farneti ile beraber Bursa rejisinin işleri ile meşgul oluyorum. Çarşamba akşamı Bursa'dan, ayın yirmialtıncı perşembe sabahı da Mudanya'dan İstanbul'a gitmek üzere hareket ediyoruz.

Ereğli Havza-i Fahmiyesine Giderken

Kasaba meselesine ait olan anlaşmazlığı henüz halledilmemiş buldum. Bu bir siyasî mesele halini almış. Vekiller heyeti, Şûrayı Devlet kararını tescil ve bize bildirmekle mükellefti. Saray'ın rüşvetçi başılarının teşviki ile iki aydanberi kararını bildirmiyor öte taraftan el altından gönderilen haberlerde beşbin lira verildiği taktirde meselenin tesviye edileceği bildiriliyor. Bu teklifi kesinlikle reddettik. Fakat bugün toplanacak yönetim kuruluna da hesap vermeye mecburuz. Nihayet Saray'a söz anlatabiliyoruz. Eğer hükûmetin garanti akçesini vermediği resmen sabit olursa bütün Türk eshamı üzerine Vekiller Meclisine evvelki Pazar günü bir karar vermek için emir verdi. Karar lehimize çıktı... Zaten Borsada önemli bir düşüşe uğrayacaktır. Saray bunun

başka türlü de olamazdı. Sonradan Sultan'a haber verildi ve bugün yönetim kurulumuz toplantı halinde iken çıkan bir Padişah iradesi hakkımızı tasdikle beraber gelecekte böyle hatalarda bulunulmaması için ilgili nezaret'in dikkati çekiliyordu.

İslâmiyete Karşı Sevgi Uyandıran Şeyhülislâm

5 Ağustos 1900

Bugün ilk defa olarak Zat-ı Hazret-i Meşihatpenahî'yi ziyaret ettim. Şeyhülislâm öteki nazırlardan önce gelir. Meclis-i hassı- vükelâ'da bulunur ve büyük bir nüfuza sahiptir. Sultan'ın hastalandığı veya ehliyetsizlik gösterdiği zaman hal'i kararını verebilir. Bununla beraber kendisi Sultan fevkalâdedir ve hâlâ bakidir. Arkasında beyaz bir cübbe, başında büyük ve beyaz bir sarık vardı. Siyah sakallı, tatlı bakışlı kara gözleri bu kıyafetle daha ziyade dikkati çekiyordu. Elleri şeffaf derecede beyazdır. Gayet tatlı konuşuyor, zeki bir adam olduğu anlaşılıyor. İfade tarzı, aydın, samimi ve vatanperverânedir. İlk defa olarak islâmiyete karşı insanda sevgi uyandıracak bir adam gördüm.

15 Ağustos 1900

Hazinenin ihtiyacı müthiş bir dereceyi buldu. Öte taraftan hükûmet Almanya ve İtalya'ya bir milyon ikiyüz bin Osmanlı liralık yani yaklaşık olarak yirmisekiz milyon Franklık zırhlı, top ve sair silâh ısmarlıyor. Bu parayı nereden bulacağı belli değildir. İlk taksitlerin ödenmesi için bankadan yediyüzbin liralık avans istenildi. İstikraz için çareler aranıyor. Bir başka yön-

den de rıhtım imtiyazının satın alınması bahis konusudur.

Zat-ı Hazret-i Padişahî, Bağdat şimendiferi görüşmelerinin uzamasından dolayı şikâyetçidir. Şam'dan Mekke'ye bir şömendüfer hattı döşenmesi için para toplanmaktadır. Padişah, halkın bu iş için fedakârta bulunması için dinî hisleri tahrik ettiriyor. Yarın memurlara bir maaş verilecek. Cülus-u Hümayun dolayısiyle bu ayın otuzbirinde veya Eylül'ün birinde bir maaş daha verileceği kendilerine bildiriliyor. Taahhütler, projeler birbirini takip ediyor, üstüste yığılıyor. Bunları yapabilmek için yüzlerce milyon lâzım. Halbuki kasada metelik yoktur.

Tarabya 24 Ağustos 1900

Bazı dostların eşleriyle birlikte burada bulunmalarını fırsat bilerek birkaç günlük izin alıp Zonguldak'ı ve Ereğli kömür havzasını ziyarete karar verdim. Dünkü perşembe akşamı saat beşte hareket ettik. Bu hareketimizle dönüşümüz kayda şâyan bir garabetle neticelendi. Dün akşam saat dörtte Ereğli şirketinin idarehanesinde idik. Elimizde geçiş tezkereleri olduğundan zabıta ile ilgimiz kalmadığını sanıyorduk. Ne yanlış fikir!

Hususî surette göz altında bulunduruluyoruz Her birimiz Osmanlı zabıta memurları tarafından sıkı sıkı inceleniyoruz. Bana geçiş tezkeremin gümrükteki polis dairesi tarafından vize edilmesi gerektiği ve bu işlemin yapıldığı sırada bizzat orada bulunmaklığım zarurî olduğu söyleniyor. Lisan hatası olarak (Salon) ismi verilen bu pis binaya gidiyorum. Oldukça zahmet çekerek kâğıdımı vize ettiriyorum. Bana hangi memleketten ol-

duğum soruluyor. İsviçreli olduğumu söylüyorum. Anlaşılan pasaportumun gösterilmesi sırasında doldurulan Türkçe geçiş tezkeresinde Avusturyalı yazmışlar. Görülüyor ki Türkler İsviçre'yi hâlâ Giyom Tel zamanında olduğu gibi Avusturya müstemlekesi sanıyorlar. Ne ise bu hata dolayısiyle az kalsın kâğıdım vize edilmeyecek ve yolumdan kalacaktım. Nihayet bir sandala binerek Ereğli kumpanyasının kiralamış olduğu kömür taşıyan Yunan bandıralı Elpis vapuruna biniyoruz. Vapurda bir zabıta memuru var. Kâğıtlarımızı buna da gösteriyor ve vapurumuz hareket ediyor.

Arnavutköyü'nde vapurumuz Boğaz'ın şiddetli cereyanına kapılıyor ve gidip bir yelkenlinin üzerine bindiriyor. Herkes heyecanlı; Yelkenlidekiler bağırışıyorlar ve faydasız yere meyusane işaretler yapıyorlar. Büyük demir tekne zavallı küçük yelkenliyi ezdi, direkler parçalandı, yelkenler yırtıldı, bir adam denize düştü, hemen bir kanca uzatıldı ve adam kurtarıldı. Şükür ki ölen olmadı. Fakat bir yelkenli parçalanıp gitti bir biçarenin ekmek parası da yok oldu. Gemimiz gaddarâne, pervasızca geçip gidiyor. Güvertenin üzerindeyiz. Yüzümüzden ileri gelmiş olan bu elemli olayı seyrediyoruz. Fakat ne yapılabilir? Gemimizi durdursak, cereyan başka kazalara sebep olacak.

Tarabya önünde şapkalarımızı ve mendillerimizi boş yere sallıyoruz. Parisli dostlarımızın eşleri vapuru bekleyerek bir uğurlama işareti yapacaklardı. Bu kandırılmış kocalar mendillerini sallıyorlar, biz de onlar gibi yapıyoruz. Halbuki karada kimseler yok! Öyle gülünç oluyoruz ki olduğumuzdan fazla aptal gözüktüğümüzü ben de anlıyorum.

İşte bir olay daha... Vapur Karadeniz'e çıkmak için ilerleyeceğine Rus sefarethanesinin bahçesine girmek

istermiş gibi Büyükdere'ye doğru yol alıyor. Acaba neden? Kaptan gelip bize bilgi veriyor: Bilmem hangi vidayı sıkıştırmak için biraz durmaya mecburmuşuz. İngiliz olması dolayısiyle herkesten şüphelenmeye meyilli olan Mösyö Niyoman makine dairesine iniyor ve bir parçanın kırıldığını anlıyor. Vapurun üç günden önce kalkmasına imkân yok. Teşebbüsümüz bu suretle yarı yolda mı kalacak? Denizde çok gezerek uğursuzluğa alışık olanlar buna bir sebep uyduruyorlar. Vapurda Zonguldak hastanesindeki görevine dönen bir hastabakıcı rahibe vardır. Söylediklerine göre bir rahip veya rahibe vapura binerse uğursuzluk getirirmiş. Bu bütün dünya gemicilerince bilinen bir şeymiş!

Her ne hal ise Büyükdere'de mıhlandık, kaldık. Yemeğimiz hazırdır. Karnımızı güzelce doyurduktan sonra bir kayığa binerek Tarabya'ya dönmek ve yataklarımıza girmek ümidindeyiz. Halbuki hesaba katmamıştık. Zabıta bizi vapura güçlükle bindirmişti, şimdi de çıkmamıza karşı çıkıyor. Bir saat kadar tartıştık. Sefer heyetimizde bulunan Bahriye nazırının oğlu, babasının nüfuzunu ileri sürüyor ve bu sayede çıkış izni alıyoruz. ve ismi Ümit olan ve fakat bizi ümitsizliğe sokmuş olan bedbaht gemiden çıkıyoruz. Yataklarımıza giriyoruz evimizde!

Karadeniz'de felâketli bir gezi...

26 Ağustos 1900

Bundan önceki satırları yazdığım sırada İstanbul'dan bir telgraf geldi. **Bahriye nazırı**, İdare-i Mahs[illegible] nın bir vapurunu emrimize verecek, aynı zamanda Zonguldak'tan bildirildiğine göre, Ereğli şirketi de vapur-

ve içeceklerimizi getirdi. Aşçı ve yamakları da geldi.

Bunların hepsi ile beraber paketlerin ve sandıklalarından birini gönderecek. İdare-i Mahsusa (Denizyolları) vapuru bu akşam saat altıda geleceği için ona binmeye ve yola çıkmaya karar veriyoruz. Ağustos'un 24'üncü cuma günü akşamı saat yediye doğru binbeşyüz tonilatoluk (Selânik) vapuruna bindik. Bir romorkör Elpis gemisine giderek oradaki eşyamızı, yiyecekrın arasında uğursuzluğuna kani olduğumuz zavallı rahibe de gelmesin mi? Onun hiç bir şey umurunda değil! Sakin ve müsterih bir tavırla vapura çıkıyor ve gidip bir kamaraya kapanıyor. Seyahat süresince vapur tayfalarının gayri memnun nazarlarına gözükmeyecektır. Saat sekizde tam bir gece karanlığı içinde hareket ediyoruz. Semada yıldızların soluk ışıkları görünüyor. Selânik vapuru gayet yavaş gidiyor. Makinesi eski, demir gıcırtısını andıran bir ses çıkartıyor.

Hükûmet filosunun bütün gemileri gibi eskidir. Arka tarafta bulunuyoruz. Zahmetle dönen uskur bulunduğumuz yeri sarsıyor. Ağır ağır Boğaziçi'nin ışıklı sahillerini geride bırakarak Karadeniz'e, fırtına ve uğursuzluk denizine giriyoruz. Bu sırada yani saat dokuz buçukta aşçımız yemeği hazırlayabilmiştir. Sofrada on kişiyiz. Bardak müessesesinin müdürü ve Osmanlı Bankası idare heyeti azası aziz dostum (Noel Bardak). Düyunu Umumiye Müdürü Umumisi ve Ereğli kömür havzası şirketi idare meclisi azası kont (Barno), Yıldız Saray'ı mimarı ve Ereğli şirketi idare meclisi azası (Yanko) bey, Bahriye nazırının küçük oğlu, nazırın emin adamlarından ve oğlunun bir nevi mürebbisi Arslanyan efendi, ticarî müdürümüz (Niyoman) kâtibim Jermini, görevi başına dönen Zonguldak memurlarından (Kalavli), yemeğe davet ettiğimiz İdare-i Mahsusa müfettisi. bir de ben.

Aşçımız gayet güzel bir yemek hazırlamıştı. Fikrimiz ve midemiz son derece müsterihtir. Yemeğe başlıyoruz. Birdenbire saat onbuçukta üzücü sesler duyuyoruz. Hizmetçilerimizden biri içeri girerek Rumca birkaç söz söylüyor. Ben bir şey anlamıyorum. Fakat herkes yayla tahrik olunmuş gibi yerlerinden fırlayarak güverteye koşuyor. Ben de peşlerinden gidiyorum. Orada karanlık içinde bizden birkaç metre mesafede daha karanlık görünen ve kilise çanını andıran büyük bir siyahlık var. Bu gölge, bütün yelkenlerini açmış olduğu halde üzerimize doğru gelen bir yelkenlinin heyulasıdır.

Çarpışma kesin ve kaçınılmazdır. Acaba iki gemiden hangisi ötekini yalayacak? Musademe herkes kendisini toplayamadan birkaç saniye içinde oluyor. İki sefine hemen çarpışıyorlar. Her ikisi birbirinin aksine hareket ettiklerinden yanları birbirlerine olanca şiddetiyle sürünüyor. Gemimizin büyük kütlesi yelkenliyi ezerek şiddetle mukavemet eden dalgalara doğru iteliyor. Direkler kırılıyor ve bütün yelkenleri ile güvertemize düşüyorlar, oradan denize yuvarlanıyorlar. Feryatlar duyuluyor ve vapurumuzun almış olduğu süratle yuvarlanıp gidiyoruz. Arkada gecenin karanlığında çırçıplak siyah bir şekil görülüyor.

Büyük bir tahta parçası suyun üzerinde yüzüyor. Sonra karanlık ve sükûn... Hatırımıza ilk gelen şey tahlisiye sandalını indirerek dalgalar arasında bocalayan yelkenlinin mürettabını kurtarmak oldu. Fakat güvertenin üzerinde asılı duran tahlisiyelerimiz yelkenlinin şiddetli tazyiki ile hırpalanmıştır. Bir tek sandalımız kalmıştır sağlam olarak... O da eğer gemimizde bir sakatlık olmuşsa bizi bile kurtarmaya yetmez. Zaten bütün mürettebat anbara hücum etti, gemide delikler açıldığı ileri sürülüyor. Şilteler ve yastıklarla açıkların

kapatılmasına çalışılıyor. Uzun dakikalar geçiyor, ne olacağımıza bir türlü hükmedemiyoruz. Dostlarımızdan bazıları çok heyecanlıdır. Bana gelince hiç bir helecan hissetmediğimi sanıyorum. Güvertede gezerken soğukkanlılığımı koruyorum. Battığımız takdirde suyun yüzünde kalacak olan odun parçasını arıyorum. Fakat elle koparılacak hiç bir şey bulamıyorum. Bunun üzerine kalbim sıkışıyor. Hatırımda ölünceye kadar kalacak bir asap gerginliği duyuyorum. Bu sırada makineler dairesinde su olmadığını hatırlıyorum. Bu dairede henüz su yok, bu haber karşısında korkmamak lâzım!

Nihayet yaraların kapatılabildiği ve tehlikenin geçtiği haberi de geliyor. Kaza yerinden çoktan uzaklaştık. O vakit yolumuza devam edip etmemek bahis konusu oluyor. Boğaziçi'nden henüz on mil mesafedeyiz. Bu sırada vapurumuz geri dönerek karaya yaklaşıyor. Bu manevra esnasında gemi dalgaların hücumuna maruz kalıyor ve fazla yalpa yapıyor. Yemek odasında mü·· hiş bir şangırtı kopuyor, kaza sırasında bıraktığımız yemekler yerlere yayılmış, tabak, bardak şişeler yerlere düşerek parçalanmış. Zaten içimizde yemek iştihası kaldımı ki?

Karadeniz Boğazı'nın giriş ve fenerine yaklaşıyoruz ve sağ sahildeki bir koyda demir atıyoruz. Kavak'tan gece geçmek yasaktır. Vapurun fazlaca ilerlemesi üzerine sahiiden istihkâmlardan birisi top atıyor. İşaret topunun barut kokusu burnumuza kadar geliyor. Mürettebat vapurun ışıklarını indirerek oda işaret veriyor, anlaşıldığına göre bu, durduğumuzu anlatmaktır. Bu sırada elbise değiştirmiş bir sihirbaz gibi telakki ettiğimiz rahibe acaba ne oldu? Onu hiç kimse görmedi. Gece yarısına doğru yataklarımıza girdik.

Saat beşte Kavak'a bir kayık gönderilerek pratika alındı. Saat altıbuçukta Summer Palas'a gelmiş bulunuyorduk. Selânik vapuru ile İstanbul'a dönen hizmetçim Bolyo'ya husumeti bir tarafa bırakarak rahibe kadına yardım etmesini söyledim. Bu suretle iki defa Zonguldak'a gitmek üzere yola çıktıktan sonra birkaç saatte ilk hareket ettiğimiz yerde bulunduk. Bu hali kötüye yormamaya imkân yoktur. Eğer bir defa daha buna teşebbüs edersek batacağımıza dair hepimizde kanaat uyandı. Ve artık gitmekten vazgeçtik. Neden bu gidiş bize nasip olmuyor? Kazada denize düşenlerin nazır tarafından gönderilen bir römork tarafından kurtarıldığını sonradan öğrendik.

Sultan Hamid'in 25. Cülus Yıldönümü

27 Ağustos 1900

Her günkü hayatı sürmeye başladık. Dün Bahriye nazırını ziyaret ettim. Erkenden Kuruçeşme üzerindeki köşküne gittim. Seferimizin başarısız sonuçlanmasından dolayı müteessir olduğunu söyledi. Daha büyük bir gemi olan Arslan vapurunu seyahatimize tahsis etme teklifinde bulundu. Nazır Paşa'ya teşekkür ettim, seyahatimizi başka bir zamana bıraktığımızı söyledim. İsmi Hasan Rami olan paşa ile Ereğli kömür madenlerinin geleceği hakkında uzun görüsmelerde bulunduk Ayrılacağım zaman Paşa'nın köşkünü elektrikle aydınlattığını gördüm ve kendisini tebrik ettim. Anlattığına göre, Padişah, elektrikle aydınlatmanın tehlikeli olduğunu söyleyerek önce müsaade etmemiş, fakat sonunda kendisine bundan bir ziyan gelmeyeceğine kanaat getirmiş.

Bu hafta herkesin bir meşgalesi var. O da Ağustos'un 31'inci günü kutlanacak olan Hünkâr'ın yirmibeşinci cülus şenliğine hazırlanmaktır. Sınaî müesseseler, zenginler, küçük nedimler velhasıl herkes hülûsünü bir hediye, bir hayır işi yapmakla ispata çalışıyor. Osmanlı Bankası Sultan'a mükemmel bir piyano veriyor. Bu piyano Paris fuarında onbeşbin Frank'a alınmıştır. Reji ve Düyun-u Umumiye, zat-i Şahânenin tensip buyuracağı bir hayır işine harcanmak üzere Hak-i pay-i Şahane'ye biner lira sunuyorlar.

5 Eylül 1900

Kutlamalar fevkalâde güzel geçti. Dört sene önce «Kızıl Sultan» namı verilerek üzerine hücum edilen Abdülhamit'e büyük devletler sefirleri aracılığı ile tebrikte bulunmayı yeterli bulmayarak özel murahhaslar gönderdiler.

İngiltere ve Rusya en namlı amirallerini, Fransa bir süvari generali, Almanya büyük bir siyasî şahsiyetini, İtalya bir amiralini yolladı. Doğu hükûmetlerine gelince, Halife-i Ruy-i zeminin Taht-ı âlibahtının önündeki toprağa yüz sürdüler. Bulgaristan hemen hemen bütün vekiller heyetini gönderdi. Romanya ve Sırbistan önemli birer heyetle arz-ı ubudiyet eylediler.

İmparatorluğun bu eski parçaları sadakatlarını yenilediler fakat vergilerini vermediler. İstikbal hakkındaki hayalleri ve gizli düşünceleri ile murahhaslarının Yıldız köşkünde yere yüz sürmeleri garip bir tezad teşkil ediyor. Yalnız Yunanistan hiç bir kimseyi göndermedi. Sefiri Mavrokordato tesadüfen; başka bir yerde bulundu. Tebrike yalnız maslahatgüzar katıldı. İran Şahı ailesi ileri gelenlerinden birini gönderdi.

Osmanlı Tramvay şirketi tarafından Saray'a yazılan arizanın suretini tarihî bir belge olarak alıyorum:

«Cenab-ı Halik-i kâinat ve nazım-ı mevcudat, essultan ibn-si sultanül sultan Abdülhamid-i sânî hazretlerinin şahs-ı hürevânelerini ilâ âhir-üz zaman Taht Âlibaht-i Osmani'de berkarar ve daim buyursun. Yirmibeşinci cülus sene-i devriyenizin hulül-ü mes'uduna binaen İstanbul Tramvay şirketi hak-i pay-ı hümayûnlarına tebrikât- kemteranesini arza cüretyab olur.

Cenab-ı vacib-ül atâyanın ömrü hümayunlarını mes'ut ve memdut buyurmasını ez can-ü dil temenni eder. Olbapta ve her halde emr-ü ferman gevher-i Selâtini izam ve Padişah âlîmakam efendimiz hazretlerinindir.»

CÜLUS ŞENLİKLERİ NASIL YAPILDI ?

Cumartesi sabahı bütün bu resmî heyetler Beyoğlu sokaklarını pek tantanalı bir şekilde dolaştılar. Has ahırdan tahsis edilmiş arabalarla gezdiler. Büyük devletler heyetlerine dört atlı, küçük devletler heyetlerine ise ikişer atlı arbalar verilmişti. Önlerinde mızraklı süvari alayı efradı vardı. Bütün bu heyetler Yıldız'a giderek arz-ı tekrimat ettiler. Hükümdarları ve hükûmetleri tarafından yazılmış nâmeleri sundular. Sultan bunları etrafında İmparatorluğun başlıca ricali olduğu halde kabul etti. Tercümanlık görevini bizzat Haricıye nazırı yapıyordu. Sultan Abdülhamit'in şan ve şerefi bir güne mahsus geçici ve sun'i bir revnakla parladı. Kendisine kıymetli hediyeler verildi. Memurlar maaş almamış olmakla beraber şikâyeterini kestiler. Millet bile bir lahza çektiği sefaleti unuttu.

Daha mahviyetkâr bir kabul töreni benim dikkatimi çekmişti. Almanların Totonya kulübünün başkan,

başkan yardımcısı, Sultan'a tebrikte bulunmak istediklerinden Padişah tarafından ayrıca kabul edildiler. Hususî surette yapılan bu kabul töreninde Alman baskanın tebriklerine baş teşrifatçı İbrahim bey Fransızca bir nutukla cevap verdi. Sultan'ın Almanya İmparatoru tarafından beslenilen «Müveddet - Amitie» dolayısiyle son derece hislendiğini ve buna çok değer verdiğini söyledi. Müveddet kelimesi İbrahim bey tarafından söylenirken Sultan tercümanın sözünü keserek Fransızca «Sincere - ciddî» kelimelerini bizzat ekledi. Sonra bu efendilerin her birine birer altın nişanlar verildi.

Cumartesi günü bütün şehir ve bütün Boğaziçi muazzam ışıklarla bezendi. Harbiye nazırının evine yemeğe davetli idim. Nazırın konağına giderken Yıldız caddesinden arabamla ilerleyemedim. İnip yaya gittim. Yollar çok kalabalıktı. Nazır konağında yemek salonunun açılış törenini yapıyor. Bir hayli misafir var. Bir artist piyanoda bazı parçalar çaldı, bir matmazel güzel şarkılar söyledi. Sonra birtakım Türk hanendeler garip şekilde kirişli sazlar kullanarak nihayetsiz ve burundan söylenen parçalar söylediler, çaldılar. Sonra yemeğe davet edildik, fakat ben erken yemek yediğim için burada önümden geçen tabakları saydım. Çünkü saat sekizde yemek yerim, burada ise saat onbuçukta sofraya oturuldu.

Halk arasında şenlik bir gün sürdü. Ertesi Pazar günü ve daha sonraki gün Saray'da resmî ziyafetler verildi, sefaret heyetleri ve gelen murahhaslar davet olundu. Yarı resmî daireler ileri gelenleri çağrılmadı. Reji, Osmanlı Bankası, şimendiferler ileri gelenleri de çağrılmadı. Zaten esasında mevcut olmayan para harcandı. Maliye nazırı parasızlıktan ne yapacağını düşünmeye başladı.

PARASIZLIK SARAY'A NELER YAPTIRIYORDU?

23 Aralık 1908

Birkaç aydanberi defterime bir şey yazmadım. Vaziyetim değişmiştir. Çok iş zamanımı çok alıyor. Tütün rejisi idare meclisi beni Mösyö Farnetinin yerine bu müessesenin genel müdürlüğüne tayin etti. Mösyö Farneti yalnız yaprak tütün ihracatı ile uğraşacaktır. Ekim'in birinci günü işe başladım. Elime verilen karma karışık yumağı sökmeye çalışıyorum. Bu da kolay bir iş değil. . Bir reji inhisarı vücuda getirilmiş, fakat bundan mantıkî sonuç alınamamıştır. Tütün ekimi serbesttir. Yalnız çiftçi rejiden dikme müsaadesi alacaktır. Reji ise bu müsaadeyi vermeye mecburdur. Bundan başka yaprak tütün ihracatı da serbesttir. Satılmayan tütünlere gelince, reji çoğu çiftçiler tarafından seçilen muhamminlerce takdir edilmiş bir fiyat karşılığında bunları almaya mecburdur. Bu tarz ile reji öyle bir müessese haline gelmiştir ki ekici ile daima mücadele halindedir. Aynı zamanda ekiciyi koruyan mahallî hükûmetle de boğaz boğaza uğraşır. Anlaşılıyor ki bu işin idaresi gayet güçtür. Fakat buna rağmen kabul ediyorum. Çünkü genel müdür tam bir yetkiye ve çalışanlar üzerinde nüfuza sahip ve hâkimdir. Bugüne kadar idare eylediğim öteki işler gibi sağa sola atacağım her adımda Paris'ten, Londra'dan talimat almaya mecbur kalmayacağım.

Bugün Ramazan başlıyor. Otuz gün sürecek bu ay esnasında işler yarı yarıya inecektir. Nezaretlerde yalnız acele işlerle uğraşılır. Nazırlar da, gece sofrasını açarak geç vakte kadar oturmaya mecbur kalan öteki devlet ileri gelenleri gibi yorgun ve küskün yüzlerle iş

başına gelirler. Gerektiği kadar uyumamış oldukları şişmiş gözlerinden anlaşılır. Mütemadiyen esnerler, sizi dinlemeye ve söylediğinizi anlamaya asla hevesleri yoktur.

Bayram geliyor. Maaşların bu suretle kesintili olarak verilmesi bazı nezaretlerde gürültüyü gerektirdi Dul kadınlar Bab-ı Âli önünde toplandılar. Nihayet Ramazanın başlaması her tarafta geçici bir sükunet sağladı. Bayramda ise herkes hediye ve bahşiş vermek ister. Bu da parasız olmaz.

Ne ise henüz bir ay vakit var. Hükûmet biraz nefes alabilir. Adam sen de... Bayrama iki üç gün kala para bulmak çaresine başvurulur. Belki o vakte kadar gökten para yağıverir...

Sahalin vapurunda: 26 Nisan 1900

Suriye'ye gidiyorum. Orada reji işlerinin ne durumda olduğunu inceleyeceğim. Mesajeri Maritim kumpanyasının Sahalin vapurundayım. Gemi her ne kadar eski ise de pek iyi ilerliyor. Yanımda kardeşim Jan da var. Kendisi Protestan rahibidir. Şam ve Kudüs gezilerinde bana eşlik edecektir. Bundan başka ciddî ve biraz da haşin tavırlı olan özel kâtibim Jermini ile uşağım Hasan'ı da beraberimde götürüyorum. Hasan, 1896 meselelerinde büyük bir cesaret göstermiş olduğu için reji genel müdürünün muhafızlığına tayin edilmiştir. Yakışıklı ve iri yapılı bir Türk'tür. Fransızcayı Zenciler gibi konuşur, ne söylerseniz ters anlar, gayet kuvvetli ve son derece de sadıktır.

Üç dört günlük bir deniz seferi yapıyoruz. Zihnimi biraz toplamak için bu istirahata muhtaçtım. Osmanlı hükûmeti ramazanı, şeker ve kurban bayramlarını çok

müşkilât görmeden atlattı. Düyun-u umumiye ve Anadolu Demiryolları kumpanyasından biraz para koparabildi. Paranın geri kalanı bir yerden bulunabildi. Bu arada memurlarım da hükûmetin itisafına kurban gittiler. Vergi kanununun düzenlendiği sırada bir madde konulmuştur. Tüccarlar ve sanatkârlar kazançları nispetinde bir vergi ile mukellef olabileceklerdir. Bu nispetin tayini Padişah iradesine bağlıdır. Bu madde şimdiye kadar hiç bir kanunla tefsir ve izah edilmemiştir. Kimlerin tüccar ve sanatkâr sayılacağı ve kazancın ne suretle tayin olunacağı belli değildir. Bununla beraber bazı şehirlerde mesele idarî bir kararla hal ediliyor. Bazı dükkânlarda ve tüccardan birkaç Mecidiye alınıyor.

Bu mesele hakkında (Patente kanunu) namı verilen bir kanun düzenlenmesine karar verildi ve tanzimine çalışıldı. Fakat Kapitülâsyonlar dolayısiyle ecnebilerden bir şey alınamayacağı ve bu suretle tebaa ile Avrupalılar arasında bir müsavatsızlık husule geleceği dikkate alındı. Ecnebi devletlerin kendi tebaalarına verginin teşmili için razı olacakları zamana kadar kanunun tatbiki bir tarafa bırakıldı. Bu maksatla birtakım görüşmelere geçildi. Sonra müzakereler kesildi ve uzun senelerdenberi Patente kanunu yürürlüğe konulmadı. Zaten kanunun bir maddesi maaşla geçinen memurların vergiye tâbi olmayacağı hükmünü taşır.

Halbuki Maliye nezareti şiddetli ihtiyaç karşısında, Devlet Şûrası tarafından tasdik edilmiş bir idarî kararla eski verginin ücretle çalışanlara da ve reji idaresinde çalışanlara da taalluk ettiğini ileri sürdü ve reji müstahdemleri zavallılar da tazyik edilmeye başlanıldı. Gerek bu seneki ve gerekse kanunun yayınlandığı tarihten itibaren geçen yılların vergileri istenildi. İstanbul

civarındaki memurlarımızdan geçmiş üç yıllık vergi istediler. Edirne vilâyetindeki memurlarımızdan yedi senelik vergi talep edildi. Başka yerlerde rejinin kuruluşundan yani 17 senedenberi olan kazanç vergileri zorla istenilmeye başlandı. Vermeyenler hapisle tehdit edildi Hem de ne hapis!..

Altın Yumurtlayan Tavuk

Hükûmet tarafından istenilen önemli meblağı hiç kimsenin verecek hali yoktu. Bütün vergi dairelerinde şikâyetler arttı ve pek müşkül bir durumda kaldık. Yenice'de on lira maaşı olan bir muhammini hapse attılar. Bu adam on lira ile ancak ailesini besleyebilirdi. Kendisinden kırk lira isteniyor. Urla'da bütün reji müstahdemlerini hapsettiler. Daire kapandı, tütün satışı durdu. O vakit ciddî bir tedbir almak zorunda kaldım. Hapiste olan bütün memurlarımı işten çıkardım, yerlerine Avusturyalı, İtalyanları alarak çalıştırmaya başladım. Çünkü bunlar sefaretlerinin himayesinde idiler. Bütün hapisliler hakkında bu kararı alınca, bu, hemen tesirini gösterdi. Yerlerine yabancıların alınması karşısında müslümanlar o kadar bağırdılar ki, sesleri Padişah'a kadar yükseldi. Bunun üzerine bizi serbest bıraktılar. Fakat herkes benim yaptığımı yapamadı ve hükûmet böylece oldukça yüklüce para topladı. Ancak bu, gelecek için tehlikelidir. Altın yumurtlayan tavuk öldürülüyor. Vergi verenler mahvediliyor. Böylelikle vergi alınacak yer kalmayacaktır. Hükûmet bu sayede Nisan ayını tutabildi. Bu ayda ağnam vergisi toplanır. Bu da oldukça para getirir.

Sahalin vapurunda: 28 Nisan

Gayet iyi şartlar içinde seyahat ediyoruz. Evvelki gün öğleden sonra saat üçte İzmir'e vardık. Dün saat

onda da oradan ayrıldık. İzmir'de tütün fabrikasını gezdim ve memurlarla görüştüm. Büyük vapurumuz İzmir körfezinden çıkmak için geldiği yoldan döndü. Sonra Adalar Denizi Cezayir'ini boylayarak ve dolaşa dolaşa Güneye doğru yollandı. Böylece geçen yıl geçtiğim yollardan tekrar geçtim. Bu sabah erkenden Rodos'a geldik. İki saat kadar durduktan sonra Beyrut'a doğru yollandık. Vapurda birçok rahibe, Mekke veya Suriye şimendiferine hizmet arzederek birçok şimendifer müteahhitleri var. Birinci kamarada yirmi kişiyiz. İkinci kamara daha çok kalabalıktır. Vapurda herkesin dikkatini üzerine çeken şey, Sultan'ın Halep eşrafından birisine hediye olarak gönderdiği kıymetli bir küheylandır. Zavallı hayvan dün akşamdanberi kapalı olduğu samanlıkta gürültü ediyor, çifte atıyor, meyusane kişniyor, hattâ ağlıyor! evet... çenesi boyunca iri göz yaşları akıyor. Kim bilir ıstırabı nedir? Seyisi son derece endişededir. Bu sırada bir imam geliyor, anlar bir tavırla hayvanı gözden geçiriyor. Herkes geri çekiliyor. Hoca, hayvanı kendisince malum bir tarzda tedavi edecektir. Bir çiğ yumurta istiyor, üzerine bir şeyler okuyarak yazılar yazıyor. Sonra yumurtayı şiddetle beygirin kafasına iki gözünün ortasına atıyor ve sonra çekilip gidiyor.

İsteyen inanmasın! Ben bu olayı gözlerimle gördüm, hayvan hemen iyi oldu, ıstırabı dindi. İnlemeyi, debelenmeyi bıraktı. Ve sonra rahat bir uykuya daldı. Tecrübeye itiraz etmek elden gelmez. Burada birçok Hıristiyan Papazlar var. Kimisi katolik kimisi Ortodokstur. Protestan rahipler bile var. Halbuki mucizeyi Müslüman hoca yapabildi. Şüphesiz İlyas Aleyhisselâm ile Baal rahipleri arasındaki müddea gibi mesele yağ-

dırmakta değildir. Fakat mucize ne kadar küçük olursa olsun mucizedir. Bir beygiri sancısından kurtarmak sanıldığı gibi basit bir şey değildir. Hıristiyan Papazlar yenilgilerini kabul ettiler, meyus ve mahçup gözüküyorlar.

29 Nisan

Bugün sabahleyin açık denizde uyandık. Anlaşılan uyuduğumuz sırada Kıbrıs Adasını boyladık. Ada artık görünmüyor. Yolcular arasında Matmazel Lapella isminde bir de güzel İtalyan kız var. Osmanlı hükûmetinin Şam'dan Mekke'ye doğru yaptırdığı şimendifer hattında memur olan babasını ziyarete gidiyormuş, yanında annesi de var. Bu şimendifer hattı islâm âlemi tarafından yapılmaktadır. İane suretiyle birkaç yüz bin lira toplandı. Fakat şimdi eskisi kadar iane toplanamıyor. Din kuvveti insanlara birçok cami ve kiliseler yaptırmıştır. Fakat ikiyüz kilometrelik bir şimendifer hattı inşası için büyük sermayeye ihtiyaç vardır. Sermayeden başka ayrıca sebat, irade kuvveti ve fennî bilgi de ister.

Nihayet uzun yolculuğumuz sonucu saat ikide Suriye sahilini görüyoruz. Beyrut'un beyaz evlerini dürbünle yaklaştırabiliyoruz.

Kudüs hakkında birkaç söz: Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki büyük fark

Cami-i Ömer'in genişliğini anlamak için yanma varmak lâzımdır. Bu muazzam âbideyi müsait şartlar içinde gezmeye muvaffak olduk. Vali camii ziyaret edeceğimizi Şeyhe bildirdi ve yanımıza bir de subay verdi.

Şeyh bizi bizzat kabul ederek ciddî ve güler yüzlü bir zarafetle her şeyi anlattı. Yüksek bir aileye mensup asil bir zat olduğu anlaşılıyordu. Temel duvarlarından başka camiin bütün dış yüzü ve bilhassa kubbesi harikulâde bir mükemmeliyette muhafaza edilmiş çinilerle süslüdür. Camiin içi fevkalâde ulvîdir. Kubbenin iç kısmı pek büyük tesir yapan koyu yeşil renkte mozaikler ve yaldızla tezyin edilmiştir. Camiin umumî heyetinde vekar ve huşu görülür. Ortası bir parmaklıkla çevrilmiştir. Parmaklığın içinde musevî ve müslümanlara ait birçok dinî olaylara makar olmuş bir kaya vardır. Hazreti İbrahim oğlunu bu kaya üzerinde kurban edecek oldu. Hızır İlyas bu kayadan semaya yükseldi. Yükselirken kaya da beraber uruç ediyordu. Fakat (Cibril) kayayı tuttu, şimdi hâlâ parmaklarının izi görülmektedir. Kayanın altında büyük bir mağara vardır. Bu mağarada eski devirlerin büyük simaları ile Hazret-i Muhammet ve Hazret-i İsa bile hayatlarının bazı hadiselerini burada geçirmişlerdir.

Nice memleketlerden gelmiş ve hıristiyanlığın her şubesine mensup birtakım papazlar Sen Seyolfer ve Golfuta'yı işgal etmişlerdir. Kiliselerine kaba kaba resimler doldurmuşlardır. İçerisini karanlık birtakım bölmelere ayırmışlar ve bu suretle bir hadiseyi bir efsaneyi her bir kısımda ihya etmek hevesine kapılmışlardır. Hiç bir zevk-i selim yoktur Birtakım dinî eşya ile her tarafı doldurmuşlardır. Rumlar bu mabedi muhafaza ediyorlar. Mabetler onların ihtirası, kıskançlığı ve cehaleti ile kudsiyetini kaybediyor. Onlar ise burasını kaçırmamaya son derece ihtimam gösteriyorlar. Burası için hak iddia edenlere fena bir oyun oynamaya hazır duruyorlar. Hazret-i İsa, Havvariyun, bunların hepsi onların malıdır. Hele birisi aksi iddiada bulunsun.

Bu onlar için mühim bir intifa vasıtasıdır. Sözüne inanılacak kimselerin dediklerine bakılırsa biçare ziyaretçilere cennetten yer bile satıyorlarmış. Beyt-ül Lahim'de (Mukaddes Ahır)ın yerinde inşa edilmiş kilisenin içinde Türk nöbetçiler bekler. Bunlar gece ve gündüz Hıristiyanların arasında sükûnu korumak ve çeşitli mezheplere mensup papazlar arasında çeşitli olayların ve kanlı arbedelerin olmasını önlemekle görevlidirler.

Müslümanlar ise, Kudüs'te seçilmiş kimselerden idare adamları ile ülema bulunduruyorlar. Şurası muhakkaktır ki, bunların hareket tarzları, müsamahaları, iyi muameleleri hattâ tavırlarındaki ciddiyet ve asalet, Hıristiyan rahiplerinin gösterdikleri halle taban tabana zıttır. Yegâne âbideleri olan Cami-i Ömer ulvî ve muhteşemdir. Bu camide onların sade ve kat'i vicdaniyet fikri görülür. Dinlerinin beşiğini hurafelere boğan Hıristiyanlara nispet edilince müslümanlık burada pek büyük bir ulviyet alır.

Tarafsız olan bir seyirci nazarında bugünkü Kudüs islâmiyetin bir zaferini teşkil eder. Müslümanlar şüphesiz bununla dinlerinin ulviyetini gösterirler. Fakat bu bence bir nüfuz-u nazar noktasıdır. Siyasî olaylar Osmanlı hükûmetini geniş bir müsamahaya sevk eylediği gibi, Yahudilerin ve Hıristiyanların (Mukaddes toprak) addettikleri kıtadaki idaresinin islâhını gerektirmiştir. Buna mukabil Hıristiyanlar hallerine terk olunmuş ve disiplinsiz kalmış oldukarından şahsî ve mezhebî ihtiraslarını geliştirmişlerdir. Bir taraftan itidalle sarfedilen tehakküm; öteki taraftan sınırsız hırs ve hotbinlik iki kütle arasında nazarımıza çarpan çirkin farkı ortaya çıkarmıştır. Muhtelif Protestan hiziplerinin makamat-ı mukaddeseden muhafaza edecek yerleri

yoktur. Eğer onlara da bu hak verilseydi onlar da şüphesiz türlü gariplikler başvururlardı.

İnsan Arz-ı mukaddes'e adım atar atmaz meczuplara tesadüf ediyor. Yafa'da vapurdan çıktıktan sonra bir Alman aile tarafından idare edilen temiz bir otelde yemek yedik. Burası (Harteğ) otelidir. Otelin sahibi aynı zamanda Amerikan vis konsülüdür. Mösyö Harteğ görünüşte şen ve zeki bir adamdır. Kendisi ile görüşür görüşmez bana (İman yenileme) için bulduğu usule ait bir kitap verdi. Bu ikiyüz sayfalık bir eserdir. İsmi: (Dinsizlik ve ahlâk düşkünlüğüne karşı Tevrat; Tanen'-inden alınmış saplar ve Bağ-ı Şem'un şehrinden alınmıştır.) Bu adamcağızın uzun bir başyazıda bu saplardan günde bir veya iki tane alınarak her defasında içinde sarılı oldukları Tevrat ve incilden alınmış yazıları düşünmekle bir yıl zarfında maddeten ve ruhen nasıl kesin bir salah elde edileceğini anlatıyor. Bu usulle tedavi kesinmiş. Daha süratli iman yenileme usulleri de bulunacakmış, muhtemel olan bu buluşlar hakkında bir şey söyemek istemedi.

Kudüs'te az zaman kaldık. Fakat bu süre içinde görebileceğim her şeyi gördüm. İnsan fazla bir şey görebilmek için Lut Denizine, Eriha'ya, Taberiye gölüne gitmelidir. Eski eser uzmanları ile ziyaretçilerden başka turistler Kudüs'te pek görülecek şey bulamazlar. Halk sefil ve nefret verici bir durumdadır. En müthiş ve korkunç hastalıklar pervasızca teşhir olunmaktadır. Kensemaz'da yolun duvarı boyunca dizilmiş bir sürü cüzzamlı kadın gördük. Bunlardan biri kangrenle kemirilmiş ayağını sürüklüyordu. Bu zavallı mahlûklar koca bir yaz içecek su bile bulamayacaklar. Yahudilere gelince ya sürgündürler veya göçmendirler. Yani pis

ve her şeyden mahrumdurlar. Sayıları her gün çoğalıyor. Bu memlekette gerek insanlar, gerek eserleri ziyaretçilere nefret veriyor. Mukaddes şehirde pazara kadar kalmak istiyorduk. O gün Yafa'ya bir vapur bulacağımızı tahmin etmiştik. Fakat dünkü cuma günü bir telgraf aldık. Karantina kalkmış. Vapurumuz pazar günü kalkmayacak. Buna karşılık yarınki cumartesi günü bir Rus vapuru hareket ediyor. Tereddüde mahal yok. Aktarmalı tren hareket etmiş olduğundan üçer beygirlik iki sağlam araba kiralıyoruz ve eski yoldan denize doğru gidiyoruz. Şimendifer yerine böyle gidiş bizi memnun etti. Gayet mavi ve berrak bir sema altında iki dağ silsilesi aştık. Işık fevkalâdedir. Lâtif bir rüzgâr havayı serinletiyor. Küçük beygirlerimiz Kudüs ile Remle arasındaki mesafeyi bir çırpıda aldılar. Remle'de hayvanlarımızı dinlendirirken kendimiz de bir Vurtemberg'li yönetiminde bulunan bir otele girdik. Biraz dinlendikten sonra tekrar yola çıktık. Vadi fevkalâde ısınmıştır. Bu sıcaklığa rağmen hayvanlarımız süratle yollarına devam ettiler ve Yafa'ya kadar olan yirmi kilometreyi tırısla aldılar, saat iki buçukta da Yafa'ya vardık.

Mescid-i Aksa'dan Dımışk-ı Şam'a

Ertesi gün yani bu sabah şu birkaç notu yazmaya koyuldum. Saat onbirde bizi Beyrut'a götürecek olan Rus vapuru kaptanının hemen vapura gelmekliğimiz ricasında bulunduğunu haber verdiler. Halbuki akşamın beşinde hareket edeceğiz. Fakat deniz gittikçe kabarıyor. Öğleden sonra sandalla vapura gitmek güçleşecektir. Hemen eşyamızı toplayarak vapura gidiyoruz. Bütün Suriye sahilinde Yafa denizinin önemli bir şöhreti

vardır. Deniz hemen daima dalgalıdır. Vapurlar sahilden uzak dururlar. Yafa rıhtımı deniz yüzüne kadar yükselen bir sıra kayalıkla korunmuştur. Bu kayaların husule getirdiği koyda sandallar barınır. Sahile vardığımız zaman dalgalar büyük bir gürültü çıkararak sahile çarpıyordu.

Vapurumuz uzakta gözüküyordu. Bizim tatlı su gemicileri için bu hal biraz heyecan verici bir şeydir. Bununla beraber tereddüde mahal yok. Bize tahsis edilmiş sandalın arka tarafına yerleşiyoruz. Her birisi büyük birer kürek kullanan on kişi kürek çekiyor. Kayaları dönüyoruz. Tam koy dışına çıkarak dalgalarla karşılaşacağımız sırada hep bir ağızdan şarkı tutturuyorlar. Sandalda ayağa kalkıyor ve küreklere asılarak oturuyorlar. Her kürek vuruşunda aynı nevrayı yapıyorlar. Şarkıları tempo vazifesi görüyor. Sandal dalgaların tepesine kadar yükseliyor, sonra bir girdaba dalıyor. Oradan yalnız komşu dalgadan başka bir şey görünmüyor. Hem kürek çekiyor, hem (Allah kerim) diye şarklarına devam ediyorlar. Bu manzara gerçekten ilgi çekici ve gariptir. Birkaç dakika sonra her şeyin yolunda gittiği kanaati hasıl oluyor ve insan korkuyu bir yana atıyor.

Nihayet vapurun iskelesine varılıyor. Orada merdiven üzerinde iki kişi beklemektedir. Sandalcılardan ikisi sizi yakalayarak yukarı kaldırır, dalga sizi geminin merdiveni hizasına yükselttiği sırada yukardakiler sizi iskeleye alırlar. O sırada sandal yine birkaç metre aşağıya iner. Böyle dalganın yükselişi esnasında birimiz Rus vapuruna çıkıyoruz. Vapur, içinden çıktığımız ceviz kabuğuna nispetle bize kara kadar sağlam geliyor. Bu biraz heyecanlı sefer esnasında kimseyi deniz tutmadığını fark ettim.

Öğle vakti hepimiz vapura yerleşmiş bulunuyorduk. Yemeğe hazırlandık. Fakat şimdi emniyet bulduğumuz için kardeşim Jan'ı deniz tutmaya başladı, gidip yattı. İlk tabakta Jermini de dayanamayıp masayı terk etti. Külbastı geldiği sırada biraz önce Jermini'nin dışarı kaçmasından dolayı müstehziyane gülen Mösyö Latur duraladı. Çatalını ağzı hizasında bir dakika tuttuktan sonra masanın üzerine bırakarak dışarı fırladı. Kaptanla yalnız kaldık. Yemeğimizi bitirdik. Esasen yemeğimiz karantinalardan, vebadan ve denizdeki seferlerin düzensizliğinden dolayı pek sade idi.

Bugün ikindi vakti garip bir manzaraya şahit olduk. Yüzlerce Rus ziyaretçisi vapurumuza bindi. Bunlar uzun saçlı köylüler, papazlar, sefil tavırlı ve yaşlı kadınlardır Kürek kuvveti ile vapura yanaşıyorlar. Her sandalda kırk elli kadar var. Talihsizler son saatlerinin geldiğini zan ediyorlardı. Gemimize geçmeleri kendilerini son derece şaşırtıyordu. Onları çamaşır paketi gibi fırlatıyorlardı. Bir an silkiniyorlar, sonra tehlikeden kurtuldukların sevinerek merdivenleri süratle çıkıyorlardı. Nihayet saat beşte hareket ettik.

Şam 7 Mayıs 1901

Evvelki sabah gün doğarken Beyrut'a vardık. Sabahleyin işler için rejide kaldım. Akşam Fransız konsolosu Kont de Sarscy'in evinde yemek yedim. Dün de sabahın yedisinde Şam trenine bindik. Cebel-i Lübnan'ı tırmanarak 1400 metre yüksekliğe çıktık. Bu sefer uzun sürüyor. Yolda arasıra Beyrut ve deniz görülüyor Öğle vakti dağın eteğinde büyük bir köy olan Muallaka'ya vardık. Bu köy Lübnan ile Anti Lübnan'ı birbirinden ayıran geniş Bakaa vadisinin başındadır. İstasyonun

yakınındaki küçük bir otelde yemek yiyoruz. Sonra araba ile Baalbek'e hareket ediyoruz ve akşamın dördüne doğru oraya varıyoruz. Zamanın geri kalan kısmında harabeleri geziyoruz. «Baalbek,» «Baal» şehri güneşe tapanların eski merkezidir. Mabetlerinin meşhur hara belerini Asya'da gördüğüm öteki harabeler gibi Yunan mimarî tarzından önceki devre ait sanıyordum. Bedeker rehberi bu düşüncemi düzeltti.

Baalbek mabetleri inşaları bakımından çöküntü devrine aittir. Bu devre Miladın ikinci ve üçüncü yüzyılları arasına ve Suriye'de Roma tahakkümü zamanına tesadüf eder. Henüz ayakta kalmış olan sütunları pek büyüktür. Mabetlerin civarında bir güneş mabedi ile bir Jüpiter mabedi, Kostantin kilisesi denilen bir kilise harabesi vardır. İkinci ve üçüncü yüzyıllarda hıristiyanlık epeyce ilerlemişti. Sen Pol çoktan Asya'yı dolaşmış, yeni dini Antakya'da, İznik'te ve hatta Korent ve Roma'da yaymıştı. Nasıl olup da Sen Pol'den ikiyüz sene sonra Kudüs'ün pek yakınında güneşe tapanlar Baal namına bir mabet yapmışlardır. Bu mabet bütün bir milletin çalışması ve sermayesi ile ortaya çıkmıştır. Ya bir kaç sene sonra Romalılar'ın gelip de aynı yerde Jupiter namına büyük bir anıt vücuda getirmeleri garip değil mi? Aynı işçi ve ayni mimarlar bu çeşitli anıtları inşa etmişler. Bazan Jüpiter'i, bazan Baal'i, bazan da İsa'yı kast ederek muazzam eserlerini ortaya çıkarmışlar demekten başka çare kalmıyor.

Şam'da 42 çocuk babası bir kaymakam

İnşaat yönünden güneş mabedinin sütunlarının yükseldiği temeller insana hayret verir. Bir tek taş üç-

yüz elli metre mikabındadır. Bunlar o kadar muntazam yerleştirilmiştir ki üstüste olan taşların aralarına bir bıçak ağzı bile sokmak kaabil değildir. Jüpiter mabedinin içinde sağ cephenin ortasında Sultan (Sultan Hamit) aziz dostu Almanya imparatoru ile eşinin ziyaretlerini hatırlatmak üzere bir kitabe koydurmuştur. Bu kitabenin etrafındaki süsler tatsızdır. Eski mabetlerin ciddî sistemi ile taban tabana çelişmektedir.

Harabeleri ziyaretten sonra köyün civarında bir gezinti yaptık. Yolun iki tarafı ağaçlarla kaplanmıştır. Sonunda bir kaynak vardır. bu kaynak ilerde adeta bir nehir teşkil eder. Bu su kaynağını görünce hatırıma Kudüs'te susuzluktan kıvranan zavallılar geldi. Ertesi gün erkenden Muallaka'ya hareket ettik. Gece esnasında sağ taraftaki Lübnan dağları üzerine kar yağmıştı. Araba ile yaptığımız üç saatlik gezi sırasında zangır zangır, titredik.

Muallaka memuru bize Otel Doryan'da güzel bir yemek hazırlamıştı. Yemeğe oranın kaymakamını da davet ettik. Yüzü dikkati çeken kaymakamın babası başlıca Kürt reislerinden imiş. Uzun müddet Sultan'la mücadele etmiş, nihayet bundan otuz yıl önce aman dilemiş, doksan yedi çocuğu olmuş. Kırk ikisi sağmış. Yirmibiri erkek, yirmibiri de kızmış. Erkek çocuklar Osmanlı hükûmetinin hizmetinde imişler. O vakit kendisinin Yıldız teşrifat nazırı İbrahim beyin muavinlerinden Rezzak beyin kardeşi olduğunu anlıyorum. Tabiî kaymakam Muallaka'ya gönderilmiş olmasından şikâyetçi. Bu talihsizliğini esrarengiz ve nüfuz sahibi bir adam olan kayınpederi şeyh Ebülhüda'ya etfediyor. Ebülhüda hakkında kendisinden bilgi istiyorum. Şöyle diyor: «Kayınpederim Bedevî kabileler arasında dolaşıp köyden köye gezen bir bakıcı idi. Fala bakar karşı-

lığında bir avuç buğday veya bir ekmek alırdı. Şimdi Sultan'ın yanındadır. İstediği kadar saçmalayabilir. İnsan bu mevkie geçti mi ağzından çıkan her herze bir harika olarak telakki edilir. Hilelerini gördüğüm bir gün kendisine güzel bir dayak attım, şimdi bu yüzden memnunum.»

Kaymakama Sadrıazam olması dilek ve temennisinde bulundum. Bu mevkie yükselirse gayet iyi geçinebileceğimizi söyledim. Lâtifem hoşuna gitti ve samimiyetini vaad etti.

Yemekten sonra Şam trenine bindik, Muallaka istasyonunda Beyrut - Şam hattının dişli lokomotifi bırakılıyor ve yerine âdi bir lokomotif takılıyor. Tren bundan sonra feyizli ve büyük Bakaa vadisini geçerek Anti Lübnan'ın taşlıklı arazisine girer. Lübnan tepelerini aşar, sonra Berade nehri akışını takip ederek Şam'a doğru iner. Öğleden sonra Şam'a vardık, Viktorya oteline indik. Günümüzün geri kalan kısmını resmî ziyaretlerle geçirdik.

Vali Nazım Paşa'yı ve Müşir Hakkı Paşa'yı ziyaretten sonra şehirde biraz dolaşıyoruz. Çöl halkınca ve güneşin altında kavrulan geniş Suriye bölgesince Şam, akar suları, latif gölgelikleri ve mebzul yeşillikleri ile bir cennettir. Deniz yüzünden 800 metre yükseklikte gayet güzel bir iklimi vardır. Berade nehri feyiz verici sularını etrafa dağıtır. İkibin yıl önce yapılmış kanallar sulamayı kolaylaştırır. Yeraltı yollar şehrin her evinin avlusuna bol su getirir. Şehrin etrafında çeşitli kanallar vardır. Bu yüzden Şam'ın etrafı bahçelerle kuşatılmıştır. Şehrin ve civarının ahalisi oldukça gariptir. Orta sokaklar geniş çarşılar halindedir ve üstleri kapalıdır. Bu çarşılarda Bedeviler, peçeli kadınlar, develer, eşekler dolaşır.

Bu cins halk arasında araba ile gezilir. Arabacı bağıra çağıra veya kırbacını şaklatarak yol açar. Arabalarımız son derece hızlı gidiyor ve bizler bundan korkuyoruz. Kadınları, çocukları nasıl olup da ezmediğimize biz de şaşıyoruz. Evvelki akşam yemekten sonra şehrin ucundaki bir bahçeye giderek Arap şarkıcıları dinledik. Şarkılar çekici değil. Gece karanlığında şehrin uzun sokaklarından ve çarşıdan karanlıklar içinde dönüşümüz âdeta bir harika idi. Otele dönüşümüzde bir yerimizin kırılıp kırılmadığını muayene ediyoruz.

Bedeker rehberi bize Şam'da fevkalâde bir cami olduğunu haber verdi. Maalesef bu cami birkaç yıl önce tamamen yanmıştır. Şimdi tekrar yapılıyor. Camiin duvarının içerisini kaplayan eski mozaiklerden bir kısmı yangından kurtarılmıştır. Şimdi Türkler bu mozaikler yerine göze batacak derecede keskin yağlı boya sürüyorlar. Renk renk mermerler yapıştırıyorlar. Cami gelecekte eski zevkle gezilemiyecektir.

Şam'da sanayi vaktiyle pek ilerlemiş iken şimdi durgundur. Fildişi ve sedefle işlenmiş bazı küçük eşya yapılıyor. Ancak bu işler kabadır. Mahallî zevkini kaybetmiştir. Bakır tabaklar işleniyor ve bunlara altın ve gümüş kakmalar yapılıyor. Fakat daima aynı şekil ve aynı resimler tekrar ediliyor. Zarif bir şekil, ince ve muntazam birer yontuş bulabilemek için eski mamulât araştırılmalıdır. Bedevilerin başlarına sardıkları kefiyelere benzer birkaç kefiye alyoruz. Çünkü satın alınacak başka şey yok!

Eski ihtişamını koruyan birkaç Arap evini gezdik. Bunlardan biri çok güzel muhafaza edilmişti. Evlerin hepsi büyük iç avlusu olan büyük binalardır. İç avluda bir havuz ve birkaç tane de portakal ağacı vardır.

Avlunun etrafında odalar görünür. Avluya bakarlar, ancak pencereleri yoktur. Her odanın üç tarafı Divanlarla çevrilmiştir. Yerler renkli mermerle kaplıdır. Duvarlar fayans veya Çin porseleni ile süslüdür.

Maliye Nazırı değiştiği gün hazinede 17 lira vardı

Sahalin vapurunda: 12 Mayıs 1901

Şam'dan Mayıs'ın dokuzuncu günü sabahı Beyrut'a doğru yola çıktık. Yolda Baron Eroldi isminde bir arkadaşımız vardı. Kendisi İtalyan kralının yaverlerindendir. Suriye'yi gezmiş, Elcezire çölünü dolaşmıştır. Kralının has ahırları için at aramaya çıkmış, hoş meşrep, tatlı bir adamdır. Bize birçok garip şeyler anlatıyor. Onu en ziyade hayrete düşürmüş olan şey Hamidiye suvari alayları ile reisleri İbrahim paşa olmuştur. İbrahim Paşa bu bölgelerde büyük bir korku ve dehşet yaratmıştır. Kırkbeş bin süvarisi var. Hepsi mağrur ve vahşi adamlardır. Beygirleri gayet güzel, silâhları mükemmeldir. Bunlar Sultan için hem kuvvet ve hem de korkulacak bir tehlikedirler. Hepsi haydut ve yağmacıdırlar. Memleketi soymakla geçinirler. Bununla beraber reislerine karşı son derece itaat gösterirler İbrahim Paşa şöhrete düşkün gözüküyor. Kendisi küçük bir hükûmet kurarak muhtar bir prens olmak aklından geçmiyor değil! Böyle bir teşebbüse kalkışsa hakkından gelmek için büyük bir ordu ve uzun bir sefere ihtiyaç vardır.

Dün sabah Mesajeri Maritim kumpanyasının Sahalin vapuruna Beyrut'ta tekrar bindik. İstanbul'dan da bu vapurla gelmiştik. Sakin ve cazip bir deniz üzerin-

de birçok İngiliz ve Amerikalı turistlerle yolculuk ediyoruz. Bunların çoğu ihtiyar ve insanı korkutacak derecede çirkin kadınlardır. Vapurun güvertesinde gezinirken ufukta Suriye ve Halep'in dağ ve sahillerinin uzaklaştıklarını, sisler arasında kaybolduklarını görüyorum. Evet, Arz-ı mev'ut, Arz-ı İbrahim; İshak ve Yakub'un diyarı, eski Peygamberlerin hıttası, hıristiyanlığın beşiği olan bu kıt'a bugün ziyaret edene beşerî sefaletin bütün safhalarını en harikulâde zıtlaşmalarını gösteriyor. Başka memleketlerden kovulan Yahudilerle, yeni zamanların ümidiyle canlanarak mukaddes kitaplardaki vaatler devresinin geldiğine kail olan İsrail evlâtları buralarını yavaş yavaş kaplıyorlar. Bunların hepsi birden bu kıt'ada, birleşme fikrinden yoksun, her türlü siyasî ve ictimaî inzibattan habersiz garip bir topluluk vücuda getiriyor. Manzaraları can acısıdır. İnsan uzun süre, hüzün, utanç ve acıma hislerine zebun kalır.

Nihayet Lübnan'ın son gölgesi ufukta silindiği zaman, güneşin parlaklığı ile denizin ve göğün maviliği arasında kalmak ayrı bir zevk veriyor. Rodos'tan tekrar geçtik. İzmir'de 24 saat kaldık ve nihayet İstanbul'a salimen geldik.

Beyoğlu: 18 Mayıs 1901

Burada bulunmadığım sırada zat-i Hazret-i Padişahî, Maliye nazırını azletmiş. Şüphesiz adamcağızın kabahati kasasında para bulunmaması olacak! Sultan, memnuniyetsizliğini nazırlar toplantısında açığa vurarak tahkir edici bir tavırla azli bildirmiş. Yerine de bir ihtiyarı tayin buyurmuş. Bu ihtiyar hilekârın biridir. Vaktiyle akıllı imiş diyorlar. Şimdi ise içinden

pazarlıklı ve vicdan hislerinden yoksundur. Şüphesiz İmparatorluğun maliyesini bu eski kurnaz islâh etmeyecektir. Yanına müsteşar Rıza bey tayin edilmiştir. Rıza Bey, tahsilli, zeki, iyi niyet sahibi ve her yönden takdire şâyan bir gençtir.

İlk ziyaretimde bunlar Hazinenin boşluğundan bahse başladılar. Söylediklerine göre, vazifeye başladıkları gün Hazinede 17 lira bulmuşlar. Halbuki birkaç güne kadar şimendiferlerin kilometre teminat akçesini vermek, çeşitli istikrazların kuponlarını ödemek, memurlara bir aylık maaş vermek, top, harp gemilerinin, mühimmat siparişlerinin bedellerini vermek lâzımdır. Bu uzun feryatnamenin nakaratı malûm! Rejii hükûmete ikiyüz bin lira avans verirse büyük bir hizmet görmüş olacak. Burası şüphesiz. Kemal-i hürmetle anlatıyorum ki bundan altı ay önce genel müdürlüğe girdiğim bir sırada aynı lisan kullanılarak kırkbin liralık bir avans istenilmiş ve hükûmetin minnettar kalacağı yollu bir de teminat verilmiştir. Bu sözlere kandık, parayı verir vermez de hükûmet teşekkür yerine memurlarımızdan haksız yere vergi istedi, vermeyenleri de tehdit etti. Zaten Hazineye avans vermek için bizce faydalı bir usûl biliyorum. İleride görüşürüz. Kabinede değişiklik yapılacağından sık sık bahsediliyor. Saray'ın entrikacıları bu konu üzerinde plânlar kuruyorlar. Fakat (Metbu-u Müfahham) bir şey söylemiyor. Şu halde bir şey söylememek lâzım!

Konya'ya Doğru...

25 Haziran

Konya'yı fevkalâde şartlar içinde giderek ziyaret ettim. Anadolu şimendifer kumpanyası lüks trenini

emrime tahsis etti. Bu tren, hat üzerinde Almanya imparatorunu gezdirmek için getirtilmişti. Kumpanya'nın direktörü dostum Mösyö Hügnen de benimle beraber geldi. Kotaı'ı, şimdi adlî müşavirim olan eski Fransız konsolosu Gaze'yi ve diğer bazı kişileri de davet ettik. Emrimize tâbi, istediğimiz vakitte hareket eden, münasip gördüğümüz zaman duran, mükemmel yatakları, muhteşem salonları bulunan ayrıca aşçıları ile bir yemek vagonu, her türlü yiyecek ve içecekleri bulunan elektrikle aydınlanmış bir trenle yola çıktık. Gece gündüz yol alıyoruz. Bu suretle yaklaşık olarak yirmiüç saatte 800 kilometrelik yol alarak Selçuklular'ın eski başkentine vardık, şimdiye kadar Afyon'dan ileri gitmemiştim. Oradan itibaren feyizli ve kısmen ekili geniş ovaların ortasından geçiliyor. Öyle büyük sahalar varki buralarda ne bir köy ve ne de bir mesken yoktur. Halbuki buralarda çiftçiyi ürkütecek bir şey göremezsiniz. Parçalanacak kayalar, kesilecek sık ormanlara tesadüf etmezsiniz. Her tarafta baharın feyzi ile yeşeren bir toprak vardır, bir göl yüzü gibi düzdür. Bu toprak çiftçiyi bekliyor. Bu toprak kendisini işletecek olan insanlara emeklerinin bedelini fazlasiyle verecektir.

Çelebi efendinin verdiği şampanya ziyafeti.

Konya'ya akşamın yedisinde vardık. Réji müdürü ile müstahdemler bizi istasyonda karşıladılar, arabalar gelmişti. Evvel Vali Ferit Paşayı ziyaret ettik. Bizi çok iyi karşıladı ve beraberce yemek yedik. Paşa iyi bir idare adamıdır. İntizam meraklısı ve azim sahibidir. Vilayetinde reji işleri düzgündür. Gerek hükûmetin ve gerek bizim gelirimiz her yıl artıyor. Vali yurt halıları için bir sergi açmıştır.Bazı güzel parçalar varsa da bir çoğu

kıymetsiz veya gayet çirkindir. Sivas mamulatından olup birinci ödülü kazanmış olan halıyı aldım. Şekilleri oldukça güzel, dokuma tarzı ise çok mükemmel.

Usul gereğinden olarak Mevlevî dervişlerinin reisi olan Çelebi efendiyi ziyaret etmek icap ediyor. Kendisi şehre üç çeyrek uzaklıkta oturuyor. Bahçelerle çevrilmiş bir eve giriyoruz. Bahçelerde çok lâtif ağaçlar var. Meskenin alt katı üstü örtülü bir avludur. İçinden geniş bir ırmak geçer. Sağda ve solda yüksekçe odalar vardır. Hepsi erkân minderleri (divan) ile çevrilmiştir. Çelebi efendi gözüküyor. Ne şen insan! Başında deve kılından yapılmış büyük, kırmızı bir külâh var. İri yapılı, semiz, yakışıklı ve güler yüzlüdür. Bizi eski dostlar imişiz gibi karşılıyor. Ve hemen şampanya getirilmesini emrediyor. Yalnız evde lüzumu kadar kadeh yok, onların yerine garip bardaklar, hattâ çanaklar getiriyorlar. Kalabalık olduğumuz için gülüşerek birkaç şişe boşaltıyoruz.

Çelebi'nin işgal ettiği yüksek mevki babasından kalmadır. Mevlevî reisliği irsîdir. Hükümdar değişecek olursa Çelebî efendi yeni Padişah'ın Taht'a çıkma törenine katılır ve onun beline kılıç takar. Mühim ve dinî bir görevin başında bulunmakla beraber Çelebî efendi adam akıllı içkiye meraklı bir insandır. Yanaşılması kolay genç Avrupalı kadınlara düşkünlüğü fazladır. İzmir'e bir artist veya canbaz takımı gelecek olsa dostları, aralarında en güzelini seçerek şimendiferle hemen Konya'ya gönderirler. Bu büyük din temsilcisinin ruhu böylece insanların birbirlerine iyilikle muamele etmekle ilgileniyor ve Avrupalılar ile arasında samimi bağıantı kuruluyor. Geçenlerde İzmir'den geçen bir Fransız vodvil kumpanyasının iki genç Fransız kadını Çelebî efendinin hesabına Konya'ya gönde-

riliyorlarmış. Talihsizlik eseri olarak sofu bir adam olan vali de o sırada istasyonda imiş. Bu kadınları hemen geldikleri yere göndermiş.

Konya, insanın üzerinde garip bir tesir bırakıyor. İstasyon, bütün vilayet istasyonları gibi, şehirden birkaç yüz metre uzaklıktadır. Etrafı bomboştur. Kalın kaldırım taşlariyle döşenmiş bir yola açılır. Yolun sonunda şehre varılır. Burada sokaklar dar, dolambaçlı ve daima sâkindir. Evler alçaktır. Ara sıra tesadüf edilen yerli halk duvarlar boyunca sürünerek gider, sanki kendisini göstermemeye çalışır. Bu halk Anadolu içersinin mütevazi, itaatli ve sâkin insanlarıdır. Bu büyük köyün ortasında eski saltanatlardan kalma birtakım eserler var. Yıkık cami ve saraylar görülür. Bunlardan yalnız Batı mimarî üslübunda işlenmiş kapılar kalmıştır. Bazı kubbe ve minareler sanatkâranedir. Bunlar vaktiyle renkli çinilerle süslü imiş. Şimdi yalnız birkaç parçaya tesadüf ediliyor. Çoğu çalınmış, veya koleksiyonculara satılmış.

Şehrin büyük camiinde bize meşhur bir halı gösterdiler. Söylediklerine göre bu halı İslâmiyetin ilk zamanından kalma imiş. O akşam Konya'dan ayrıldık, ertesi günü Kütahya'da birkaç saat kaldık. Kütahya, Olimpos dağının doğu eteğindedir. Vaktiyle burası çinileriyle meşhur imiş. Bu çinilerin amatörler yanında kıymetli çok büyüktür. İmparatorluğun camilerinden çoğunu buranın çinileri süslemektedir. Kütahya'da halen yerlilerce idare edilen birkaç çini fabrikası vardır. Bunların söylediklerine göre eski boyalar kalmamış. Sanatkârlar yerini bir şey bilmez ameleler almış. Bunlar da ancak âdi taklitler yapmaktadır. Buradan da bazı eşya aldık ve İstanbul'a hareket ettik.

Fransız Sefiri İstanbul'u terk ediyor

5 Ekim 1901

Dört hafta tatil yapmaya karar verdim ve hemen İsviçre'ye gittim. Orada birçok dostlarım Almanya'da başlamış olan iktisadî ve malî buhrandan sıkıntıya düşmüşler. İsviçre'den Paris'e geçtim. Daha sonra Vişi'ye gidip onbeş gün kadar kaplıcalarda dinlendim. Durmadan yağmur yağıyordu. Hava soğuktu. İstanbul'a döndüğüm zaman gittiğimden daha rahatsızdım. Benim İstanbul'da bulunmadığım sırada garip bir hadise olmuş. Fransız sefiri Mösyö Konstan, Osmanlı hükûmetinin davranışlarından sabrı tükenerek İstanbul'da büyük bir gösteri yaptıktan sonra çekilip gitmiş. Fransa ile Türkiye arasında siyasî ilişkiler bu suretle kesilmiş demektir. Bu kadar gürültünün sebebi uzun uzun tefsir ediliyor. Anlaşılan rıhtım şirketi ile Osmanlı hükûmetinin dayinlerinden bulunan bazı kimselerin iddialarını Mösyö Konstan savunmak istemiş. Bab-ı Âli ve hattâ Zat-ı Şahâne bile bu meselelerin yoluna konulup ödenmesini şimdiye kadar kim bilir kaç defa vaad eylemişlerdir. Bunlardan yalnız Rıhtım Şirketine ait olan mesele aşağı yukarı hal ediliyor. Dayinler (Borç verenler) meselesine gelince bunlar Mösyö Tubini ile Lorando ailesidir. Bunlara olan borcun ödeneceği sırada Türkler vazgeçtiler. O vakit sefir mühlet verdi ve bu süre içinde para ödenmediği taktirde Paris'e gideceğini söyledi. Para verilmeyince de dediğini yaptı. Bu karışık durumu karşısında sonuç nereye varacak? Eğer Fransa hükûmeti sefirin hareketini tasvip eder ve lâzım gelen teşebbüste bulunursa Konstan'ın dediği olacaktır. Eğer böyle olmazsa Türkler gerek Fransa ve

gerek Avrupa ile alay edecekler ve yabancıların durumu güçleşecektir. Şimdiye kadar birçok zaman geçtiği halde Fransa hükûmeti hiç bir teşebbüste bulunmadı, bakalım sonu ne olacak?

Firavunlar diyarında geçen ilk günler

Habsburg vapurunda: 17 Kasım 1901

Ekim'in otuzuncu günü İstanbul'dan hareket ettim. Eşimi Kahire'den 25 kilometre uzakta bulunan Helvan'a hava değişimi için götürüyorum. Bütün kışı orada geçirecek ve bu suretle İstanbul'un ve Boğaz'ın rutubetine ve soğuğuna maruz kalmayacak. Ayna gibi düz ve sâkin deniz üzerinde Olga ismindeki Rus vapuru ile seyahat ettik. Kasım'ın ikisinde İskenderiye'ye vardık. Orada İstanbul'dan gelenlere karşı konulmuş beş günlük karantinayı tamamlamak için kırksekiz saat kimse ile temas etmeden vapurda kalacağımız bildirildi. Bu, can sıkıcı olmakla beraber uymaya mecburuz. Güney rüzgârı esmeye başladı. Hava pek sıcaktır. Boşuboşuna oturmaktan pek sıkıldık. Pazartesi sabahını zabıtaya ve sıhhiyeye ait işlerin yapılmasiyle geçirdik. Yolcular arasında vebalı kimse bulunmadığı anlaşınca güverte yolcuları yatakları ve biçimsiz eşyaları ile mavunalara bindirildiler ve dezenfekte dairesine gönderildiler. Sonra birinci ve ikinci sınıf yolcular çıkarıldı. Biz de kurtularak istediğimiz tarafa gitmekte serbest kaldık. Tayyar Paşa'nın arabası bizi bekliyordu. Evine giderek yemek yedik ve saat dörtte Kahire ve Helvan'a doğru yola çıktık. Saat dokuzda da Helvan'da bulunuyorduk.

Çöl ortasındayız. Bulunduğumuz küçük şehir yeni yapılıyor. Sokakları önceden çizilmiş ve gayet düzdür. Burada bir katlı üstü taraçalı küçük evler inşa ediliyor. Bunların hepsi gayet beyaz ve temizdir. Yalnız otellerin ve birkaç pansiyonun iki katı var. Helvan, nehir taşkınının dışındadır. Nil'in tabiî yüzünden onsekiz metre yükseklikteđir. Her sabah kalkıldığı zaman göğün açık maviliği görülür. Şiddetli ve daimî bir güneş ışıkları saçılır, hava gayet kuraktır. Söylediklerine göre burada birçok hastalar tedavi olurlarmış. En ağır romatizmalılar bile kullanamadıkları el ve ayaklarını bir müddet sonra kullanabiliyorlarmış. Veremlilerin de hayatı uzuyormuş.

Otelimizin taraçasından güneşin batışını seyretmek cidden çok güzel. En önde henüz su tabakaları ile örtülü feyizli Nil vadisi var. İlerde Ehramlar görülüyor. Daha ötede kum deryası var. Güneş batarken bu manzara üzerine lâtif renkler serper, Nil'in su sathı kızarır, Ehramlar ve palmiyeler siyah lekeler vücuda getirirler. Parlak levhanın üzerinde bıçakla şekiller kesilmiş gibi bir manzara hasıl olur. Avrupalılar nazarında bu hal gerçekten bir harika görünüştür. Kasım'ın sekizinci cuma günü gidip Sekarra mahrutunu gezdik. Bunun için bulunduğumuz mevsimde çok zevkli olan uzun bir yolculuk yapmak gereklidir. Yolculuk gayet ilgi çekicidir. Nil vadisi taşmış suların altındadır. Bu suretle Mısır arazisi kendisine has bir görünüş alır.

Helvan'dan nehrin kenarına kadar olan yolu araba ile aldıktan sonra köhne bir kayıkla nehri geçtik. Karşı sahile merkepler ısmarlamıştık. Hayvanlar getirilmişti. Tam merkeplere bineceğimiz sırada mühim bir meselenin halli ile uğraşmak icap etti. Eşimin beraberindeki Matmazel dö Lip şişman toparlak bir kadındır.

Şimdiye kadar da hiç eşeğe binmiş değildir. Fakat o kadar taşları üstüste yerleştirerek Ehramlar yapmış olan Mısırlılar bu kadarcık bir şeyi yapamayacaklar mı? Şüphesiz ne yapıp yaparak bizim hoş yol arkadaşımızı bir merkebin sırtına yerleştireceklerdir. Zaten matmazel de yapmacık yapmayarak kendisini ellerine teslim ediyor.

İki Arap belinden ve bacaklarından yakalıyorlar. Bir, iki, üç... hemen merkebin arkası hizasına varıyor. Fakat mesele tamam olmadı. Yeni bir gayret lâzım geldi. O vakit üçüncü bir Arap arkasından itiyor. Ve bu suretle eğerin üzerine yerleştirilmesi mümkün oluyor. Bu iş tamam olunca her birimiz kendi hayvanına atlıyor ve bu mükemmel bineklerin tırıs adımlarıyla ilerliyoruz. Nil'in sol sahilinde nehirle çöl arasındaki mesafe tamamen su ile örtülmüştür. İyi korunan uzun toprak duvarlar bu feyezan mıntıkasını bölerek memleketi suyun çeşitli yüksekliklerde doldurduğu havuzlar haline sokuyor. Birbirlerinden mesafeli olarak açılmış olan delikler yüksek havuzlardaki suyu alçak havuzlara naklediyor.

Duvarın üst kısmı iki üç metre genişliğinde bir yol vücuda getirir. Bu yol sayesinde köylerin arasında geliş gidiş devam eder. Üzerinden insanlar ve hayvanlar geçer. Bu yolu takip ederek sıt altındaki vadiyi bir buçuk saatte alıyoruz. Etrafımızdan fellahlar, erkek kadın işe giden köylüler, küçük merkepler veya büyük develere binmiş erkekler, çoğu yaya yürüyen kadınlar geçiyor. İşte bunlardan bir grup bağrışarak bize doğru geliyor. Çirkin ve siyah yüzlü kadınlardan kurulu kafile acı sesler çıkararak ve bize kayıtsızca bakarak yollarına devam ediyorlar. Eşekcilerimiz bu gösterinin sebebini bize anlatıyorlar: Civar köyden bir adam üstün-

de yürüdüğümüz duvar üzerinden yuvarlanmış ve boğulmuş. Bu bağrışanlar boğulanın ailesi tarafından para ile tutulmuş ağlayıcılarmış.

Matmazel Lip acemi olmasına rağmen eşeği üzerinde mükemmel surette durmaktadır. Eşeği de güzel yürüdüğü için rahatlıkla ilerliyoruz. Etrafımızdaki garip manzarayı, geniş su satıhlarını seyrediyoruz. Vadiyi geçtikten sonra çölün ilk kırışıklıklarını takip ederek Maryel bey tarafından keşfedilmiş olan büyük mezarlığa geliyoruz. Burasını ben beş sene önce de görmüştüm. Eski Menfis'in sâkinleri buraya gömülürlermiş. Burası ekili araziden elli altmış metre yüksekliktedir. Çöl ortasında kızgın güneş altındadır. Krallar, Prensler, büyük asilzadeler burada müsterih ve ebedî makbereler yaptırmışlardır. O makbereler arama dışında ve mütecessis nazarlardan masun olarak cenazelerini saklıyorlardı. Bu makberelerin bir kısmı eflâke ser çekmiş Ehramlar, bir kısmı da kumla örtülmüş büyük toprak altı medfenlerdir. İlim sahiplerinin merakı bu gizli mıntıkaları araştırarak bazılarının son ilticagâhlarını keşfetmek imkânını hasıl etmiş ve böylece asırlarca evvel ebedî uykularına yatan Firavunlar taciz olunabilmiştir. Toprağın altında derinliklerde esrarlı dehlizlerle birleşmiş bir çok dört köşeli geniş yerler inşa ettirmişlerdir. Salonların ve dehlizlerin duvarları taşa oyulmuş resimlerle süslüdür.

Duvarlardaki resimlerde o zamanın ahalisinin resimleri görülür. Bu resimler Baroliyef halindedir. Bütün şahıslar duvarlar boyunca bir alay halinde kabartma olarak canlandırılmıştır. Bir çokları gayet güzel korunmuş olup boyanmış olduğu rengi bile kaybetmemiştir: Balıkçılar ağlarını denize atarlar ve çeşitli balık avlarlar. Üç dört bin sene önceki çiftçiler toprak

işleriyle meşgul olurlar. Hayvanlarına bakarlar, ineklerini sağarlar, tarlalarını sürüp ekerler, mahsûlleri çarşıya getirip satarlar, avcılar, askerler; oyuncular; garip sazları ile çalgıcılar velhasıl milletin bütün tabakaları orada gösterilmiştir. Her biri iş âletleriyle, develeri, merkepleri, öküzleri, kümes hayvanları ile meşgûldür. Aralarında bilhassa boynuzlu hayvanlar arasında bu zamanda tanımadığımız fakat o zaman ehlî olarak kullanılması gereken cinsten hayvanlar da görülmektedir. Hiç bir vesika o zamanki insanların halini daha güzel canlandıramazdı.

Hırka-i Saadet Ziyareti Nasıl Olurdu?

30 Kasım 1901

Biz seyahatta iken Sadrıazam Rıfat Paşa vefat etmiştir. Zat-ı şahâne herkesin hayretini mucip olan bir harekette bulundu. Ebediyen itibardan düşmüş addedilen eski Sadrıazam küçük Sait sadaret makamına getirildi. Vaktiyle kendisini tehlikede addederek genç oğlu ile İngiliz sefaretine iltica eden bu adamdır. Küçük Sait ne olacak? İrade sahibi bir insandır. Sultan'ın etrafındaki vezirlerden ve nedimlerden çok akıllıdır. Herkesin tahminine bakılırsa bir şeyler yapmak isteyecek. Entrikalara maruz kalacak. Yenemiyeceği kötü niyetlere hedef olacak ve nihayet az zamanda yerini başkasına bırakmak zorunda kalacak. Bununla beraber bilgi sahibi olanların bazıları Sait, yerinde kalmak için efendisine fedakârlıklarda bulunmaya karar vermiştir. Ne yapacağını göreceğiz. İstanbul'a gelir gelmez Bab-ı Âli'ye giderek resmen ziyarette bulundum. Bana samimî bir hürmet gösterdi ve tütün rejisi meselelerinden

bahsetmek için beni göreceğini vaad etti. Fakat önce acele işleri bitirmek istiyor. Şüphesiz maliyeyi meteliksiz bulmuştur. Sıkı bir ihtiyaç karşısındadır. Memurlar Mart'tanberi ancak iki buçuk maaş alabilmişlerdir. Halbuki Aralık ayına yani Ramazana varıyoruz. Bir çok yerlerde endişe verici isyanlar çıkıyor. Arnavutluk'ta Kosova'da, Mekke'de ve başka yerlerde asker arasında ayaklanmalar vardır. Askerler zaten az olan maaşlarını alamamaktan şikâyetçidir. Her neye bedel olursa olsun para almak lâzımdır. Osmanlı Bankası ile bir istikraz görüşmesine girişilmiştir. Bu karışık görüşmeler sonunda hükûmete altıyüz bin Türk lirası sağlanacaktır. Bununla Şubat'a kadar dayanılabileceği tahmin ediliyor. Para alınıncaya kadar bir başka çare aranılacak?

25 Aralık 1901

Bugün Batı Hıristiyanlarının yortusudur. Helvan'da bulunan eşimin sağlık durumu fenalaşmıştır. Kendisinden keder verici haberler alıyorum. Müslümanların da bugün Ramazan'ın ondördüncü günüdür. Ramazan'ın yarınki onbeşinci günü münasebetiyle Padişah Hırka-i Saadet'i ziyaret edecek. Şu suretle Haliç'in öte tarafına geçmek bahis konusudur. Bu seyahat ise, Padişah'ın kendisini maruz bıraktığı en büyük tehlikedir. Bu itibarla çok sıkı tedbirler alınıyor. Birkaç gün önceden Yıldız'dan Topkapı Sarayına kadar olan yollar sarı bir kum tabakası ile örtülür, bu suretle arabaların sallanmaması sağlanır. İstanbul ile Galata arasındaki eski köprünün tahtaları üzerine bile kum dökülür. Bunların hepsi halkı kandırmak içindir. Bunların cümlesi hazırlandıktan sonra Zat-i Şevketsımat Dolmabahçe'den bir muşa binerek eski Saray'ın önüne yanaşır. Hırka-i Saadet ziyaretinden önceki günlerde

bütün hafiyeler faaliyete geçer. Hepsi suikast keşfine gayretini sarfeder.

Bu sene Topkapı Sarayı ve civarını gözlemeye memur edilen Çerkes Mehmet Paşa, Şark şimendiferleri kumpanyasının Saray civarına bir elektrik kablosu koydurduğunu haber almasın mı? Bunu hemen Saray-ı Hümayûn'a bildirdi. Padişah'ı kızdıran bu durumun soruşturması Nafia nezaret'ine havale edildi. Şark şimendiferleri daire ve müesseseleri arandığı halde bir şey bulunamadı. Çünkü bu efendiler elektrik kullanmazlar. Ve hiç bir yeni tesisatları yoktur. Bir çok araştırma ve soruşturmalardan sonra anlaşıldı ki, bir çok senelerdenberi hattı takip eden teller bir kablo halinde toplanarak bu suretle istasyonun dışında hattın vücuda getirdiği kavis geçirilmiş. Bu noktada bir iskele vardır. İskele eski Saray'ın deniz tarafında bulunuyor Eğer Zat-i Şahâne deniz yolunu tercih buyurursa bu köprünün üzerinden geçecektir. Çoktanberi buradan senelik seferlerini yaparlar. Fakat kablonun altlarında olduğundan habersizdirler. Şimdi ise Padişah'ın böyle esrarengiz âlet üzerinden geçmesinin caiz olamayacağı şüphesiz Padişah'ın bilgisinin bulunmamasındandır. Bugün ise meseleyi haber almış bulunuyorlar. Âdeta ipnotizma olmuşlardır. Yarın için Şark kumpanyasının bu âleti kaldırması ve telleri havadan geçirmesi irade buyuruluyor. Teller ayrı olarak direklere konmalı imiş! Muhakeme yürütmek abestir. Şark kumpanyası rıza gösteriyor. Bu talihsiz memlekette korkunun mucip olduğu olaylar hayrete şâyandır. Hükümdar korkunun nüfuzu altındadır. Bir sürü casus onu muhayyel bin türlü tehlikeye karşı korumakla görevlidir. Bu adamlar Padişah'ın korkusundan istifade ettikleri için her vasıtaya başvurarak bu korkuyu kuvvet-

lendiriyorlar. Büyük memurlar, nazırlar, Generaller mabeyinciler hep korku ile yaşarlar. Bunların korkuları Sultanınki gibi vehimden ibaret değildir. Sultan bir köşeye atar, sürgüne gönderir, isterse idam ettirir. Mahirane düşünülmüş bir entrika, Sultanın emniyetini kazanmış casusun yalanı, herhangi bir kişi için en müthiş sonucu doğurur. Bunun için herkes birbirini gözler, herkes komşusunun ne yaptığını inceler. Ve herkes komşusuna karşı kendisine savunmak için silâh hazırlamakla meşguldür. Herkes en yakınının en gizli sırrını meydana koymak için durmadan çalışır.

Ehramlar Arasında Gezerken

Şüphesiz bu Prensler bu kadar ilgi uyandıracak tarihî vesikaları gelecek nesiller için toplamamışlardır. Bu eserleri kendileriyle birikte toprağın derinliğine gömdürmeleri de buna bir delildir. Şu halde ölümden sonra başka bir hayatın, hem de maddî bir hayatın varlığına da inanmışlardır. Mezarlarında bütün milletlerin hâtırası ile yaşamak, onları gözleri önünde bulundurmak, beraber yaşadıkları insanların müşahedesi ile ebedî inzivalarında vekitlerini geçirmek arzusunu beslemişler.

Büyük Ehramlara gelince, şahane bir gururun eserleridirler. Keops, ehramını yaptırırken gelecek nesillerin bu anıtları seyrederek en büyüğünün en büyük hükümdara ait olacağına karar vereceklerini sanarak inşa ettirmiş olacaktır. Miri ve Ti'nin mezarlarında ise dıştan hiç bir gösteriş yoktur. Bu prensler mezarlarını kendi keyiflerini temin için hazırlamışlardır. Burada sükûn ve inziva makberi görülür. Ruh uçmuş, fakat maddî zarf tabut içinde kapalı kalmıştır. Fakat ikinci bir ruh vardır ki uzmanların anlattıklarına göre, Mı-

sır inanışına göre mezarda karanlık bir hayat devam eder ve birinci hayatın hâtıralarını muhafaza eylerdi.

Bu makberlerden başka mukaddes öküzlere mezar vazifesini gören toprak altı yollarla onların da tabutlarını gördük. Bu tabutların bazısı Sudan'dan getirilmiş büyük ve parlak granitten yekpare olarak yapılmıştır. Bu büyük taşları yeraltı mahzenlerine bugün henüz keşfedilemeyen mekanik kaide ve usullerle sokmuşlar. Âdet gereğince Maryet'in evinde durduk. Daha en az kıymetli mezarları da gezdik. Sonra vadi yolunu tuttuk. Uysal eşeklerimiz bizi rahatlıkla götürüyorlardı. Feyezan arasında uzun setleri tekrar dolaştık. Su yüzü maden kızıllığı ile parlamıştır. Hurma ağaçları suyun yüzüne aksetmiştir. Yol aldığımız sahilde köyüne dönen çiftçiler görülüyor. Beyaz sarıklı, uzun sakallı, ciddî tavırlı erkekler, develer eşekler küçük kızlar yüzleri peçeli kadınlar tarafından değneklenen keçi sürüleri uzun bir kafile teşkil ediyor. Bu manzara pek cazip ve pek gariptir.

Gece olurken nehrin kenarına varıyoruz. Birkaç Arabın yardımı ile bizi sağ sahile geçirecek olan garip sandala biniyoruz. Merkeplerimiz alışık olduklarından bir sıçrayışta sandalın güvertesine atladılar. Arka tarafa yerleşerek orada kayıtsızca ve hareket etmeden duruyorlar. Yerliler etrafımızda oturmuşlar veya yatmışlardır. Yelken düzeltiliyor ve kuzey rüzgârının tesiriyle şişiyor ve hemen hareket ediyoruz. Akşamın derin sükûtu içinde ve güneşin batışının son ışıkları arasında yol alıyoruz. Bizi kuşatan ve nüfuz eyliyen sükûneti hiç bir şey bozmuyor. Eski nehrin suları üzerinde akıp giden sandalın hareketini ihtar edecek bir şı-

pırtı bile yoktur. Sandal sanılır ki görünmeyen bir kuvvetin tesiriyle sevkolunmaktadır.

Yolculuğumuz yarım saat kadar sürüyor. Helvan'a geldiğimiz zaman hemen hemen gece olmuştu. Uzun müddet devam eden merkeple yolculuk bizi yormuştu.

İşlerim yüzünden İskenderiye'ye dönmek mecburiyetinde kaldım. Oradan tekrar Helvan'a döndüm. Böylece birkaç günde İskenderiye - Kahire şimendiferiyle dört sefer yaptım. Gün ortasında hareket eden sürat trenleri bu mesafeyi üç saatte alırlar. Yolda gayet temiz tutulmuş bir lokanta vagonda yemek yeniliyor. Bu seferler benim gayet hoşuma gitti. Deltanın bu kısmında sular çekilmiş olduğundan bütün fellahlar tarlalara dökülmüşlerdir. Mısır'da toprak dinlenmek bilmez. Mahsûl zamanı bellidir. Hububat, pamuk ve saire yetiştirir. Toprak bazı sene iki, defa, bazı sene de daha fazla mahsûl verir. Onun için nehir yatağına dönünce artık kaybedecek zaman yok demektir. Bütün vadi canlı bir hal alır. Bazı yerde pamuklar toplanır. Bir çok kadın ve erkek nebatı koparmakla meşguldür. Başka yerlerde eski usûl sabanla toprak yüzü çizilerek ekin için hazırlanır.

Şimendiferden birkaç metre mesafede ve hattâ paralel olarak topraktan uzun bir set vardır. Bu set aynı zamanda şose vazifesini de görerek köyler ve tarlalar arasında gelip gitmeyi kolaylaştırır.

İstanbul'a dönüş kolay değil. Süratli ve muntazam vapurlar işlemekte ise de idarî müşkülât unutulmamalıdır. Birkaç veba vakası vesile ittihaz edilerek İzmir körfezi girişinde on günlük bir karantina emredilmiştir. Böyle bir dolaba gelmeye razı olamayız. Loit kumpanyasının Habsburg vapuruna biniyoruz. Bizi doğru-

dan doğruya Triyeste'ye götürecektir. Sakin bir denizde gayet güzel bir yolculuk yapıyoruz. Yalnız Adriyatik girişinde tehlikesiz küçük bir bora geçiriyoruz. Geçtiğimiz yerlerdeki adaları dürbinlermizle seyrediyoruz. Böylece Doğu'nun incisi denilen Zanta'yı gördük. Arnavutluk sahilindeki öteki adaları da boyladık. Uzakta yalnız dağların sisli gölgeleri görülüyor.

Abdülhamid'in İdare Politikası

«Zat-ı Melaiksımat» (Padişah) ın huzurunda kıymetini ziyadeleştirmek veya tehlikeli sayılan yakınlarının nezd-i şahane'deki mevkiini düşürmek için yapılmayacak şey yoktur. Bu sebepten dolayı dedikodular, tereddütler, olmaz iddialar yol alıyor, karşılaşıyor, birbirini mahvediyor. Yalan; kin; entrikadan mürekkep bir muhit meydana geliyor. Bu muhitin tek hâkimi korku'dur. Pervasızca denilebilirki Osmanlı İmparatorluğu bir adamın emrine tâbidir. O adam da korku'nun zebunudur. Korkusundan dolayı saray'ında mahpus kalır. Etrafında birtakım kimseler seçmiştir. Bunlara karşı zaman zaman yumuşak davranır. İltifatını ve ihsanlarını bol bol verir. Maksadı emniyetlerini çekebilmektir. İçlerinden birisinden şüphelenirse onu zarar vermeyecek hale getirmek için ne gerekirse yapar.

Bir anane yahut dinî bir mesele kendisini bir an inzivasından çıkarır ve halk önünde görünmesi gerekirse bütün hükûmet işleri durur. Artık yegâne meşgul olunan şey en muhayyel tehlikelere karşı hükümdarın «Vücudü akdes»ini korumak için gerekli tedbirleri almaktır. Umumî hayatın tek amacı bu olur. Nazırlar, ekseriya iyi hal yolları buluyorlar. İmparator-

luğun menfaatine uygun şeyler tasavvur ediyorlar. Fakat kötü tevil edilmesinden korktukları için tasavvurlarını uygulayamıyorlar. Devlet Şûrası üyeleri zat-ı şahane nezdinde niyetlerinin fenalığı iddia edileceğinden korktukları için her türlü kanunî çalışmadan çekiniyorlar. Herhangi bir vazifeyi ifa eden her reis ve hâkim yanında bulunan hafiyeler tarafından Padişaha ne suretle rapor verileceğini düşünmekle meşguldür. Her şey kötüye yorumlanacağından bu şey yapılamıyor, korku herkesi hareketsiz bırakıyor.

Bu resmî topluluğun alt tarafında olanlar daima fena fikirler taşımakla zanlıdır. Yaşamalarına ve çalışmalarına bile rahat verilmez. En küçük hadisede bin müşkilât karşısında kalırlar. Herkes kendisini daima göz altında tutulu bildiğinden ve öyle sandığından ancak kısık sesle konuşur. En iyi dostu tarafından ihbar edilmeyeceğini düşünür ve korkar. Eski Teşrifat Nazırı Münir Paşa bana bu halden bahsederken şöyle demişti: «Aziz dostum, unutmayınız ki bu memlekette bir kişilikten fazla içtima akdi ve sokak ortasında görüşülmesi yasaktır.»

7 Mart 1902

Gayet mutedil bir kış geçirdik. Küçük bahçemizde ve evimizin damı üzerinde Ocak ve Şubat aylarında bile çiçekler açtı. Halâ bu çiçekler duruyor. Memleketin yöneticileri arasında büyük ve dahili bir heyecan var. Sadrıazam maliyecilerle temas halindedir. Maliyeciler, Osmanlı borçlarının birleştirilmesine dair bir proje düzenleyerek kendisine verdiler. Bu suretle hükûmetin gelirleri ve vergilerinin ıslâhı ile meşgul olmak ortaya

çıkacaktır. Çünkü bugünkü Düyûnu Umumiye tarzı ile vergilerin borçların itfasına mahsus olanları ne kadar fazla getirirse istikrazların yükü o kadar fazlalaşıyor. Rant'ın muhtelif serilerinin iradı artınca, borsadaki eshamın kıymeti buna nispetle ziyadeleşiyor. Amorti edilmeleri için lâzım gelen paranın miktarı da artıyor. Böylece hükûmet Düyûnu Umumiye gelirinin artmasını men'e çalışmaya mecbur kalıyor. Ve her şey tam bir atalete mahkûm oluyor. İmparatorluk Düyununun sermayesinin sabit bir rakkama ircaı ile gelir fazlasının hükûmetin kasasına girmesi lâzımdır. Fakat bu çok karışık ve halli güç bir meseledir. Mütemadi bir çalışmayı gerektirir. Hiç kimse çalışmadığından kesin ve tatbiki kaabil bir sonuca varmadan evvel daha çok zaman geçecektir.

Maliye Bakanı Kaçak Tütün İçiyor

25 Mart 1902

Her ne hal ise, Düyunu Umumiyenin birleştirilmesi meselesi yeniden bahis konusu olmaya başladı. Dün Maliye Nazırı ile uzunca bir konuşma yaptım. İlk olarak dikkatimi çeken şey bu büyük memurun kaçak tütün içmesi oldu. Bu hususta benimle biraz şakalaştı. Sırası gelince ona bir ders vereceğim. Bir de düşününüz ki, kaçakçılığın önlenmesi için ona baş vuruyorum. Kayıtsız davranmasındaki sebebi şimdi anladım. Kendisine vilâyetlerdeki memurlarımızın halâ tehdit edildiğinden ve temettü vergisi vermezlerse hapsedileceklerinin tebliğ edilişinden dolayı şiddetle şikâyette bulundum ve şöyle dedim:

— Nazır bey, rica ederim şurasını bana anlatınız. Nasıl oluyor da tütün ihracatı ile uğraşan ve bu suretle bir çok para kazanan birtakım ticaret müesseselerinden temettü istemiyorsunuz. Onlar kanunlarınızın metnine göre bu vergiye tâbidirler. Halbuki aynı kanun gereğince vergiden muaf olan memurlarımı hapisle tehdit ediyorsunuz.

Şu cevabı verdi:

—Memurlarınız kanunen vergiye tâbidirler.

— Yanılıyorsunuz nazır bey.

— Evet, vardır.

— Hayır, yoktur.

Nihayet asaletmeap zili çalarak bu işlerle meşgul olan uzmanı çağırttı ve ona hitaben:

Temettüün nasıl alınacağı hakkındaki kanunun metnini getiriniz ve tarihini söyleyiniz.

Uzman şu cevabı verdi:

— Efendimiz, kanun yoktur.

Nazır:

— İmkânı yok, deyince uzman ne yapacağını şaşırdı ve tekrar etti:

— Af edersiniz efendimiz, böyle bir kanun mevcut değildir.

Hayret! yanımda bulunan hükûmet komiseri ve tercümanım ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Ben nazırın mahcubiyetinden istifade etmek istermiş gibi görünmemek için mahviyetkâr bir tavır takındım. Adamcağız isrardan vazgeçmeyi uygun buldu ve dedi ki:

— Eğer böyle ise vilâyetlere telgraf çekiniz, başlamış olan takibat dursun.

İşte bu .. Bütün Türk dairelerinde durum aynıdır Para lâzım değil mi? Reji memurlarından temettü vergi-

si alınız. Nazır bunları vergiye tâbi tutacak bir kanunun varlığından habersizdir. Öyle olduğu halde zavallı memurlar vilâyetlerde çeşitli baskılara maruz kalıyorlar. Bazıları hapse girmemek için para veriyor. Bu da Maliye için bir kârdır. Meteliksiz olanlar ise İstanbul'a telgraf çekerek korunmalarını istiyorlar ve o sırada da hapsediliyorlar. Hem de Osmanlı İmparatorluğunun bir köy zındanına...

Büyükada: 29 Mart 1902

Paskalya yortusu içindeyiz. Mart'ın değişikliklerini çekiyoruz. Türkler (Deli Mart) derler. Bir gün şiddetli kuzey rüzgârı eser, sağnaklar yağar, kar fırtınaları olur. Ertesi gün sıcak, cazip ve kandırıcı bir bahar güneşi ortalığı aydınlatır grip ve nezle olanca şiddetleri ile hüküm sürerler. Öksürük, sıtma, birbirini kovalar. Birkaç günlük sıtma beni yordu. Büyükada'ya geldim, dinleniyorum. Dün hava gayet güzeldi, bugün ise kuzey rüzgârı esiyor. Yağmur yağıyor. Deniz de kabarmış ve azmıştır. Ah!.. O güzel İsviçre otellerimiz nerede? Sinyor Ciyakomo'nun mahut otelinde sıcak bir salon bile yok. İnsan yatak odasına kapanmaya mecbur. Küçük bir soba odayı oturulur hale sokuyor. Fakat kapı ve pencereler muhkem değildir. Kendimi kapattığım şu hapishanenin içine giren rüzgâr perdeleri kabartıyor. Sağ omuzum dondu. Sol omuzum sobanın karşısında Ali Paşa'nın koyunu gibi kızarıyor. Eğer bu hal bir iki gün daha devam ederse eşyamı toplayarak payitahta dönmek mecburiyetinde kalacağım...

Samsun: 3 Mayıs 1902

Bütün Nisan ayı zarfında Karadeniz şehirlerini gezip görmek için bir vesile bekledim. Fakat her gün

hava rutubetli ve soğuktu. Nihayet Nisan'ın yirmisekizinci pazartesi günü lodos rüzgârı galebe çaldı, ortalık biraz ısındı. Mesajeri Maritim'in büyük vapurlarından Pehyo'ya binmeye karar verdik. Vapura biner binmez rüzgâr kuzeye döndü. Şiddetli ve dondurucu bir soğuk ortalığı kapladı. İki gün bir gece dalgaların sarsıntısı, soğuğun ve can sıkıntısının azabını çektik. Artık birinci sınıf kamarada oturamaz olduk. Makinelerin yanına sığındık. Hele şükür, çarşamba sabahı Samsun'a vardığımız sırada sema berraklaştı, deniz sakinleşti. Zahmetsizce sahile çıkabildik.

Üç gündenberi reji müesseselerini ve dairelerini gezmekteyiz. Tütün ekiminin en önemli merkezindeyiz. Samsun, Bafra, Erbaa, Maden civarları ile yılda yedi ilâ sekiz milyon kilo miktarında makbûl tütün yetiştirirler. Ekim her yıl artıyor. Fiyatlar yükseliyor. Bu suretle tütün mahsulü bütün bölgeye servet sağlıyor. Bu mevsimde yani bahar ortasında, bütün memleket koyu yeşil renktedir. Yalnız gelecek mahsulün ekilmesi için hazırlanan yeni sürülmüş topraklar boştur. Sürülmüş topraklar yeşillikler arasında siyah lekeler vücuda getiriyor. Bu yeşillik Samsun civarındaki tepeleri zirvesine kadar kaplar. Türkiye'den başka hangi bir memleket olsa bu feyizli topraktaki köyler son derece zengin olurdu ve biriktirilmiş kârlarla tamamiyle şenlendirilirdi. Burada böyle bir şey yok. Herkes yalnız karnını doyurmak için çalışıyor. Çünkü fazlası çiftçi üzerine birtakım çapulcuların hücumuna sebep olur. Âdi yol kesicilikten tut da tahsildara kadar ne soyguncular var! Komisyoncular, mal kapatanlar, ucuza alıp pahalıya satmak için ne yapmak kabilse onu yapan mutavassıtlar bunlar arasındadır. Bu haris mahlûklar köylüyü sarmıştır. Zavallı çiftçinin alnının teri ile ve pek zah-

met çekerek topladığı birkaç parayı talan etmekten başka bir şey düşünmezler bu adamlar!...

Senelerce Bizim Ekmeğimizi Yediler, Sonra da...

Aracıları ortadan kaldırmak, çiftçiden doğrudan doğruya alışta bulunmak, mahsulünün tam karşılığını kendisine vermek için büyük gayret sarfediyoruz. Satın aldığımız tütün miktarları, alışa başladığımız tarih ve ödenen para herkesçe biliniyor. Böyle olduğu halde vergi memurları sokağın kösesinde bedbaht köylüyü bekleyerek bakaya vergisini almak vesilesiyle elinde ve avucundakini zaptediyorlar. Bu bakaya kaç senedenberi birikmiş olduğundan köylü bir türlü bundan yakasını sıyıramaz. O, bir taraftan kendisini sıkıştıran tahsildar, öte taraftan yüzde yirmi veya yirmi beş faizle para veren, fiyatlar hakkında kendisini aldatan ve hesap yaparken de bir daha kandırmaya muvaffak olan mürabaacı arasında sıkışıp kalmıştır. Köylü ekseriya ikinci şekli tercih eder ve vergisine bir senelik daha borç biner, buna da razı olur. Bu suretle de durumu gittikçe zorlaşır.

Şurası o kadar gariptir ki, bu civarda bazı yerlerde okkası altmış paraya veya iki kuruşa olan tütün, başka yerde ise sekiz veya onbeş kuruşa satın alınan tütün yetiştirildiği halde hiç kimsede ne birikmiş para ne servet vardır. Bununla beraber bu civar halkının durumu hububat yetiştiren bölgelerdeki halktan daha iyicedir. Paranın fazlalığı evlerin geçim yönünden daha iyi idaresini sağlamaktadır. Evler kırmızı tuğla ile örtülmüştür. Halbuki öteki bölgelerde binaların özerinde toprakla karışık saman ve dal parçaları damlık vazifesi görür. Fark da işte bu kadardır!

Samsun'un Güzelliği ve Özellikleri

Samsun'daki tesislerimiz mükemmeldir. Yetmiş ilâ seksen bin balya tütün koruyabilecek kadar büyük antrepolarımız vardır. Halen kırk bin balya kadar tütün varsa da alış zamanında olduğumuz için antrepolar yakında tekrar dolacaktır. Samsun tütünlerinin cinsi gayet iyidir. Birkaç sene öncesine gelinceye kadar ticaret âleminde bir yer tutamamışlardı. Şimdi alıcıların rekabeti her mahsulde daha şiddetli, hararetli oluyor. Tütün ekilen sahanın gelecek sene yüzde yirmi veya otuz nispetinde genişlemesini bekliyoruz. Samsun'daki depolarımızın yanında imparatorluk içinde görülen yegâne bir müessese var. Bu bina yaprak tütün borsası mahiyetindeki (Merkez)'dir. Merkeze yalnız üç kapıdan girilir. Her tarafı yüksek duvarla çevrilmiş bu binanın kapıları memurlarımız tarafından korunmaktadır. Kapılar her sabah açılır ve her akşam kapanırlar. İçerde üstü örtülü bir Hal vardır. Köylüler tütünlerini buraya getirirler ve tütünler tarafımızdan kayıt ve tespit olunur. Memurlarımız öşrü getirir, şehrin doğu tarafında toplanmıştır ve büyük bir faaliyete merkez olur.

Samsun şehri hoştur; canlıdır. İmparatorluğun gezmiş olduğum öteki şehirlerinden başka ve daha mükemmel bir manzaraya maliktir. Sokaklar iyi çizilmiştir. Şehrin dışına kadar devam ettiklerinden ilerde açılacak geniş yollara esas vazifesini görebileceklerdir. Kaldırımlar çok mükemmel değilse de, Istanbul'un ikinci derecedeki sokaklarından daha iyidir. Şehrin Batı ciheti buğday, un ve çeşitli mahsuller için büyük depolara maliktir. Buraya Amasya, Tokat, Sivas ve çevrelerinden çeşitli mahsuller gelir. Samsun bu vilâyetlerin

ihracat merkezidir. Orta sokaklar kaldırımlar boyunca dikilmiş güzel ağaçlarla süslüdür. Bu ağaçların altında alaturka kahve ve dükkânlar vardır.

Sivas'a gitmek için maalesef bir şimendifer hattı yoktur. Eğer böyle bir hat olsa ve liman islâh edilse, Samsun büyük bir önem kazanan bir belde olurdu. Samsun'da ihracatla uğraşanların, bizim yüksek memurlarımızın, Osmanlı Bankası memurlarının ve ecnebi konsolosların bulunması buraya müstesna bir cemiyet hayatı sağlamıştır. Bir çok yabancı ve Levanten madamlar süslenerek birbirlerini ziyaret ederler. Ufak tefek konserler ve hattâ at koşusu bile yapılıyor. Mutasarrıf Hamdi bey, hoşmeşrep, aydın, açık fikirli bir zattır. Samsun'da oturmak hattâ yüksek bir içtimaî hayata mensup bir aile için bile âdeta hoştur. Burada küçük bir medenî muhit teşekkül etmiştir. Etrafındakilerin kalabalığına bu çevre içinde katlanmak mümkün oluyor. Otel olmadığından temsilcimiz Vitol'in evinde misafir kaldık. Vitol İngiliz neslinden bir İzmirlidir. Zeki ve iyi bir çocuktur. Yalnız koca bir vücudu var. Gençliğinde bütün küçük Asya'yı reji müfettişi olarak dolaşmıştır. Başına türlü hadiseler gelmiş kürt haydutlar kendisini çırılçıplak soyarak bir ağaca bağlamışlar, tam öldürecekleri sırada Türk askerleri yetişerek kendisini kurtarmışlar. Bir katil üzerine birkaç el silâh atmış, fakat isabet ettirememiş.

Geçen yıl İstanbut'da Fransız hastahanesine gitmiş, orada küçük bir ameliyat yapmak için kendisine Kloruform koklatmışlar. Fakat az kalsın öldürüyorlarmış. Maceralı hayatının en acıklı hâtırası budur. Doktorlar ellerinde neşter kendisini tazyik ederlermiş. Nihayet Kloruformsuz olarak ameliyatı yaptırmaya razı olmuş. Seyahatlerini hoşmeşreplikle anlatır. Memnun ol-

mamız için masasında rejinin başlıca memurları ile mutasarrıf Hamdi beyi bulundurur. Meşrutiyet'in ve ıslâhatın talihsiz müteşebbisi meşhur Mithat Paşa'nın eski kâtibi ile başkaca Türk aydınları da Samsun'da ikamete memur edilmişlerdir. Bunlar İstanbul'un entrikalarından ve kötülüklerinden uzak olarak Samsunda yaşadıklarından dolayı bahtiyardırlar.

Pazar: 4 Mayıs 1902

Rus vapuruna bindik. Öğleden sonra hareket edecektik. Fakat vapurun yarın sabah kalkacağını öğrendik. Yolcu için hazırlanmamış olan ve güvertesine kadar doldurulmuş bulunan vapurda mümkün olduğu kadar yerleşiyoruz. Kaptan kamarasını bana veriyor. Aşçıbaşı elinden geldiği kadar iyi yemek yapacağını vaat ediyor. Gündüz olmasını bekleyerek rahatça uyuyacağız.

Fındık Memleketinin Güzelliği Karşısında

Truva vapurunda: Pazartesi 5 Mayıs

Şişman karınlı vapurumuz azametle yol almaktadır. Acele etmeye hiç hevesli değil! Dün akşam Giresun'a varacak iken ancak Ordu'yu tutabildi. Bazı yükler aldı ve gece yarısına kadar kaldı. Sonra yoluna devam ederek bu sabah şafakla beraber Giresun'a geldi. Bu garip şehri görmek için hemen kalktım. İsmi bile insana efsaneler hatırlatır. Henüz karaya inmek zamanı değildir. Şehrin sakinleri uykudadır. Zaten burada çok durmayacağız Geminin güvertesinden şehri seyrediyoruz. Samsun'dan Doğu'ya doğru gidildikçe Asya sahili daha şirin,

daha çıkıntılıdır. Çeşitli şekillerdeki tepeler hep yeşillikle örtülüdür. Şurasını da unutmamalıdır ki Bahar mevsimindeyiz. Vapurumuz Giresun'da limanın vücuda getirdiği Koyda demirlemiştir. Güneş beyaz evlerini aydınlatıyor. Manzara hem garip, hem câziptir. Sol tarafta başlıbaşına bir tepe denize doğru uzanır ve zirvesi eski bir kal'anın bakayası ile süslüdür.

Vapurumuza gelen memurumuz tarihî bilgisi ile öğünmektedir. Bu kalenin Mitridat veya Büyük İskender zamanından kalma olduğunu söylüyor. Söylemesi kolay. Fakat harabeler bana orta çağ'dan kalma gibi gözüktü. Muhatabımın söylediğine göre, kale duvarını teşkil eden büyük kayalar aralarına kurşun akıtılarak birbirlerine tutturulmuştur.

Bu tepenin yanları çayırla örtülüdür. Eteğinde bir sıra kırmızı damlı beyaz evler vardır. Bunlar küçük tepeleri bir açık renk boyunbağı gibi sarıyor. Arka tarafta biraz daha yüksek ve zirvesine kadar yeşillenen bir silsile daha vardır. İşte bugün fındık diyarındayız. Denizden dağların tepesine kadar semada teressüm eden yamaçlar üzerinde, küçük vadilerin kıvrımlarında velhasıl her tarafta muntazam surette ekilmiş fındıklıklar görülür. Bizim mutedil Avrupa memleketlerinde fındık, ormanların kenarında büyüyen bir çalılıktır. Mahsulü ancak sincaplarla, okul kaçkını çocuklar yerler. Onun için bu fidanın bir memeket için ne büyük bir servet teşkil edebileceğini bir türlü anlayamayız.

Giresun her sene dört beş milyon Franklık fındık ihraç eder, büyük gemiler bu güzel limanda anbarlarını fındıklarla doldururlar. Yüklerini Marsilya'ya veya başka bir limana götürürler.

Söylendiğine bakılırsa. Giresun'da harikulâde bir adam var. Bu adam Türkiye'nin Karadeniz sahilinde

meşhur imiş. O da şehrin Belediye reisi Yorgi Paşa'dır. Bu belediye reisi şehri müstebitcesine idare etmekle beraber ilerleme yoluna sevk ediyormuş. Dediklerine göre evler temizdir. Sokaklar iyi korunmaktadır. Şehrin dış görünüşü refaha delâlet ediyor. Küçük Asya'nın iç şehirlerinde görülmeyen bir ilerleme göze çarpıyor. Zaten Türkiye'nin bütün Karadeniz sahillerinde terakki var. Bu hal Samsun'dan Doğu'ya doğru gidildikçe daha bârizdir. Yorgi Paşa bu bölge halkının istidadını geliştirmekten başka bir şey yapmış sayılmaz.

Paşa, Rum kilisesi önünde denize hâkim güzel bir bahçe yaptırmış, ortasına garip bir çan yerleştirmiş. Çan uzaktan bir Çin Pagod'ını andırır. Bahçenin Doğu'ya bakan yönüne bir dikili taş kondurmuş. Şurası ne kadar gariptır ki, bu güzel beldenin intizam ve temizliği eğitimle değilmiş. Okullar yapılmışsa da buralarda ne öğrenci ve ne de öğretmen var.

Gerek meraklı turistler ve gerek sanatçılar, bir çok efsaneler saklayan bu bölgede rahatlıkla dinlenebilir. Eski rivayetlere bakılırsa, Amazon saltanatı, burada Samsun ile Giresun arasında teessüs etmişti. Samsun'un biraz Doğu'sunda Amazonların payitahtı olan Temişir'den geçtiği nakledilen Termodon suyu denize dökülür. Herkül ve Teze gibi mitoloji kahramanları ile çarpışmaktan çekinmeyen muharip kadın sürüleri o payitahtan hareket ederlermiş. Bu savaşçı kadınlar arasında ismi efsaneleri süsleyenler sayısızdır. Herkül'ün öldürerek kemerini aldığı Hipolit Antivoye, Truvalıların imdadına koşan Pantezile, Tastiris, uzun süre kahramanlık örneği olarak dillere destan olmuşlardır. Eğer bunlar gerçekten bir zamanlar vardı iseler şerefli varlıklarının hâtırasını yaşatmak için hiç bir teşebbüste bu-

lınmamışlardır. Kendi cinslerinden tarihçiler yaptıklarını kaydetmemiş, şairleri menkibelerini terennüm eylememiş, sanatkârlar, heykeltraşlar cidallerinin önemli safhalarını taşlara kazımamışlardır.

Erkekerle mücadele, vahşi hayvanlarla cenkleşen bu yaratıkların ne gibi savaştıkları, vücutlarının nasıl mütekâmil olduğu hiç bir eserle tespit olunmamıştır. Amazonlar bu görevi gelecek nesillere bırakmışlar ve fakat bunda da hata etmişlerdir. Erkek, hilkatın yegâne hâkimi olunca, kadınlığın bu tecavüzünden kendi usulünce intıkam almıştır. Müzelerde bu muharip kadınların heykelleri vardır. Fakat ya yaralı, ya mağlûp veya ölüm halinde tasavvur edilmişlerdir. Kahramanlık tablolarının ünlü ressamı Rubens bile bu Amazonları ezilmiş, Yunan süvarisi tarafından kılıçtan geçirilmiş, beygirlerin ayağı altında kalmış, savunmak istedikleri geçitten Termudon dalgalarına atılmış göstermektedir. Ressam bu muhayyel yenilgiyi tasvir için olmayacak bir şeyi bile gözönüne getirmiş. Hiç kimsenin ismini işitmediği bir Yunan süvarisini canlandırmış. Herkesce bilinirki Yunanlılar Salamin savaşından önce olsun sonra olsun beygirden ziyade gemiye binmesini bilirlerdi. Ya şimdi, Amazon tepelerinin yamaçlarında bu yeşillenen güzel vadilerde kadının durumu nedir? Ne oldu? Erkeklik onu zebun bir mevkie düşürdü. Tirebolu'nun, Ordu'nun, Giresun'un sokaklarında başları ve yüzleri siyah tüllere sarılmış olduğu halde ebedî bir matem içinde imiş gibi şu biçimsiz elbiseli mahlûklar o kadınlar deği mi? Sessizce, etrafa bakmaksızın, gülmeksizin yürürlerken seyyar heyûlaları andırıyorlar. Sokaklarda duvarların boyunca süzülerek alçak bir kapıdan sıvışıyorlar. Kadınların bu diyardaki eski üstünlükleri ile şim-

diki bu düşkünlükleri ne büyük bir zıddiyet teşkil ediyor.

Aralarında Erkek Bulundurmayan Kadınlar'ın Hayatı

Amazonlar'ın eskiden saltanat sürdükleri bu diyarlarda bugün islâmiyet hâkimdir. Birkaç kadın almak vardır. Aynı denizin karşı sahilinde ise, doğu katolikliğinin delilleri hâkimdir. Erkek ve kadın birleşmesi birtakım sıkı kanunlara tâbidir. Tek evlilikten başka suretle kadına yanaşmak büyük günahlardandır. Hattâ o Hıristiyanların itikat ettikleri Tanrı'nın ahiretteki bütün nimetleri dünyada yaşadığı sürece evlenmemeye azm etmiş olanlara mahsustur. Amazonlar tarihlerin ifadesinde Ay ilâhesinin rahibeleri imiş, yanlarında asla erkek bulundurmazlarmış, cinslerinin idamesi için senede bir defa civar memleketlileri olan Gargareen'lerle temas ederlermiş. Şu Gargareenler ne talihli insanlarmış! Artık senede bir defa vukua gelen ve milletlerarası bir mahiyette bulunan bu efsanevî evlenmeler hakkında muhayyelenin çeşitli düşüncelerde bulunacağı muhakkak değil mi? Amazonlar yalnız doğurdukları kızları alakorlarmış. Doğan erkek çocukları ne yaptıklarını efsane açıklamıyor.

Bizim memlekette iş aksinedir. Bir köylüye kaç çocuğu olduğunu sorsanız (Allah bana bir evlât verdi, evet, dört de kızım varsa da bu aynı şey değildir) cevabını verir. Ya şu bulunduğum diyara pek de uzak olmayan bir yerde yirminci yüzyıl medeniyetinde yaşayan Aynaroz papazlarına ne denmeli? Bunlar tavukların bile topraklarına adım atmasına asla rıza göstermezler. Artık orada nesil çoğalması meselesi halledilmiştir!

Ben bu satırları yazarken Doğu'ya ilerlemekteyiz. Ümidimiz dönüşte Giresun'da fazlaca kalarak meşhur Yorgi Paşa'ya hürmetlerimizi sunmaktır. Giresun'dan sabahın altı buçuğunda ayrıldık. Saat dokuzda Tirebolu'ya vararak demir atıyoruz. Kaptan bir telgraf almış. Buradan sekizyüz parça eşya ile yüzelli de yolcu alacakmış. Vapurun köhne gövdesine bu kadar eşyayı yerleştirebilmesi için üç dört saat lâzımdır. Bu sırada bizler karaya çıktık. Şehri geziyoruz. Dağın yamaçları burada dikleşmiştir. Tirebolu evleri birbirlerinin üzerinde kademeler teşkil ediyor. Bu kademeler, merdivenler veya dar yokuşlarla birbirlerine bağlıdır.

Reji müdürü ve kaymakam bizi kabul ediyorlar. Şehrin dar ve kıvrıntılı, fakat nispeten temiz sokaklarında bize rehberlik ediyorlar. Kendimi dağların yamacına yerleşmiş ve San Remo veya Speçya şehirlerinden birine hâkim bir yerde kurulmuş bir İtalyan köyünde sanıyorum.

Tirebolulular da fındık yetiştirmektedirler. İhracat her yıl oldukça önemli bir gelir sağlıyor. Fakat refah içinde olmayanlar baharda muhaceret eder, Rusya'da Kafkasya tütünlüklerinde veya civar sahillerin kırlarında çalışırlar. Yaz sonunda biriktirdikleri para ile dönerler. Bunlar günde bir ilâ iki Rupye kazanırlar. Ben halleri ile Tirebolu halkını İtalyanlara benzetiyorum. İtalyan köylüleri yazın Avrupa'ya akın ederek şimendifer inşaatında amelelik ederler. Biz bunlara kırlangıç deriz. Tirebolululardan yüzelli kadarı bizim hıncahınç dolmuş vapurumuza bindiler. Şükür ki bu yük, adam akıllı tazyike istidatlı bir yüktür.

Giresun'da olduğu gibi, Tirebolu'da da liman vazifesini gören küçük körfez denize doğru uzanan bir tara-

fından doğu rüzgârlarına karşı korunmaktadır. Kayanın üzerinde eski bir kalenin sarmaşıklarla örtülmüş duvarları ve yıkık kuleleri vardır. Bu kalenin tepesine tırmanıyoruz. Ve oradan şehrin umumî manzarasını seyrediyoruz. Vapura dönüyoruz. Kaymakam bana burada yapılan siyah bir bastonla bir çift gümüş dürbin verdi hediye olarak...

Trabzon: 10 Mayıs 1902

Rus vapuru bizi Pazartesi günü güneş batarken Trabzon'a getirdi. Tirebolu'dan sonra Doğu'ya doğru gittikçe dağ toplulukları yükselir ve nihayet sahilin Kuzey'e doğru kıvrımlaştığı yerde karla örtülmüş Laziztan silsilesi görülür. Vapurda bu bölgenin dört beş evlâdı var. Bunlar yaptıkları büyük kabahatlerin hesabını vermek için Trabzon'a götürülüyorlar. Ayak bileklerine ağır zincirler takılmış, bunları sürüklüyorlar. Kendilerini merakla gözlüyoruz. Atiye karşı kayıtsızdırlar, tatlı tatlı konuşuyor ve şakalaşıyorlar. Halbuki bu memlekette hükûmetin ne derece ciddî olduğunu ve ne kadar ağır cezalar verdiğini bilmeleri lâzımdır. Bana söyledik-lerine göre, bunları itham edenler de vapurda imişler. Öyle olmakla beraber tutuklular o adamlara karşı büyük bir kayıtsızlık ve suretâ güleryüz göstermekte imişler.

Trabzon'a vardığımız zaman valinin tercümanı vapura gelerek bana hoş geldiniz dedi ve valinin sandalı ile karaya çıktık. Sonra arabalara binerek Madam Maretfo'nun oteline gittik. Otelin sahibi küçücük yaşlı bir kadındır. Tatlı ve sakin sadası var. Bu sahillere düşen turistlerin sığınabileceği küçük bir sığınak yer kurmuş-

tur. Altı kişiyiz, oteli tamamiyle doldurmuş bulunuyoruz. Bana denize bakan balkonu güzel olan bir oda verdi. Şimdi Samsun'dan Rus sınırına kadar devam eden büyük vilâyetin merkezindeyiz. İki gündenberi takip ettiğimiz çok güzel sahiller hep Trabzon vilâyetine aittir.

Trabzon, Erzurum, Erzincan, Bitlis; Muş bölgelerine limanlık vazifesi görür. Erzurum vaktiyle İran için ulaştırmanın hareket yeri idi. Batum'dan Bakü'ye uzanan Hazer denizi ile Karadenizi birleştiren şimendifer hattı yapılalıberi eski önemini kaybetmiştir. Burası da rejinin en mühim merkezlerinden biridir. Tütün ekimi fevkalâde gelişmiştir. Onbeş kilometre Batı'daki Polathane'ye kadar yılda pek çok mal satın almaktayız. Şehir tepelerin meyilli satıhları üzerinde kurulmuştur. Anfiteatr şeklinde ve Giresun'a benzer bir tarzda küçük bir körfezin etrafında kavislenir. Yalnız sahil o kadar yalçın değildir. Hafif meyillerle yükselir. Güzel manzaralı evler, ağaçlıklar, bahçeler, yeşillikler arasında dağılmış durur. Batı'da şehir oldukça derin iki uçurumla kesilmiştir. Bu uçurumların üzerinde garip görünüşlü köprüler vardır. Dağ yönü zamanla duvarları siyahlanmış büyük istihkâmları andıran kayalıklara bakmaktadır.

Mücrimlere İkrâm Edilen Şekerli Kahve Ne Demektir?

Trabzon'da olağanüstü bir samimiyetle kabul edildik. Buradaki görevli muavinimiz Kütünski ile Habip Melhame'nin kayınpederi olan Belçika konsolosu Mösyö Sasi, şehirden üçyüz metre yükseklikte zenginlerin sayfiyelerinin bulunduğu yerdeki evine yemek için bizi davet eden vali muavini Mösyö Dereğli, onyedi seneden-

beri spor ve av ile uğraşan güler yüzlü İngiliz konsolosu Mösyö Longuvork vardır. Burada dikkati en çok üzerine çeken zat vali Kadri beydir. Kendisi iyi bir idareci, büyük bir zekâ sahibi, kuvvetli iradeye malik bir şahsiyet... Böyle bir seciyede adamlar bulmak için İmparatorluğun sınırına kadar gelmek gerekiyormuş. Eğer Hükümdar'ın aklına esse de Kadri beyi İstanbul'da önemli bir vazifeye tayin etse veya Sadrıazam veya başkâtip yaparak geniş yetki verse acaba ne olur? Burasını düşünmek güçtür. Yarabbi! eski çanak çömlek dolu bir mağazaya bir filin girdiğini tasavvur ediniz!..

Kadri bey, özel hayatında gayet sade bir adamdır. Bizi kabul ederek bir başkasının evinde ziyafete davet etti. Kendi evinde yataktan başka bir şeyi olmadığı için... İlk görünüşte yüzü haşin ve âmiyanedir. Fakat dinleyip cevabını hazırlamaya veya söz söylemeye başladığı zaman dudakları incelir, ağzının ve burun kanatlarının etrafında son derece zekâya delalet eden hatlar belirir, gözleri parlar düşünürken yarı kapalı duran göz kapakları fikrini izah ederek vuzuha vardıkça açılır, sonra büyük bir cevvaliyet kesbeder. Heyecanlandığı veya kızdığı zaman bu bakışları kimbilir ne kadar müthiş olur ve baktığı zaman her türlü mukavemeti kırar.

Konuşması çok, fakat açıktır. Sözlerini güzel teşbihler, hikâyeler ve şiirler süsler. İnsan onunla konuştuktan sonra tamamen tesiri altında kalır. Bunda, konuşmanın inceliklerini tamamen tercümeye muvaffak olan kıymetli tercümanımız Halit Ziya beyin de tesiri olduğunu unutmamalıdır. Kadri bey, kendi idaresine verilen vilâyetin yönetimini tamamen değiştirmiştir. Haydutlukla öyle bir savaşa girişmiştir ki bugün artık

haydutluk kalkmıştır. İnsan gündüz olsun gece olsun istediği yere muhafızsız ve emniyet içinde gidebilir. Konuşurken bana şunları söyledi:

— İstanbul'da, kanunsuz usullere başvurduğum ve kaçakçılıkla haydutluğun kaldırılmasını Adliyeye bırakmadığım söylenerek hakkımda şikâyette bulunuluyor. Buna cevap olarak haydutluğun ve kaçakçılığın hüküm sürdüğü şu memlekette İstanbul tarafından intihap edilen Adliye memurlarının da bu kaçakçılar ve haydutlar arasından intihap edildiğini yazdım. Bu yazıma şimdiye kadar bir cevap alamadım. Bunun üzerine başarılı gördüğüm bir usûlle adaleti bizzat uygulamaya başladım ve devam ediyorum. Bu usûl de sopa ile tediptir.»

Şüphesiz bu zat, uzun uzun Adliye kırtasiyeciliğine lüzum görmüyor. Roma hukukunun kurallarını incelemek ve uygulamaktan vârestedir. Bununla beraber cezayı da müstehziyâne verir. Fenalıkta bulunmuş bir serseri yanına getirildiği zaman kısaca sorguya çekiliyor ve hemen bir sade veya şekerli kahve ikrâm edilmesini emrediyor. Sade kahve tabanlara sopa ile atılan bir dayağı yiyen üç dört gün ayağını yere basamaz. Şekerli kahve ise daha önemli bir dayaktır. Bunu yiyen on veya oniki gün hastahanede yatar. Tecrübe ile sâbit olmuşturki bu suretle kahve içirilerek ilk ihtara maruz kalanlar bir daha kabahatlerini tekrar etmiyorlar. Sözde medenî ismini taşıyan memleketlerde olduğunun aksine olarak, kabahatini tekrarlayanlar azdır. Reji vaktiyle buralarda hüküm süren kaçakçılığın önlenmesini tamamen Kadri beye bırakmıştır. Vali, hükûmet merkezinin kendi emrine verdiği az sayıdaki Jandarmayı emrimize âmade bulundurmaktadır. Bundan başka bir takım haydutları, pervasız ve cesur gençleri reji kolcusu

yapmıştır. Bunlar gayet sadıktırlar, verdiğimiz az para ile yetinirler.

Vali Erzurum yoluna doğru olan bir gezintimiz sırasında bunları bana tanıttı. Küçük iskemlelere oturduk. Kolcular önümüzde millî oyunlarını oynadılar. Otuz kadar genç, bir davulla bir zurna etrafında toplanmışlardı. Hepsi yakışıklı, narin vücutlu idiler. Büyük açık gözleri, biraz iri burunları, kuvvetli çene kemikleri vardı. Siyah elbiseleri vücutlarına adeta yapışıyor be bütün vücutlarının adalelerini meydana çıkarıyordu. Başlarındaki siyah kefiyelerinin ucu enselerine doğru atılmıştı, yüzlerinin iki tarafında fil kulağı gibi sarkıyordu. Elele tutuştular, Teşkil ettikleri daire genişleyip sıklaşıyordu. Vücutları dikleşiyor, kolları başları üzerine geriliyor, sonra av bekliyen bir avcı gibi bir vaziyet alıyorlardı. Bu sırada davul hareketi tanzim ediyor, küçük zurna nağmelerle semayı dolduruyordu.

Oyundan sonra hançerle meç arasında eğri kılıçlarla oyunlar başladı. Oyuncular ahenkle birbirlerine hücum ediyorlar, karşısındakinin vuruşundan kaçınmak için kedi gibi geri sıçrıyorlar, bulundukları yerde dönerek tekrar saldırıyorlardı. Oyunun adımları doğu oyunlarına mahsus tarzdadır Topuklarını yere vururlar ve bütün vücutları titrer. Vali bunlardan birini yanına çağırdı. Kendisine birkaç söz söyledi. Sonra bana şöyle dedi: «Bu, şimdiye kadar dört beş kişi öldürmüştür. Hususî bir şey yaptırmak istediğim zaman buna havale ederim. Söylediğimi sessizce ve maharetle yapar»

İstambul'da Kadri beyi yaptığı hizmetlerin bedelini bol bol alan bir adam olarak tanırdık. Onu haris, müstebit, vicdansız, keyfine düşkün bir büyük Doğu asili olarak tasavvur ederdik. Kadri bey, imparatorluğun ida-

resindeki karışıklıktan son derece müteessirdir. Her şeyi ve herkesi düzene sokmak arzusundadır. Bunun mümkün olduğunu isbata çalışıyor. Trabzon'a geldiği zaman vilâyet haydutların elinde idi. Silâhlı çeteler tutmuşlardı. Memurlar ahmak, haris ve vicdansızdı. Vali yalnız olduğu ve kimse kendisine yardım etmediği halde cümlesinin hakkından geldi. Kanunî olmayan bir yol tuttu akıllı bir müstebit gibi davrandı. memlekette âdeta bir sıkı yönetim ilân etti.

Sonuç harikulâdedir. Bugün idare ettiği bölgede halk sükûn içindedir. Çiftçiler; amele, tüccar müsterihtir. İkiyüzlülerle başkalarının sırtından geçinmeye .alışık olanlar şüphesiz kendisinden memnun değildir. Fakat doğru kişiler namını takdis ediyorlar. Ve bunlar çoğunluktadır. Yollar muntazamdır. Şahsî emniyet koruma altındadır. Hükûmetin ve düyûnu umumiyenin varidatı çok artmıştır. Rejinin geliri ise beş yılda yüzde kırk nisbetinde artmıştır.

Bu adam hodbin ve aç gözlü değildir. Münzevi gibi yaşar. Şüphesiz müstebittir .Fakat çok yüksek seciye sahibi bir müstebittir ve Osmanlı memurları arasında nadir bulunur bir vatanperver tavrına maliktir. Acaba payitaht'tan bin kilometre uzakta bulunduğu için mi? Her halde bu müstesna adam üzerimde unutulmaz bir tesir bıraktı.

Belediye Başkanı Yorgi paşa'nın marifetleri

Amfitrit vapurunda : 14 Mayıs 1902

Evvelki akşam Loit kumpanyasının Amfitrit ismindeki güzel vapuruna binerek Trabzon'dan ayrıldık Va-

pur, sahildeki birkaç limana uğrayacak ve dört günde bizi İstanbul'a ulaştıracaktır. Çok zevkli bir seyahat... Hava güzeldir. Her şeyimiz tamamdır. Kendi payıma hakiki bir odamla mükemmel bir yatağım var. Bu sahillerde işleyen vapurların sefilâne yataklarına benzemiyor. Dün sabah erkenden, gelirken uzaktan seyrettiğimiz Giresun'a tekrar uğradık. Bu sefer vapurda olduğumuzu haber alan Yorgi Paşa sabahın beşinde vapura geldi ve karaya çıkmamız için ısrar etti. Bu adam, yetmiş iki yaşında bir ihtiyardır. Vücudu yıpranmışsa da aklı yerindedir. Teklifini hemen kabul ettik. Vapurumuz öğleye kadar limanda kalacaktır. Vakit geçirmek için en iyi çare Giresun'u gezmektir. Paşa'nın sandalına bindik, kendisi güzel şehrini bize göstereceği için gayet memnun görünüyor. Karaya çıkınca geniş ve muntazam bir yolu takip ettik. Deniz kenarında başlayan bu yol hafif bir meyille bütün şehri dolaşıyor, tepeye yaklaşınca sola dönüyor ve temiz tutulmuş başka bir yola giriyoruz. Bu yoldan kaymakamlık dairesine gidiliyor. Hükûmet konağı ilçenin bütün resmî dairelerinin toplandığı büyük bir binadır. Daha ileride Paşa'nın evi var. Denize bakan bir teras üzerinde yapılmış.

Şehrin çocukları Paşa'nın evine girişimizi görmek için koşuştular. Kapının etrafında ve civar bahçelerin duvarları üzerinde toplanarak cazip ve canlı gruplar teşkil ettiler. Bizi bir orkersta karşılıyor. Böylece küçük ihtiyarın evine girmekliğimiz âdeta resmî bir şekil alıyor. Evde bize portakal reçeli, kahve ikram ediyorlar. Taraçadan etrafı seyrediyoruz. Paşa, dünyalık evini bize gösterdikten sonra ahretlik evini yani mezarını da gezdirmek istiyor.

Evden ayrılıyoruz. Yolda giderken şehrin ortasında bu kadar düzgün yollar açılmasına hayret ediyorum.

Paşa'ya bu yolların açılması için evleri ve bahçeleri kesilen kimselerin karşı koyup koymadıklarını soruyorum. Şöyle diyor:

«— Hayır. Burada herkes ailemi sever. Babama karşı olan hürmeti şimdi bana gösteriyorlar. Birisini çağırıp umumî menfaat için evini ve bahçesini istimlâk edeceğimi söylersem asla itiraz etmez. Giresun'da Türkler, Rumlar ve Ermeniler vardır. Aralarında kıskançlık ve husumet yoktur. Herkes komşusunu sever ve endişesizce kendi işine bakar.»

İnsan, sadeliği içinde harikulâdelik bulunan bu sözün doğru olup olmadığını anlayabilmek için Giresun'da yaşamalı! Belki de Paşa, kendi ahlâkının iyiliğinden etrafındakileri de iyi görüyor. Şurası muhakkak ki, yollar yapılmış, mükemmel bir hükûmet konağı inşa edilmiş, evler güzel bir rıhtım duvarı ile denize karşı korunmuştur. Bunların yapılabilmesi için herkes ihraç olunan fındık çuvalı başına küçük bir vergi veriyormuş. İşin garibi bu vergiyi alan belediye başkanı zenginleşememiş, bilâkis servetinden fedakârlıkta bulunmuş. Arkadaşlarımdan Ramse, (Zavallı Yorgi) diyor. Doğru söz.. Ama söylediklerine göre doğruluğunun mükâfatını görmüş, çocukları işlerinde başarılı imişler...

Oğlu Marsilya'da ticaret yapıyor ve kazanıyor, Paşa da rahat ve sükûn içinde yaşıyor. Nihayet Paşa'nın kendisi için yaptırdığı mezarın önüne varıyoruz. Kendisine söylediğim gibi, yalnız vicdanı müsterih olup vazifesini yapmış kimseler böyle pervasızca son meskenlerini yaptırabilirler. Bu mezarı denizden görmüştük. Rum kilisesinin bulunduğu yüksek taraçanın sekiz on metre yüksekliğinde bir çeşit Ehram gibi yapılmıştır. Yorgi Paşa dedi ki: «Mezarı henüz tamamlatamadım. Çünkü henüz ölmek fikrinde değilim. Bir de heykel ye-

ri bıraktım. Belki halk beni hatırlamak için bir heykelimi buraya diker.» Ne faal, ne garip ve ne saf bir adam!

Giresun'da bir de kaymakam vardır. Gelip bizi gördü, biz de onu ziyaret ettik. Bakışı hain, burnu eğri, ağzı ahlâksızlığa delâlet eder şekildedir. Paşa'nın kendisine yan yan baktığını gördüm. Amfitrit'in boğuk düdüğü artık gelin der gibi sesleniyor. Konuşarak ve sahilin girinti ve çıkıntılarını seyrederek dönüyoruz vapurumuza... Yolda garip bir ses kulağımıza çarptı soruşturduk, öğrendik ki bu bir Rum kızı imiş. Bir papaz bu kızı severek aşkını ilân etmiş. Fakat piskoposluk insafsızca papazı izmir tarafına göndermiş. Kız da delirmiş. Sihirbazın biri de kıza sevgilisinin bir gün vapurla geleceğini söylemiş. O vakittenberi zavallı kız bir vapur görünce böyle şarkı söyleyerek sevgilisini beklermiş.

Bugün Samsun'a uğradık. Mutasarrıf Hamdi beyle Banka müdürünü vapurda yemeğe davet ettim. Hamdi bey lütfen davetimi kabul etti. Bu büyük bir cesaret eseridir. Saray ileri gelenlerince şüpheli olan bir mutasarrıfın kalkıp Avusturya vapurunda bir ecnebi tarafından verilen ziyafete gitmesi, hem bu yüzden ve hem de Padişah'ın müsaadesini almaması bir cinayettir. Kim bilir belki de bu hareketinden dolayı biçare ne gibi itaplara maruz kalacaktır.

Arma-yi Hümayun'un Sigaralardan Kaldırılması

15 Mayıs 1902: Amfitrit Vapurunda

Bu sabah erkenden İnebolu'ya geldik. Kastamonu valisi devre çıkmış, buradadır. Vapur kaptanı istediğimiz kadar burada durabileceği lütfunda bulunuyor. Paşa'nın yaveri hoş geldiniz demek için gemiye geldi ve

bizi karaya çıkmaya davet etti. Kastamonu valisi Enis Paşa'yı ziyaret ederek reji, kaçakçılık ve bunun önlenmesi konularında konuştuk. Zavallı vali, akıllı, nazik ve iyi niyetlidir. Düçar edildiği akameti anlatırken hiddetinden titriyor. Vilâyet sınırları içi haydutlar ve silâhlı kaçakçılarla doludur. Bunlar köylülerden zorla para alıyor ve yapmadıkları fenalıklar kalmıyor. Bab-ı Âli, kırk, elli veya seksen kişilik çetelerin Kastamonu arazisine girdiklerini telgrafla valiye bildiriyor ve yakalanmalarını emrediyor. Halbuki kendisinin dört tane jandarması var o da jandarmalara «Neden kaçırdınız?» demekten başka bir şey yapamıyor.

Vapurun kaptanı denize çıkma emrini aldı, fakat kömürü yokmuş. Nihayet uzun muhaberelerden sonra kömür temin edilebildi. Fakat gemi sahilden açılır açılmaz kazanı patladı. Vali bunları Halit Ziya beyin kulağına yavaşça söylerken İmparatorluğun içinde bulunduğu karışık durumundan müteessir oluyor, utancından gözleri yaşarıyordu.

İnebolu, Karadeniz sahilinde gezdiğimiz öteki şehirlerden daha medeniyetsizdir. Şehir, dar ve derin bir vadinin denize açık olan cihetinde inşa edilmiştir. Etrafında ormanlık yüksek dağlar vardır. Burası büyük bir av bölgesidir. Yaban domuzları, ayılar, geyikler çoktur. Vapurumuzda iki sandık içinde altı küçük ayı var. Bunlar da bizimle beraber Payitaht'a gidiyorlar. Yakında ana ve babalarının yanından ayrıldıklarına çok pişman olacaklar. İnebolu'dan doğruca İstanbul'a hareket ettik. Seyahatimizden çok memnunuz. Her tarafta iyi karşılandık. Yüksek seciyeli insanlar, kıymetli kimseler gördük. Bunlar kaldıkları inzivadan meyusturlar. Bununla beraber İstanbul'un siyasî, kokmuş muhitin-

den uzak olduklarından dolayı fevkalâde bahtiyardırlar. Amfitrit vapurundaki masamız her uğradığımız limanda değişen çiçeklerle örtülüdür. Bize büyük kaplarla dağ çileği getirdiler. Giresun'da ceviz, Kastamonu'dan elma aldık. Bize bir küçük ayı hediye etme teklifinde bulunuldu. Fakat nankörcesine kabul etmedik. İyi adamlar ve samimî dostlarla meskûn bir memleketi uzun müddet için terk eden adamlarda olan his içimizi kaplıyor. Gemimiz bizi istediğimizden çabuk götürüyor. Payitaht'a boynunda iple yaşanılan diyara dönüyoruz.

30 Mayıs 1902

İstanbul'u bıraktığımız halde bulduk. Osmanlı idaresi keyiflendiği dalavere tarzını devam ettirmekle meşgûldür. Geçen cuma günü fabrikamız müdürü bana başvurdu, vilâyetlere göndereceğimiz sigara ve tütün sevkiyatı durdurulmuş. Bunun sebebi, Padişah armasının sigaralar üzerinde bulunması imiş. Padişah (Armayi hümayun'un sigaralar üzerinden kaldırılmasını emir buyurduğu için daha önce... Bunu üzerine hemen reji komiserini çağırttım ve kendisine bir protesto verdim. Bunda sevkiyatın durdurulmasının imalâtımızda yapacağı tesirleri bildirdim. Gümrük nazırı Nafiz Paşa'ya koştum. Bu markayı beş yıl kullanmak hakkındaki resmî müsaadeyi gösterdim. Boşuna zahmet! İrade-i seniyeye karşı hükûmetin müsaadesi para eder mi? Sadrıazam'a gidiyorum. Rusya ve İngiltere sefaretleri tercümanları ile görüşmekte olduğundan beni kabul edemiyor, yalnız Padişah iradesine karşı koyamayacağını bildiriyor.

Endişelerim arttı, başkanımız kumandan Berje de şaşırmıştır. Hemen beraberce Fransa ve Avusturya se-

firlerine meseleyi anlatıyoruz. Oradan Tarabya'daki Alman sefarethanesine koşuyoruz. Her üç sefir de Türklerin akıllarını kaçırdıklarını ve meselenin halli için müdahalede bulunacaklarını söylüyorlar. Nihayet Pazartesi günü Sadrıazam'la uzun bir müzakereye girmiştik. Bahis konusu irade'nin bir sene önce çıkmış olduğunu, fakat uygulamaya gidilmediğini anladık. İşi meydana çıkaran gümrük müdürünün muavini imiş Vaktiyle kendisine para verdiğimiz halde sonra parasını kestiğimize kızmış, intikam alıyormuş! Sadrıazam, bizler yanında iken Nazif Paşa'yı çağırttı ve mamulâtımızın evvelki gibi gönderilmesini emretti.

Başka bir mesele daha!.. İzmit'teki mahsûl mıntıkaları ile Konya, Ankara, Bursa ve öteki vilâyetler arasında kaçakçılığın önlenmesi için muntazam bir kontrol kordonu tesis ettirdim. Sonuç kendisini çabucak gösterdi. Kaçakçılar kapının tamamen kapandığını görünce hemen zorla geçmek için teşkilât kurdular. Mayıs'ın onyedisinde bir telgraf aldım. Silâhlı yüz kişilik bir çete yüklü yüz beygirle birlikte yaptığımız hatta doğru ilerliyordu. Hemen nezaret'i ve Sadrıazam'ı haberdar ettim ve bunun önüne geçilmesi için gerekli tedbirlerin acele alınmasını kesin olarak istedim. Eğer bir çarpışma olursa hiç bir şekilde mesuliyet kabul etmeyececeğimi de ekledim.

22 Mayıs akşamı aldığım bir telgrafta mücadelenin başladığı, iki kolcumuzun öldüğü, sonucun nasıl biteceğinin bilinemeyeceği duyuruluyordu. Ertesi günü sabahleyin Dahiliye nezaretine bir memur göndererek ne gibi tedbirler aldığını sordurdum. Nazır bana şu söylenilmez cevabı verdi: «Oradaki memurlara yazılmıştır. Nazır mektubu imzalayacaktır». Kırtasiyecilik hastalı-

ğına bundan büyük misâl olabilir mi? Bir küçük haydut ordusu ile güpe gündüz çarpışmaya girişmek için yollarda dolaşıyoruz. Ne serseri adamlar ki, dairelerde tahsisatın ne suretle yapılacağı kararlaşmadan teşebbüslerini icraya cesaret gösteriyorlar. Nazır imzalayacak...ya o imzalayıncaya kadar ölecek olan kolcularımız? Ne olursa olsun endişe içinde üç gün geçirdik. Sonunda haber aldığımıza göre, kaçakcılar 172 balya tütün ve otuz beygir bırakarak kaçmışlar. Mücadelenin son günü kolcularımız bir jandarma yüzbaşısı idaresinde yirmiiki jandarmanın yardımına mazhar olmuşlar. Keşki olmasalardı!.. Jandarma yüzbaşısı çete reislerinden birinin kardeşi imiş! Onun müdahalesi ile kaçabilmişler. Eğer o olmasaydı beygirleri, silâhları ile adamları yakalayabilecektik.

Hükümdar tebaasına suikast yapmakla meşguldür

15 Haziran 1902

Kulüptc dün kendi başına birkaç milyar sahibi bir Amerikalı'dan bahsediliyordu. Orada bulunanlardan biri sordu: «Acaba bizim böyle milyarlarımız olsa ne yapardık?»

Türk dostlarımızdan biri dedi ki: «Eğer benim bu kadar param olsa âdilane ve munsifane bir harekette bulunurdum. Kimseyi ayırmadan bütün Osmanlı İmparatorluk ahalisinin başka memleketlere gidebilmesi için lâzım gelen parayı verirdim. Yıldız'daki Ağa'yı kendi başına bırakırdım. Ben de seyirci olmanın yolunu bulurdum. Zavallı milletin başındaki zındancılardan yakayı sıyırması aynı zamanda büyük (Yağmacı)nın işkence edecek kimseyi bulamayınca yese düşmesi çok güzel bir şey olurdu».

Bunu söyleyen bir Ermeni değil, bir Türk, hem de yüksek aileye mensup bir Türk'tür. İsmini buraya yazmaktan Allah beni korusun! İnsan hali herhangi bir kaza sonucu bir hafiye notlarımı görse zavallı dostumuz en büyük işkenceler içinde pervasızlığının cezasını çeker, yahut... Metbu-u mufahhamın makam ve ihsanına gark olarak en ileri gelen nedimlerinden biri olur

Her halde ikisi de kendisi için hayırlı değil... Gazeteler bugün Müşir Fuat Paşa'nın mahkûmiyeti haberini resmen bildirdiler. Harp Divan'ı Fuat Paşa'nın ihtilâlci olduğuna kanaat getirmiş, rütbesinin kaldırılmasına, medenî haklardan iskatına, müebbeden hapsine... karar vermiş. Böyle deli saçmaları söylemek için ordunun ileri gelenlerinden bir mahkeme kurmaya lüzum yoktu.

Fuat, hilekâr, sert mizaçlı, fakir halk için insafsız bir adamdı. Askerî başarıları kendisini (Farfara) etmişti. Fakat ihtilâl çıkaracak bir tıynette adam değildi. Birçok subaylar mahkûm edildi. Aralarında, Trabzon'a gittiğim sırada Erzincan zındanlarına sevk edilmek üzere oradan geçirilen Nazım Paşa da vardı. Bu Paşa, bambaşka karakterde bir insandı. Bir centilmen, Avrupa harsı görmüş bir adamdı. Bilgin ve görevine bağlı bir zabitti. Fuat'ın mahkûmiyeti, istibdat'ın müzebzep bir tezahürüdür. Nazım'ın mahkûmiyeti ise manasız ve rediâne bir cinayettir. Zavallıya, kendisini tanıyanların hepsi acıyor. Bari, bunu bile bilse biraz teselli bulur. Fakat mahpesinin duvarlarından hiç bir sevgi sözü, hiç bir cesaret verici kelime geçemeyecektir.

Genç müfettişim Âdil beyin tevkifine gelince zavallının yegâne kabahati güzel bir sesi olması yüzünden Türk gençleri ile Fuat Paşa'nın yakınları tarafından ziyafetlere davet edilmesi idi ve bu ziyafetlere ka-

tılması idi. Zavallı çocuk üç ay önce mahkeme tarafından masum addedildi, fakat hapisten çıkartılmadı. Dan Zaptiye Nazırı bana haber gönderdi. Eğer Âdil beye İstanbul'dan uzak bir vilâyette bir iş bulabilirsem kendisini serbest bırakacakmış. Ne yapacağımı bir türlü kararlaştıramıyorum. Bu zararsız çocuğun serbest kalabilmesi için galiba teklifi kabul edeceğim. Merhametim bunu icap ettirir. Bir başka yönden bu gülünç şartlar içinde hizmette alakoysam hükûmetin redaetine katılmış gibi olacağımı sanıyorum. Sonra cevap vereceğimi bildirdim, düşünüyorum. Merhametim galip gelecek, fakat zafiyet gösterdiğime de kanaat getireceğim. Bu meselenin bizle ilgisi olmadığı cevabı verilerek bunların kirli çamaşırlarını kendi evlerinde yıkamaları gerektiği anlatılsa daha iyi olur. Umumî duruma bakılacak olursa, vaziyet hayli gariptir. Başka memleketlerde isyan fikri, sefalete karşı savaş; talihsizliğe karşı hücum, içtimaî kötülükleri meydana çıkarır. Kralların; valilerin; âmirlerin katli gibi... Burada iş tamamen aksidir: Herkes başını alıyor. Hükümdar tebaasına karşı suikastler tertip etmekle, onları soymakla meşguldür. Etrafına birtakım uşaklar topluyor, müdafaasız memleketi onların muhteris ellerine bırakıyor. Etrafındaki vekiller arasında irade sahibi bir kimisi ortaya çıkarsa harkesin hücumuna maruz kalır ve az zamanda ya sürgüne gönderilir veya uzaklaştırılır, sonra kaybolur.

Alman Sefiri Selim Melhame'ye Hakaret Ediyor

Birkaç haftadanberi Saray altüst oluyor. Mösyö Köviye tarafından idare edilen bir Borçları Birleştirme (Tevhidi Düyun) meselesi üzerinden tartışma devam ediyor. Prensip itibariyle fikir iyi ve doğrudur. Hükû-

metin borcu başlıca (Konkordato) ile kararlaştırılmış eshamdan mürekkeptir. Bunlar Düyunu Umumiye İdare Meclisine mevdu gelirden istifade ederler. Bu seriler birbirini takiben amorti ediliyorlar. (A) serisi tamamen ödenmştir. (B, C, D) serileri vardır. Bunların Borsada çeşitli kıymetleri vardır. Bu kıymetler amorti tarihinin yakın veya uzak oluşuna göre değişir. Eğer Düyunu Umumiyenin geliri ziyadeleşirse bu esham için verilen faizler artar ve amorti, faaliyete geleceğinden Borsadaki fiyatlar yükselir. Bu sebepten Türkler Düyunu Umumiyenin gelirinin azaltılması için ne mümkünse onu yapıyorlar.

Bu istikrazlara teminat olarak verilen rüsum sabit bir miktarda kalıyor ve her memlekette olduğunun aksine olarak bunların inkişafı ve tehsili için hiç bir tedbir alınmıyor. Röviye projesi bu serilerin hepsini sermayesi belirli bir istikraz haline getirmeyi istihdaf ediyor. Böylece hükûmet, vasıtalı olarak rüsumun gelirinin fazlasından istifade edecektir. Yalnız faiz ve amorti verilmesi için verilmesi gereken senevî miktarı ödeyecektir. Sadrıazam bu hal tarzına hararetle taraftardır. Almanya sefiri projeyi kuvvetle savunuyor. Bu suretle İmparatorunun arzusu yerine gelecektir. Bağdat şimendifer hattının yapılması Kayzer'in en büyük arzusudur. Bu ise İmparatorluğun gelirinin ıslâhı es^ üzerine tesis edilebilecek malî bir meseledir. Bu salahın temel taşı Röviye projesidir. Fransa sefiri de aynı fikirde ise de pek faaliyet gösteremiyor. Çünkü Rus dostları surat ekşitiyorlar. Bütün Saray erkânı projeye karşıdır. Çünkü Mösyö Röviye kimseye bahşiş vermedi. Meseleyi bozmak için her türlü entrika çevriliyor.

Selim Melhame Paşa, Zat-ı Hazret-i Şehriyâri'ye bir rapor verdi. Bunda projenin Saltanatın, menfeatlerine aykırı olduğunu uzun uzun izah etti. Bu yazdıklarını gidip Alman sefirine anlatmak safdilliğini gösterdi. Sefir bu yaman Padişah dostuna işitmeye alışmamış şu sözlerle cevap verdi:

«— Esaletmeap, bütün muhakemeniz ve rakamlarınız yanlıştır. Siz de bunların yalan olduğunu biliyorsunuz. Bunları bir muhtırada toplamaktan maksadınız, efendiniz Sultan'ı kandırmaktır. Emin olunuz ki bu meselenin hal yoluna girmesi için bütün gücümü harcayacağım. Ve buna hiç bir kıl-ü kal karıştırmayacağım. Sizinle olan görüşmemin Padişah yanında değiştirileceğine vakıf bulunduğumdan bugün bizzat elimle yazdığım bir metnini huzur-u şahane'ye arzedeceğim.»

Şimdi büyük bir mücadele başlamış demektir. Seyirciler tarafların boğuşmada kazandıklarını kayd etmekle zevklensinler. Zaten olayı bana bizzat anlatan Alman sefiri projenin kabulü için Padişah'ın yanında ısrarda bulunuyor. Burada her şeye hâkim olan atalet fikrine galebe çalması ihtimali de vardır

Amerikalılar Türk Tütünlerine El Atıyor

24 Haziran: 1902

Londra'da büyük bir heyecan oldu. Yedinci Edvard'ın taç giyme töreni için her şey hazırlanmıştı. Dünyanın bütün kral ve prensleri Londra'da toplanmıştı. Halk sevinç içinde idi. Yarın şenlikler başlayacak, büyük geçit törenleri yapılacak halk zevk içinde yüzecekti. Nerede? Gelen telgraflara bakılırsa, Kral (Pertiflit) hastalığına tutulmuştur. Ameliyat yapıldı.

şimdi hasta döşeğinde kıvranıp duruyor. Yaşayacak mı, değil mi? İşte en büyük zafer hayalleri böylece bir adamın bağırsaklarındaki deveranın kesilmesi ile altüst olup gider.

Birkaç haftadanberi oldukça garip misafirler gördük. Amerikalılar İktisadî istilâ hastalığına tutulmuşlar. Çelik ve sair maden trötleri yapmışlar. Şimdi de tütün tröstü yapmışlar. Türkiye'nin tütün istihsal edilen bölgelerini incelemek için bu işlerden anlayan bazı kimseleri göndermişler. Temsilcileri Mösyö Ştrays yahudi yüzlü, inatçı, hilekâr, küçük ve zayıf bir adamdır. Birkaç defa beni gelip gördü. Henüz düzenli bir programı yoktur. Sanıyoruz ki, Türk rejisini, Türk tütünlerini ve hattâ Osmanlı İmparatorluğunu Lile bir lokma gibi yutar. Yönetim kurulu ile görüşmeye gitti. Bakalım sonu ne olacak? Şimdilik bu efendiler şiddetli bir muhalefetle karşılaştılar. İngiliz tütün ticaretini yutmak istediler. İngilizler meseleyi o kadar tehditkâr addettiler ki, hemen aynı usulü uygulayarak (İmperyal) isminde büyük bir şirket kurdular Bu şirketin sermayesi pek çoktur. İngiltere'nin büyük şehirlerindeki birçok mağazalarla fabrikaları birleştirecek kadar çoktur. İmperyal de memleketimizde oldukça dikkate değer bir surette kendisini gösterdi. Fabrikalar (Aborişe) ismi verilen bir çeşit tütün kullanırlar. Ve bunu pipo tütününe karıştırırlar

Aborişe, Suriye'nin kuzeyinde Seyhan'ın vahşi bölgelerinde, İskenderun körfezinin kuzeyinde yetişir. Çiftçiler, tütün yapraklarını evlerine asarlar ve aile ihtiyaçları için yaktıkları reçineli bir odunun dumanına maruz bırakırlar. Bu yapraklar kararak pipo içenlerce gayet makbul olan bir koku alırlar. Bu koku İngiliz halkınca gayet makbul imiş. İçine bir miktar Ab

karıştırarak pipo tütünü yapmak Afrika savaşı esnasında büyük bir rağbet kazandı. Geçen yıl ikiyüz elli bin kilo Aborişe yetiştirilerek yüksek fiyatla İngiltere'ye gönderildi. Tüccar bu tütünü çiftçiden kilosu altı veya yedi kuruşa alıyor ki yaklaşık olarak bir Frank yetmişbeş santim eder. Halbuki İngilizlere altı ile sekiz Frank'a satarak âdeta küçük birer servet kazanmaya muvaffak oldular.

Maliye Nezaretinin 500 Liraya İhtiyacı Olunca...

Bu sene kâr hevesine düşerek istihsâli üç misline çıkardılar. Her şeyi almaya çalışıyorlardı. Bu sırada İmperyal'in temsilcileri geldiler. Ve doğrudan doğruya müstahsillerle temas etmek için memleketin içine doğru gitmek iddiasında bulundular Böylece büyük bir rekabet cidali başladı. Suriyeliler bu yabancıların etrafında türlü entrikalar çevirmeye çalıştılar. İngilizler konsoloslarına başvurdular. Herkesi yola getirmek ve ticareti düzenlemek için mücadele mecburiyetinde kaldık. Bizim kayıtlarımıza riayet etmeyen İngilizlerden önemli bir para cesazı aldıktan sonra delaletimizle tütün alacak olan bir (Tütün alıcılar grubu) vücuda getirmeye muvaffak olduk. Böylece son mahsulden alınan altı ilâ yediyüzbin kiloluk Aborişe tütüne elkoyarak bunları belirli bir nispet dahilinde ve bir komisyon hakkı alarak dağıtacağız. Bu da bize oldukça güzel bir gelir sağlayacaktır.

Bu mücadele İmperyal'in idare heyetinden iki üyenin buraya gelmesine yol açtı. Bunlarla İngiliz sefaretinin aracılığı ile uzun bir görüşme yaptık. Meseleyi kendilerinin lehine hal ettiğimden dolayı bana minnettardırlar. Bu olayların sonucu olarak İngiliz ve Ame-

rikalı tröstün dikkatleri Türk tütünlerine çevrildi. Her iki taraftan gelecek yıllar için kuvvetli bir rekabeti bekleyebiliriz.

Eğer elimizdeki kaçak tütünlerden birkaç milyon kilo satabilsek bundan çok istifade görürüz. Bundan başka tütün tedarikinde müşkülâta uğramayıp yaprak tütün fiyatının zararımıza olarak yükselmesi de muhtemeldir. Şu suretle gelecekte büyük kâr sağlamamız veya büyük zararlara uğramamız ihtimal dahilinde değildir. Bunun için tedbiri elden bırakmamak gerekir. Gerek ben ve gerekse etrafımdakiler büyük bir mesuliyet altında bulunuyoruz demektir.

28 Haziran 1902

Dün akşam reji komiserinden bir mektup aldım. Maliye nezareti yarın için beşyüz liraya şiddetle muhtaçmış, rejinin bu parayı bulmasını bekliyor. Şunu beşyüz kuruş veya beşyüz paraya indirseler olmaz mı? İş dilenciliğe döndü. Bu işe girmeyi red ediyorum. Zaten meselenin ne olduğunu hissetmiyor değilim. Nazır'ın bir dostunun maaşlarının ödenmesi lâzım gelmiş olacak?

Selânik'te İmar Hareketleri

Kamboç vapurunda: 6 Temmuz 1902

Selânik'e küçük bir sefer yaptım. Haziran'ın otuzuncu Pazartesi günü İtalyan bandıralı Florvo Robatino kumpanyasının vapuru ile istanbul'dan hareket ettim. Çarşamba günü Selânik'te idim. Selânik'te bir yenileşme eseri var. O da limandır. Hazine-i Hassa, güm-

rüğün karşısında sahil hattına paralel bir dalgakıran yaptırmıştır. Sahilde muntazam rıhtımlar mevcuttur. Burada bir çok gemiler barındırılarak yükleme ve boşaltma işleri yapılabilir. Bu güzel tesislerden istifade edebilmek için gemilerin limana iyi yerleştirilmesi kâfi gelir. Halbuki inşaat tamam olalı bir kaç ay geçtiği halde bir mücadeledir gidiyor. Bu yeni tesislerin etrafında dönen bütün menfaatler birbirleriyle boğazlaşıyor.

Müteahhit Bartisol, Hazine-i Hassa şiddetli bir tartışmaya girişmiştir. Tüccarlar, yabancı konsolosların yardımı ile tarifeyi protesto ediyor. Şark şimendifer kumpanyası Hazine-i Hassa'nın kumpanyaya ait araziyi işgal ettiği iddiasında bulunuyor. Bu sırada liman bomboş kalmıştır, kendisinden istifade edilmesi beklenip duruyor. Gerek Selânik ticaretine sekte gelmemek ve gerekse birbirleriyle boğazlaşan dairelerin menfaatlerini temin etmek için eserin tamamlanması ve kısa zamanda istifade edilmeye başlanılması daha iyi olmaz mı? Fakat bunun için bir miktar daha masraf etmek tesisleri tamamlamak lâzımdır. Halbuki herkes masrafı komşusuna yüklemeye çalışıyor. Şehir denizden kazanılan araziden istifade etse ne iyi olur? Güney, Batı ve Kuzey'de huzme halinde yapılan Demiryolu için şehirde bir merkez garı yapılabilir. Herhangi bir memlekette Belediye bu gayeyi elde etmek için her türlü fedakârlığı yapabilirdi. Buna gerek hükûmet ve gerekse limanın sahibi olan Hazine-i Hassa da yardım edebilirdi. Burada Belediye kayıtsız bir durumda! Hükûmet ve Hazine-i Hassa bin türlü entrikalar çevirerek bütün masrafı şimendifer kumpanyalarına yüklemeye çalışıyorlar. Kumpanyalar hiç bir yardımda bulunmak istemiyorlar ve bunda da direniyorlar. Kim bilir daha kaç yıl mücadele ve dâva ile vakit geçirildikten sonra bozuk sonuç elde edilecektir. Çok yazık!

Arnavut Tütün Kaçakçıları İle Başedilemiyor

Birkaç aydanberi Selânik'te İskender Melhame isminde bir nazır vardır. Gayet faal ve azimli olduktan başka hilekârlıkta emsali nâdir bulunur bir Suriyelidir. Türkleri tahrik edebilmek için gerekli oyların hepsi elindedir. Selânik reji nazırlığında işlerimiz durgundu. Bu nezaret Selânik, Manastır ve Kosova vilâyetlerinde inhisarı muhafaza ederek gelişmesini temin eylemeye ve kendilerini her türlü vergiden muaf addeden Arnavutluk'daki halka hulul etmeye mecburuz. Bunlar hükûmetin vergi toplamasına silâhla karşı korlar ve bilhassa bize karşı büyük bir soğukluk ve düşmanlık göstermek lütfunu ibraz buyururlar. Şehirlerde kaçak tütün resmen yapılır ve satılır. Satıcı, dükkânında dolu bir tüfek bulundurur. Kolcunun nâzik bir ihtarı bile tüfeğin kullanılmasına sebebiyet verir. Ses çıkarmıyoruz ve tedbir olarak çiftçinin tütününü satın almaktan başka bir şey yapamıyoruz. Zaten durum gayet tehlikelidir. Şöyle bir yan bakanı vururlar, memleket feveran halindedir çünkü...

Geçen gün muhakemat memurumu bazı işler için Manastır'a göndermiştim. Lokantaya vardığı zaman gündüz olmasına rağmen kapıları kapalı ve kilitli bulmuş. Kapıyı açtırıncaya kadar bir hal olmuş. Nihayet içeri alarak hemen kapıyı kapamışlar. Meğerse biraz önce hükûmet konağı önünde iki adam öldürülmüş, bu cinayetin nereye varacağını bilmeyen halk korkuyormuş. Her tarafta kanlı mücadeleler, mahallî isyanlar başgösteriyor. Nüfuz sahipleri taraftarlarını silâhlandırıyorlar ve bir rakibine veya civar köydeki hükûmet kuvvetine karşı sefere çıkıyor. Bunun içinde birtakım dinî mücadeleler de var. Fakat mahiyetini bir türlü an-

layamadım. Aylardanberi Sultan'ı tazyik ediyorlar. Üsküp'e bir ortodoks piskoposu inha etmesini istiyorlar. Rus sefiri bu inhanın lehine olarak bütün nüfuzunu kullandı. Nihayet Sultan razı oldu. Denildiğine göre, piskopos beratını aldıktan sonra gelip Üsküp'te yerleşmiş. Dün kendisini Selânik valisinin yanında gördüm. Valiye saygılarını sunmaya gelmiş. Yüzünde asla meymenet yok. Kırmızı, şişman, sarhoş bir adam. Uzun saçları yağlı yağlı sarkıyor ve şakaklarına yapışıyor. Bana temin olunduğuna göre, Arnavutluğa gelişi birtakım kargaşalıklara sebep olacakmış!

Abdülhamit'in Bir Kadının Yelpazesine Koyduğu İmza

Selânik, İzmir kadar önemli bir ticaret merkezi değildir. Bununla beraber Manastır ve Bosna şimendiferleri ile Sırp sınırından ve Serez, Drama, Dedeağaç bölgelerinden gelen mahsulleri toplayarak ihraç edecek bir durumdadır. Bu memleketler gayet geniştirler. Fakat buralarda İzmir üzerine mahsul döken Menderes vadileri yoktur. Selânik içerisi sefilânedir. Dükkâncı yahudiler ticaretlerini üç dört metrekarelik küçük bölmeler içinde yaparlar. Her birisinin dükkânının önünde birkaç top kumaş veya Avrupa dokuması bazı eşya görülür. Kunduracılar yere otururlar, bağdaş kurarlar. Vazifeleri eski ayakkabıları tamir etmektir. Yeni ayakkabıcı görmek mümkün değildir. Terziler de eski elbiseleri tersyüz etmekle meşguldürler.

Başka iş bulamayanlar yolun ortasında iskemlelere kurularak geliş gidişe engel olan yolculara, fincanla kahve veya limonata taşıyorlar. Bu sefilcesine yaşayanlar arasında birkaç servet sahibi de vardır. Türk mahallesi şehrin üst kısmındadır. Bu mahalleye çok eski de-

virlerden kalma istihkâmlar hâkimdir. Türk mahallesinin dar sokaklarında ne dükkân ve ne de hayat eseri vardır. Zannedersem buranın sâkinleri limanda hammallık yapıyorlar.

7 Temmuz 1902

İçinde yukardaki satırları yazdığım Kamboç vapuru, Pazar günü saat beşte bizi İstanbul Boğazı'nın öteki ucunda ve Karadeniz'e yakın Anadolu Kavağı'na çıkararak yoluna devam etti. Anlaşılan İstambul'da bir kaç veba vakası varmış. Vapurlar ileride karantinaya tâbi tutulmamak için şehirle ihtilat etmiyorlar. Hele şükür rejidekiler bunu gözönüne almışlar. Muşumuz bizi bekliyordu. Sabah gayet güzeldi. Karadeniz'e kadar bir gezinti yaptık. Sonra Büyükdere yoluyla Tarabya'ya gelerek birkaç dostu ziyaret ettik. Akşam üzeri de İstanbul'a döndük.

Tarabya'da Sümmer Palas'ta eski çelik tröstü ve bugünkü Amerikan elçisi Dişman oturur. Bana anlattıklarına göre, yakınlarda elçi ile eşi Zat-i Şahâne tarafından ziyafete davet edilmişler. Amerikalı pervasız kadın Padişah'a yelpazesi üzerine imzasını atmasını istirham etmiş. Sultan da bunu kabul ederek kurşun kalemi ile yelpazenin üzerine imzasını atmış. Ertesi gün bir yaver Sümmer Palas'a giderek Zat-ı Şahâne namına madamdan yelpazesini istemiş. Padişah'ın kurşun kalemi yerine mürekkepli kalemle imzasını atacağını söylemiş. Madam Dişman da sevinçle kıymetli yelpazeyi yavere vermiş. Bir daha yelpazeyi ne gören var, ne de isteyen. Yalnız Amerikalı pervasızlığı para etmez, bir de Türk dubarası var! (1)

(1) Önsözde de işaret ettiğimiz gibi aleyhte yazılmış olanları da bilmeniz için aynen yayınlamaktayız.

Kamboç dedim de hatırıma geldi. Mesajeri Maritim vapurları üzerinde her sefer edişimde daha fena bir vapura rastgeliyoruz. Yeni vapurlar uzak seferlere tahsis edilerek buraya eski gemiler gönderiliyor. Haydi buna bir şey demeyelim! Ya mürettebatın yolculara gösterdikleri huşunete ne denmeli? Soframızda yemek yiyen gemi zabitleri biz orada değilmişiz gibi hareket ediyorlar, zından nöbetçisi tavrını takınıyorlar. Düşünmüyorlar ki, turistler Avusturya, İtalya bandıralı gemilerde seyahat etmiş ve oralardaki saygı ve nezâkete meftun olmuşlardır. Bundan birkaç gün önce bir İtalyan vapuru ile Selânik'e gitmiştik. Zabitler çok nâziktı. Mürettebatın terbiyesi Fransız vapuru mürettabatının kabalığı ile taban taban zıttı. Daha evvelki gün kamaramda otururken Kamboç aşçıbaşısının kilerci ile kavgasını duydum. Birbirlerine külhanbeycesine öyle laflar söylüyorlardı. Zaten Fransız vapurlarında başka bir şey duyulmaz. Geçen gün İtalyan vapurunda ihtiyar kaptan gelip büyük bir nezâketle bana kamarasını vermişti. Hava sıcak olduğundan yemeğimi güvertede verdiler. Yemeği dağıtanlara nezaret eden, yeni eldivenler takmış ve bir Ayan üyesine benzemişti.

18 Temmuz 1902

Bugün kâtibim Jermini ile sandala binerek Yedikule surlarına doğru açıldık. Buraları gayet dikkat çekicidir. Meskenler çok sefilânedir. Surların dibinde veya deniz kenarındaki yüksekliklerde barakacıklar görülür. Bunlar çapraz mıhlanmış tahtalardan yapılmıştır. Bazıları gaz tenekesinden bile yapılmıştır. Bu harebelerde oturan ahalinin eski elbiseleri iplere asılmış duruyor. Dar sahillerde bazı erkeklerin balık ağı attıkları görülü-

yor. Eski püskü giymiş kadınlar deniz suyunda çamaşır yıkıyorlar, çocuklar çırıl çıplak denize giriyorlar ve vahşiler gibi bağrışıyorlar, sandalımıza yanaşarak bahşiş istiyorlar. İnsan burada kendisini Payitaht'ta sanmaz, bir muhtaçlar karargâhında olduğuna hükmeder. Koca sur duvarları asır görmüş hâtıralarına gömülerek önlerinde kaynaşan bu dilenci çocuklara kayıtsızca bakıyorlar. Ufukta meyillenmeye başlayan güneşin parıltıları kalelerin mazgallarında lekeler teşkil ediyor. Eski sarayın pencerelerinden içeriye nüfuz ediyor. Duvarın bazı yerlerinde kapılar açılmıştır. Çingeneler intizamsızca yerlere çaktıkları kazıklara çadırlarını bağlamışlardır.

Sahilin her tarafında çeşitli boyda kayıklar yüklerini boşaltıyorlar. Bunlardan başka kuru ot yüklü yelkenliler, okka ile kömür satan büyükçe kayıklar da var. Daha uzakta büyük bir dalyanın ipleri görülüyor. Suyun yüzünden on, oniki metre kadar yükselen direkler üzerinde eski tahtalardan yapılmış kulubecikler görülüyor. Bunların içinde balığın gelmesini gözleyen adamlar var. Bazıları resimlerini çekeceğimizi görünce kulübelerinden çıktılar ve çeşitli vaziyetler aldılar. Gezintimiz sürdükçe çok değişik ve eğenceli manzaralara şahit oluyoruz.

Yirmi Sene Önce Ankara'ya Giden Yabancı

27 Temmuz 1902

Geçen salı günündenberi Ankara'ya küçük bir sefer yaptım. Orada vali Cevat Bey, bize burada bir çok güçlük çıkarmakta ve işleri altüst etmeye çalışmaktadır.

Maksadı, Ankara'ya arzusuna uygun bir reji memuru tayin ettirmektir. Anadolu kumpanyasının müdürü dostum Jander lüks trenini bize verdi. Ve buna Almanya İmparatoru için vaktiyle hazırlanmış vagonları taktı. Geçen yıl aynı vagonlarla Konya'ya gitmiştim. Bu sefer Jermini ile gidiyoruz. Haydarpaşa'dan Eskişehir'e kadar olan yolu çoktanberi tanırım. Gece lâtif bir mehtapla yol alıyoruz. Gündüz hava çok sıcaktı. Arkadaki vagonun terası üzerinde sabahın saat birine kadar kaldık. Gecenin tatlı serinliğinden faydalandık. Eskişehir'den Ankara'ya kadar olan seferi sabahın beşi ile arasında yaptık. Her taraf haraptır. Bir ağaç, bir köy yoktur. Uzun, kurak bir vadi... İki tarafı alçak, yanık ve çöl halinde iki sıra tepe ile çevrilmiştir.

Vadi birdenbire genişliyor. Çölün ortasında şişkin bir tepe yükseliyor. Muazzam bir kütleyi andıran bu tepe üstüste yığılmış evlerle kaplanmıştır. En yukarısında müstahkem bir mevki vardır. Burası Ankara'dır. Şüphesiz şehrin yeri askerî durum dolayısiyle bu suretle tespit edilmiştir. Şehir ölü gibidir.

Bu tepenin yamaçlarında yaşayan 30 - 40 bin kişinin ne ile karınlarını doyurduklarını anlamak mümkün değildir. Her sabah yüzlerce deve uzun kafileler halinde istasyona gelirler. Bugün Ankara istasyonu Anadolu'ya nüfuz edecek şimendifer yolunun son noktasıdır. Kafileler o kadar çok buğday getiriyorlar ki bunları İstanbul'a veya Derince'ye taşımak zor oluyor.

Tepeciğin zirvesindeki müstahkem kale ve sur, biribirine yakın dört köşe kulelerle kuşatılmıştır. Bunların dış kısımları kırmızıya boyanmıştır. Şimendifer istasyonunun açılma töreni yapıldığı sırada vali Abidin Paşa, şehrin duvarlarını kırmızı boyamayı hatırlamıştı. Kulelerden daha yüksek bir duvarın üzerine Sul-

tan'ın armasını çizdirmişti. O vakit herkes vali ile eğlenmişti. Halbuki ben pek fazla bir hata işlediğini sanmıyorum. Çünkü şehir kül rengidir. Uzaktan büyük yollardaki toz, toprak kütlelerini andırır. Zamanla kulelerin kırmızı rengi eski halıların rengi gibi solmuş ve lüzumsuz istihkâmlar üzerinde güzel bir halka vücuda getirmiştir. Vadide şehrin etrafındaki tozlu yollarda araba ile dolaşmak mümkündür. Sağda, solda, her tarafta uçsuz bucaksız merazlıklar vardır. Ankara gibi küçük bir şehirde bu kadar insanın ölmüş olmasına ihtimal verilemez. Mutlaka Rodos istihkâmlarında olduğu gibi, bir çok orduların artığı buraya gömülmüştür. Belki de Doğu'dan gelen bir çok kavimler, Batı'ya doğru giderken, yeni, zengin ve mesut memleketler ararken eski istıhkâmın hücumuna maruz kalmışlardır. Şehrin Kuzey'indeki yüksek tepe büyük bir yar'la kesilmiştir. Kayanın eteğinden bir ırmak geçer. Irmak büyük ağaçlar arasından akmaktadır.

Trende yemek yemek için istasyona dönüyoruz. Isı mabedin hazineleri ziyaret olunur. Mabedin duvarlarından birinin iç tarafında İmparator'un siyasî hitabesi kazılıdır. Eski giriş kapılarının etrafında bir çok mimarî nakışlar vardır. Biraz ötede valinin konağının yakınında üzeri başlıklı sütun yükselir. Sütunun tepesinde iki leylek yuva yapmıştır.

Trende yemek yemek için istasyona dönüyoruz. Isı fevkalâdedir. Yemek salonluğu eden vagonumuzdaki termometre gölgede 42 dereceyi gösteriyor. Aynı gün akşamı saat dokuzda Ankara'dan ayrıldık. Eskişehir'de birkaç saat kalacağız.

Geri Dönünüz, İrade-i Seniye Var.

23 Kasım 1902

Geçen haftanın en önemli olayı, Osmanlı Bankası'nın Sultan'dan aldığı müsaade üzerine gümrük istikrazının tahvılı ve gümrük tahvillerinin tedavüle konulması olmuştur. Maliyeciler yeni tahvillere büyük rağbet gösterdiler. Eski hâmillerin hemen hepsi bu değişikliği kabul ettiler. Ve yeni tahvillere kayıt olunanların sayısı tahvilat miktarını birkaç defa kapattı. İşin garibi şu ki, öteki bütün Osmanlı tahvilleri gibi, reji tahvillerimiz de günlerdenberi düşmektedir. Bundan şikâyetçi değilim. Çünkü spekülasyon sonucu olarak eshamın fiyatı lüzumundan fazla fırlamıştı. Beni daha ziyade ilgilendiren konu, gelirimizin artması ve bir yıl öncesindeki aya nazaran bu yıl aynı ayda yirmibin lira gelir fazlası oluşudur.

Düyunu Umumiyedeki arkadaşlarımız geçen pazartesi günü bir gösteri yapmak istediler, fakat boşa gitti. Haliç üzerinde balık satışı yapılması ve korunması, ayrıca deniz avlanma rüsumunun tahsili için çok güzel bir bina yaptırdılar. Burada soğuk mahzenler bile inşa ettirdiler. Bina tamam olunca burasını törenle açmak istediler. Müslüman, Hıristiyan önemli kişilere davetiyeler gönderildi ,nutuklar hazırlandı, bir de büfe tanzim edildi Daha neler de neler?...

Törenin yapılacağı günden bir gün önce akşam saat sekizde Düyunu Umumiye nazırına bir Padişah iradesi tebliğ olundu. Bununla da bütün planlar altüst oldu Düyunu Umumiye'nin ileri gelenlerinden başka hiç kimsenin Balıkhanenin açılma töreninde hazır bulunmaması kesin olarak bildiriliyordu. Başlıca davetlilere

gelmemeleri için hemen tezkereler yazıldı. Sabahın onbirinde, yani davet saatinden biraz önce yeni binanın civarına birtakım memurlar kondu. Balıkhaneye yaklaşanlarla bu memurlar arasında şu şekilde konuşmalar geçiyordu:

— Nereye gidiyorsunuz efendim?

— Balıkhaneye.

— Davetiye aldınız mı idi?

— Evet, işte burada.

— O halde geri dönünüz, merasimde bulunamazsınız. Sayılı kişiler içeri girecektir, bu babta İrade-i Seniye var.

İşte bu kadar... Herkes soldan geri arş, döndü. Hattâ hayret eden bile olmadı. İnsan bu memlekette her şeye alışıyor. Umumî yerlerde birden fazla kimsenin toplanması kesinlikle yasaktır. Zaten bu, umumî yerlere mahsus bir tedbir değildir. Geçen gün Padişah iradesini uygulamaya memur Çerkes Mehmet Paşa, birdenbire avukat Kirkor Zöhrap'ın evini bastı. Burada birkaç arkadaş gizlice iskambil oynuyorlarmış. Casusun biri bunu haber vermiş ve Paşa hazretleri bu oyun düşkünlerini dağıtmaya bâemri hilafetpenahî memur olmuş!

28 Kasım 1902

İzmit körfezi civarında oturan insanlar hakkında soruşturma yaptırdım. Güney tarafta Gürcü göçmenler oturur ve bunlara ekilecek birtakım arazi verilmiştir. Bunlar İzmit şehrine bakan dağlar arasında köyler kurmuşlardır. Kuzey'de, Adapazarı'ndan Karadeniz'e ve Bolu'ya kadar uzanan sahada Kafkasya'dan gelmiş

Çerkesler vardır. Bunlar başlıca iki kabileye ayrılmıştır: Abazalar ve asıl Çerkesler... Bunlar umumiyet itibariyle inkıyada gelmez gürültücü, eşkıyalığa meyilli ve her türlü iş yapan mahlûklardır. Bazı köylerde iskân edilebilmişlerdir. Fevkalâde surette kaçakçılığa düşkündürler. Martin'le silâhlıdırlar. Tütün ve sair kaçak eşya kafilelerini Ankara, Kastamonu, Kütahya yaylalarına doğru sevk ederler.

Bütün bu Çerkes köylerinde, her aile evin geçimini temin için bir miktar mısır satar ve para kazanmak için de tütün eker. İşin fenası şudur ki, bu tütün fena ekildiğinden, fena toplanıp fena kurutulduğundan fabrikaya gelemez. Bizim satın alamadığımız bu tütünler ihraç da edilemez. Başka bölgelerdeki çiftçiler tütün yapraklarını kemale gelince koparارak güneşte kuruttuktan sonra muntazam olarak balya haline koydukları ve böylece antrepolara ve satışa sevk ettikleri halde, Çerkesler bilâkis bütün yapraklarını birden toplar, olmuşlarla hamları karıştırır, bir küçük ipe asarak kurutur. Balya yapmasını bilmediğinden kurumuş yaprakları buruşuk halde çuvallara doldurarak kaçak tütün halinde satar. Bu adamları yola getirmek ve kendilerine iyi tohum ekmesini, tarlalarını iyi sürmesini, muntazam surette yaprak toplamasını, iyi ve fena yaprakları ayırarak balya yapmasını öğretmek mümkün olup olmadığını araştırdım. Müfettişlerime göre bu hususta bir ilerleme sağlamak imkânsızdır. Çünkü Çerkes kadını ne evde ve ne de tarlada çalışmıyor. O yalnız nüfus sayısını çoğaltmak ve maddî inkişaf ve güzelliğini korumakla meşguldür. Damızlık cins bir kısrağa benzetilebilirler. Yegâne maksatları güzel çocuklar doğurmaktır. Hele güzel kızlar! Bu kızlar hem para ve hem de şeref getirirler.

Güzel bir çerkes kızı pek kıymettar bir şeydir. Böyle bir kızı olanlara gıpta ile bakılır.

Kız kaçırma çoğunlukla her zaman olduğu için o güzel kızın etrafında her türlü korunma tedbirleri alınır. Bu kız kaçırmayı romanlarda gördüğümüz tarzda düşünmeyelim. Çerkeslerin zihniyeti başka türlüdür. Bir genç kız çalmak, bir beygir çalmak gibi bir şeydir. Çalınan kız bedeli mukabilinde zenginin birisine satılır. Bazan bir vali, bir mabeynci veya Saray erkânından biri, güzelliği ile ünlü meşhur bir Çerkes kızı haber alınca o kızın kaçırılmasına birkaç haydutu görevlendirir. Benim memurlarım arasında bile kızı çalınmış Çerkesler vardır. Bu durumun neticesi olarak entrikalar çevrilir, suikastlar düzenlenir, bir çok adamın hayatı tehlikeye girer ve bunun sonucu olarak umumî hizmetler düzenini kaybeder. Böyle bir olaya girişen her müfettiş veya memur artık o bölgede hizmet edemez ve hemen başka bir tarafa gönderilir.

Harem-i Hümayun'da bir çok genç Çerkes kızları vardır. Valde oldukları zaman Prensesler arasına girerler. Ailelerine büyük maddî yardımda bulunurlar. Köydeki babaları ve kardeşleri Saray'a çağrılır ve onlar hiç bir eğitim görmedikleri halde sırmalı elbiseler giyerek önemli vazifelere tayin edilirler. Bilecik'te iki lira aylıkla çalışan bir kolcum vardı. Birdenbire Yıdız'a çağrılarak Mirliva oldu. Halâ oradadır. Kendisini görmek şerefine nail oldukça ayrıca bir zevk de duymaktayız.

Ramber'e Liyakat Madalyası Veriliyor

Dün akşam Padişah'ın iftarıyla şereflenmek üzere Mabeyn-i Hümayun'a gittim Ramazandayız. Senede bir defa bu cansıkıcı işi yapmak, başkâtibin veya mabeyn-

cinin masasında oturarak size ikram olunan garip yemekleri yutmak icap ediyor. İftardan sonra Yıldız ileri gelenlerinden bazısı ziyaret edilir. Bu defa mabeynci Faik beye rica ettim ki senenin aynı aylarına nispetle gelirde yüzbin liralık bir artış olduğunu Zat-ı Hazret-i Padişahiye arza tavassut buyursun.

Malî yılın sonuna üç ay daha var. Bu artışın yüzelli bin lirayı bulması ihtimali de var. Maruzatımı hemen atebe-i seniyyeye arz ve iblağ eyledi ve dönüşte Selâm selâmet encam cenab-ı cihanyan-ı azâmi ile taltifimi tebşir eyledi (!)

Zat-ı Hazret-i tâcidarî gayet mahzuz olmuşlar ve kariha-i ilham sabiha-i hümayunlarından âciz bendelerine ve müdür yardımcım Şarto'ya liyakat madalyası ihsan eylemişler. Bu madalyalar bize hemen verildi. Madalya, bir Osmanlı lirasından biraz büyük bir altın sikkedir. Kırmızı yeşi bir kurdelası vardır. Padişah'ın bu hediyesi dolayısiyle, mabeyncinin bütün hademelerine dağıtılmak üzere beş lira vermek âdet imiş. Madalya zarif değildir, nakşı kabadır, bir tarafında Padişah'ın tuğrası, öbür tarafında ise Türkçe yazılar vardır.

Saray'da Makedonya meselelerine dair büyük bir kötümserlik hüküm sürüyor. Padişah'ın bu konudaki endişesi kulaktan kulağa fısıldanmaktadır. İlkbaharda İşkodra, Manastır, Yanya vilâyetleri ile Selânik vilâyetinin hiç olmazsa bir kısmının İmparatorluktan ayrılmasından korkuluyor. Bu paniği yaratan da zaten Rus sefiridir. Bu adam, hükûmetinin, Burgarların ayaklanmasını teskin için şimdiye kadar çalıştığı halde bundan sonra bir şey yapamayacağını söylemiştir. Çoktanberi vaat edilen ıslâhatın önce Makedonya'da başlaması ümidini beslemişti. Halbuki sabrı tükenmiş, Balkan hü-

kûmetleri kargaşalığa sebep olan böyle bir komşuyu istemiyorlar. Irk sevgisi Bulgarları baskı altındaki kardeşlerine yardım arzusunu veriyor. Eğer Prens Ferdinant fazla muhalefet ederse nüfuzunu kaybedecek ve Rusya'da tesirini kaybedecektir. Bu tarzda bir ifadenin büyük bir heyecan yarattığı muhakkaktır. Fransız ve Avusturya sefaretleri durumun zorluğunu anlatmak için mücadelede bulundular. Böylece Saray'ı muhasara eden çapulcu çetesine korku geldi, hemen bazı tedbirler alındı. Yemen'den Hüseyin Hilmi getirtildi, Arnavutluk halkının ihtiyaç ve arzusunu incelemeye memur heyetin başına geçirildi. Bu heyet Arnavutluğu dolaşacaktır. İstanbul'da ayrı bir komisyon daha kuruldu. Bu da kanunlar hazırlayacak ve uygulanacak islâhatı kararlaştıracaktır. Bu komisyonun başına da azimli ve zeki bir adam olan Konya valisi Ferit Paşa getirildi. Kışın şu birkaç ayında akmaya başlayan selin önünü durdurmak için çalışacaktır.

Hüseyin Hilmi ve Ferit Paşalar vilâyetlerinin yönetiminde azim ve zekâları ile başarı gösteren sayılı ricaldendirler. Trabzon valisi kadri beyle beraber üçü İmparatorluğun en değerli şahsiyetleridir. Kendilerine verilen yüklenmesi güç vazifelerde çeşitli zahmetlere düşerek şereflerini kaybetmeleri ihtimali vardır. Doğrusu böyle bir sonuç çok acıklı olur. Çünkü böylece millete faydalı iki şahsiyet kayba uğrar. Bugün gördüğüm Ferit Paşa Makedonya'da yakında ortaya çıkacak olaylar hakkında umumi bedbinliğe katılmıyor. Aksine geçireceğimiz birkaç aylık kışın fikirleri yatıştıracağı kanaatindedir. Kendisi aslen Arnavuttur. Yanılmamış olması temenni olunur.

Atina - 22 Aralık 1902

Bugünlerde pek yorgunum. Yıl sonunu İsviçre'de akrabam yanında geçirmek isterdim. Fakat seyahatin zahmetinden ve soğuktan çekiniyorum. Otuz saatte Atina'ya varılıyor. Bu vesile ile şehri ve civarını gezebileceğim. Hademem Hasan'la Avusturya Loid'inin bir vapuruna bindim. Dündenberi Atina şehrindeyim. Millet Meclisi'nin açılış törenine tesadüf ettim. Kral ailesi süslü arabalarla iki sıra asker arasından geçti. Önde ve arkada süvariler vardı. Yunan askerleri ve bilhassa süvarileri bana pek sefil gözüktüler. Küçük adamlar. Elbiseleri pek garip. Subayların ise fazla süsü var. Heyet-i umumiyesi asla ciddî görünmüyor. Buraya gelir gelmez yağmur ve soğuk otele kapadı bizi. İddiaya göre fena hava çok sürmezmiş. İndiğim büyük Britanya oteli muntazam olduğu için güneşin tekrar görünmesini bekliyebilirim.

25 Aralık 1902

Yağmurdan sonra kar yağmaya başladı. Üç gündenberi otelde kapalıyız. Can sıkıntısı insanları birbirine yaklaştırır. Otelin nâdir misafirleri ile dost oluyoruz. Aralarında müdürlerimizden birinin oğlu var. Sarışın ve asil tavırlı olan bu genç burada Hariciye nazaretine girmek için tahsiline devam ediyor. Yunanistan'da siyaset mesleğine girecek. Ancak bir büyük endişesi var: Yunan hükûmeti, tasarruf amaciyle hariçteki elçilikleri lağvederek yerine maslahatgüzarlar tayin edecekmiş. Bu da ne babasının ve ne de kendisinin işine gelmiyor. Yemek yediğim masanın yanındaki masada da iki Amerikalı kadın var. Bunlara ne güzel ve ne de çirkin dene-

mez. Bunlar güzel yerleri görmek için dünyayı dolaşmaya çıkmışlar. Sahte nezâket taslamıyor, bilgili erkekler gibi konuşuyorlar. İstanbul'daki hoppa meşrep kuşbeyinli hanımlara asla benzemezler.

Bunlardan başka dul Yunanlı bir kadın var. Kocasının servetine konmuş yaşlıca bir madam. Fakat süse çok meraklı. Yüzünü haddinden fazla boyuyor ve herkese kızgın nazarlarla bakıyor. Genç bir kız gibi kırıtıyor. Süründüğü lavantaların kokusu etrafı bürüyor. Siyasete meraklı bir de Rus subay karısının otel sakinleri arasında bulunduğunu söylersem büyük Britanya otelindeki zoraki kapanmamız esnasındaki dostlarımızı saymış olurum. Elimizden geldiği kadar sabır göstererek havaların açılmasını bekliyoruz.

Küçük Sait Paşa Sadaret'ten Azlediliyor

ÜÇÜNCÜ KISIM

1903 - 1905

17 Ocak 1903

İzmir yoluyla Atina'dan İstanbul'a döndüm. 1 Ocak'da gelmiştim. Her şeyi bıraktığım gibi buldum. Fakat birdenbire beklenmedik bir olay oldu. Birkaç gündenberi Sadrıazam küçük Sait'in naz etmesinden bahsediliyordu. Bazı önemli konuları görüşmek üzere birkaç defa Bab-ı Âli'ye gittim. Dairesinde yoktu. Harbiye nazırı ile arasında önemli anlaşmazlıklar olduğu söyleniyor. Evvelki günkü Türkçe sabah gazeteleri resmî bir bildiri yayınladılar. Sadrıazam'ın azledildiği ve yerine aziz dostum Ferit Paşa'nın tayin olunduğu bildiriliyordu.

Ferit Paşa, daha yeni olarak Makedonya ıslâhat komisyonu başkanlığına davet edilen eski Konya valisidir. Saat ikide tebrikte bulunmak arzusuyla Bab-ı Âli'ye gittim. Sadaret Alayı'nın gelmesi bekleniyordu. Bab-ı Âli'nin girişinden büyük arz odasına kadar olan kısımda askerler dizilmişti. Dilsizler çeşitli işaretlerle ne ola-

cağını anlatmaya çalışarak beni içeriye aldılar. Arz odasının dibinde bütün nazırlar ve rical oturuyordu. Önlerinde oldukça mühim bir boş yer vardır. Salonun öteki kısmı ileri gelen memurlara ayrılmış ve dolmuştur. Bunların önlerinden geçiyorum ve onlar gibi beklemeye başlıyorum. Yirmi dakika sonra muzıkanın sesi duyuluyor, Sadaret Alayı gelmektedir. Sadrıazam'ın görevi başına alayla gelmesi töreni şöyle yapılır:

Padişah'ın başkâtibi ve Zat-ı Hazret-i Meşihatpenahi yeni Sadrıazamı alay-ı vâlâ ile Yıldız Sarayı'ndan Bab-ı Âli'ye getirirler. Alay Yıldız'dan Dolmabahçe'ye kadar araba ile gelir. An'ane gereğince Yeni Sadrıazam'ın buradan Sirkeci'ye sandalla geçmesi lâzımdır. Evvelki gün yağmur pek fazla idi. Bununla beraber kayıklar aynı seferi yaptılar. Yalnız kayıklara binecek zevat (Bir müsaade-i mahsus-i cenab-ı Hilâfetpenahiden mütene'im olarak) bir buharlı muşun küçük salonunda idiler.

Alay Sirkeci'ye varınca Bab-ı Âli'nin ileri gelen memurları tarafından karşılanır. Yeni Sadrıazam burada bir ata binerek kalabalık arasında yüzü açık olduğu halde geçer. Bu suretle herkes kendisini tanır. Başkâtip elinde atlas bir kese içinde Hattı Hümayunu tutarak ilerler. Sağında ve biraz geride yeni Sadrıazam ve solunda Şeyhülislâm yürür. Başka memleket halkı olsa alkışlar, yani efendisini bu suretle kabul ederdi. Burada ise hiç ses çıkmaz. Herkes yanındakinin kulağına hafifçe «Ne kadar güzel, henüz genç yahu, ne keskin bakışı var, sakalı da çok lâtif!» kılıklı malayani sözler söylemekle yetinir.

Nihayet Bab-ı Âli avlusuna gelinir. Bu efendiler alışılmış olanlara mahsus bir acemilikle atlardan inerler.

Sonra toplandığımız salona girerler. Köşelerin birisinde dururlar. Arkaları pencereye dönüktür. Başkâtip hattı Hümayun'un bulunduğu keseyi öptükten sonra Sadrıazam'a uzatır. Sadrıazam da öperek alır ve mührü koparak içinden kâğıdı çıkarıp âmetci beye verir, o da okur.

Dinî başkanlardan biri tarafından kısa bir dua okundu, sonra herkes, başta nazırlar olmak üzere, yeni Sadrıazam'ın önünden geçtiler. Dikkati çeken bir nokta, bu sabah yayınlanan resmî tebliğin çok sert bir lisanda yazılmış olmasıdır. Azil diye tercüme ettiğim kelime Türkçe daha sert bir mahiyettedir. Hemen hemen tard manasını taşıyor. Şüphesiz Padişah iradesi hiddetli bir zamanda yazılmıştır. Sonra düşünülmüş ve Hattı Hümayun daha sakin bir üslûpla kaleme alınmış.

Ferit Paşa'nın sadaret makamına oturması benim için fevkalâde ümit vericidir. Kendisinden notlarımda birkaç defa bahsettim. Paşa, bu memlekete geldim geleli birbirini takip eden Sadrıazamların en yeni fikirlisidir. Hemen hemen bir batılı gibi düşünür. Halbuki ötekiler tam şarklı idiler, olur olmaz tahriklere kapılırlardı. Ve bizim idrak edemediğimiz garibelere koşarlardı. Ferit Paşa bana karşı daima samimi davrandı. Evlâtlarının tahsilini bana bıraktı. Ben de birisini Cenevre'ye, ötekisini de Lozan'a okumak için gönderdim. Paşa Konya'da az zamanda kaçakçılığı ve eşkıyalığı önledi. Eğer aynı yolu tutarsa bütün İmparatorluğu idareye muvaffak olur ve biz de bundan çok istifade ederiz.

Sadaret'e geldiğinin ertesi günü beni Nişantaşı'ndaki konağına çağırdı ve sade bir lisanla özetle şunları söyledi:

«Aziz dostum, size güvenebilmeliyim. Siz de bana namuskârane yardımda bulunmalısınız. İç siyasette ve haricî meselelerde kimsenin yardımına muhtaç değilim. Bu cihetten yegâne endişemiz Makedonya'dır. Makedonya'da meşgul olduğum birkaç sene içinde epeyce bir şeyler yaptım. Bu kış meseleyi tamamen hal edeceğime eminim. Fakat meteliğim yoktur. Malî meseleler süratli bir surette hal yoluna konulmayı bekliyor. Halbuki bu gibi görüşmelere henüz hazırlanmış değilim. Beni lütfen aydınlatınız. Borç serilerinin birleştirilmeleri teklifinde bulunmak üzere Osmanlı Bankasını ziyaret edeceğim. Bu meseleden bir şey anlamadım. Bana yapılacak teklifleri anlamaya çalışınız ve bana bu konuda bir rapor veriniz.»

Kendisine yardım edeceğimi söyledim ve tevhid-i düyun lehine olan görüşlerimi uzunca izah ettim. Oldukça kanaat getirdi ve bu hususta bir muhtıra istedi. Ve hemen bugün bir muhtıra yazıp kendisine verdim.

Rus Konsolosu Nasıl Yaralandı?

5 Nisan 1903

Arnavutlar bazı Hıristiyan jandarmaların tayin edildiğini duyunca silâhlarının toplanacağını hissettiler. Ayaklandılar. Aslen Sırplı olan dokuz yahut onbir yeni jandarma Avusturya - Rusya ıslâhat plânı gereğince Metroviçe, Üsküp hattı üzerindeki Vilçentrin kasabasında bulunuyorlardı. Arnavutlar bu kasabaya saldırdılar, kaymakamın bu âsilere karşı koyacak kuvveti yoktu. Jandarmaları teslim etti. Âsiler onları hemen bağlayarak alıp götürdüler. Sayıları üç dört bini bulan Arnavutlar bu ilk başarılarından cesaret alarak Metro-

viçe üzerine yürüdüler. Söylendiğine göre Rus konsolosunu kovmakmış. Metroviçe'deki Türk kuvvetleri âsilerin üzerine top ateşi açtı. Bu durum karşısında birkaç yüz ölü bıraktıktan sonra kaçtılar.

Çarpışma sonunda Rus konsolosu Çerminski yanına Türk süvarilerini alarak mücadele meydanını gezmek istedi. Yolda bir nöbetçiye rastladı, nöbetçi konsolosu selâmladı. Fakat ilerleyince arkasından ateş etti, konsolos karaciğeri hizasından yaralandı. Yara tehlikeli idi. Olay geçeli beş gün oldu. Gelen haberler konsolosun durumunun iyiye gittiğini bildiriyor. Bu hadise Yıldız'da heyecan uyandırdı. Sadrıazam ve başka birkaç ileri gelen Saray mensubu Padişah'ın teessürünü bildirmek üzere Rus sefirini ziyaret ettiler. Sefir Zinoviyef kızmış bir adam tavrı takınmış ve Osmanlı hükûmetinin Arnavutların ayaklanmasını önceden tahmin edemeyişinden şikâyet etmiş. Sadrıazam evvelki gün bana bu hadiseyi anlattı. Avrupalıların takdirde gösterdikleri ehliyetsizliklerinden ve bilhassa Rus sefaretinin tutumundan son derece üzgündür.

Sadrıazam'ın bana söylediğine göre, bundan onbeş gün önce Zinoviyef'e başvurarak Rus konsolosuna ikazda bulunulmasını söylemiş. Konsolosun tedbirli davranmasını, şehirde Arnavutlara ait bölgeye lüzumsuz yere gitmemesini, heyecan esnasında evinde oturmasının tavsiye edilmesini rica etmiş. Buna karşılık sefir daima sarhoş gezen baş tercümanını göndererek konsolosunun hapiste olmadığını bildirmiş. Sadrıazam diyor ki: «Şu cevabı verdim Şüphesiz! Fakat bir çok kimseler vardır ki mahpus ve esir olmadıkları halde meskenlerinde kalmakla dirayet göstermiş oluyorlar Halbuki Çermiski ortaya çıkınca ve yaralanınca kabahati bizde buluvorlar.»

Her ne olursa olsun Arnavutluk'a ve Makedonya'ya süratle askerî kuvvetler gönderiliyor. Bu konuda anlamadığım başka bir takdir haksızlığı da olmuştur Birkaç haftadır Avrupa, Balkan yarımadasındaki kargaşalıklar ve ihtilâl tehditleri ile meşgûl oluyor. Osmanlı hükûmetinin buralara üç kolordu göndermesi bütün Avrupa gazetelerinde fecaat suretinde tasvir ediliyordu. Rusya ve Avusturya, ıslâhat nasihatleri ile mücadelede bulunarak Sırbistan ve Bulgaristan'ı hiç olmazsa bu sene hareketten alakoyarak Türkiye'yi önemli savaş hazırlıklarından alakoymaya davet eder gibi gözüküyorlardı. Türkler bu tehdide kapıldılar. İşgâl kuvvetlerini azalttılar. Şimdi ise ilk çarpışmada Makedonya'da yeterli sayıda kuvvet bulundurmadıklarından dolayı mes'ul tutulmak isteniyorlar. Şüphesiz ki isyan tehditleri, silâhlı çetelerin dolaşması, Makedonya komitelerinin faaliyeti, Arnavutların takındıkları durum karşısında Osmanlı hükûmetinin tuttuğu yol elbet belli idi: Büyük bir ordu bulunduracak ve her türlü ayaklanmayı bastıracaktı. Eğer Türkler insaflı olsaydılar Rusya'ya verecekleri nasihat bu olacaktı. Fakat maatteessüf bu uzak yerlere gönderilen askerî kuvvetlerin zorunlu ihtiyaçları bile verilmiyor, maaşları ödenmiyor, müteahhitler para alamıyor velhasıl bu yüzden her şey altüst oluyor. Askerler cephanesiz ve açtırlar. Subaylar. ihtiyaç içindeki askerden fazla hizmet isteyemiyor. Hükûmet Rusya ve Avusturya'nın baskısı ile birkaç para toplamış ve bunu işgal kuvvetlerine tahsis etmiştir. Maaşları zamanında verilebilen bir ordu vücuda getirilebilse isler düzgün surette işler.

10 Nisan 1903

Metroviçe'deki Rus konsolosu aldığı yaradan öldü. Rus sefiri son derecede müteessir... Ölen konsolos buraca tanınmış bir gençti. Yerine Üsküp'deki Rus konsosu gönderildi. Zaten Metroviçe'deki çarpışmadanberi artık Makedonya karışıklıklarından bahsedilmemektedir.

Arnavutlar Derhal Tedip Edilmezse...

19 Nisan 1903

Gerek mideler ve gerek muhayyeleler için yüklü bir hafta... Avusturyalı dostlarımız bizi hayli meşgûl ettiler. Ayın ondördüncü günü Yanko'nun evinde yemek yedik. Ertesi çarşamba günü kumandan Berje kulüpte ziyafet çekti. Cuma günü de ben bir ziyafet verdim. Hafta içinde yemek ziyafetlerinden başka eğlenceler de vardı. Perşembe günü Avusturya sefirinin delâleti ile Padişahın iradesini alarak Hazine-i Hassa'yı ikinci defa ziyaret ettim dostlarımla birlikte...

Acem Şahı'nın taht'ı inci ve yakutlarla, takım takım elmaslarla iki yumruk kadar zümrütlerle süslüdür Gelip geçmiş Osmanlı Padişahlarının elbiseleri, üzeri yakut ve zümrütten bir tuğ ile bezenmiş kavukları görülür. Vaktiyle bunlar zahire anbarı vazifesini görmesi muhtemel üç büyük salonda camekânlara karma karışık yerleştirilmiştir. Her salonda yarı yüksekliğe kadar çıkan bir galeri vardır. Buraya iki muşamba ile örtülmüş eski merdivenlerle çıkılır. Velhasıl dünyanın en kıymetli şeyleri, nizamsız bir tarzda teşhir edilmiş bulunuyor. Mücevherler gayet büyük olmakla bera-

ber renkleri donuk ve kendileri az ilgi uyandıracak mahiyettedir. Bunun da sebebi iyi yontulmamış olmalarıdır.

Hazine-i Hassa'dan sonra eski saray'ın çeşitli pavyonlarını ve Bağdat kasrını gezdik. Bu eski binanın en sanatkârane tanzim edilmiş ve en dikkati çeken binası budur. Hırka-i Saadet'in bulunduğu yere bizi yaklaştırmadıklarından burasını gezemedik.

Buradan geleneğe riayetle Padişah'a mahsus kayıklara binerek Beylerbeyi ve Dolmabahçe Saraylarını gezdik. Buralarda birçok camekânlar ve tablo galerileri vardı. Hava serindi, kayıkla gezimiz pek zevkli olmadı.

Dün Cuma idi. Dostlarımı Selâmlık resmi'ne götürdüm. Hava oldukça iyi idi. Güneşin parlaklığı ile manzara heyecan verici idi. Sonra birtakım rivayetler de bu heyecanı artırıyordu Rivayet olunduğuna göre, Rus sefiri Boğaz'dan geçirilerek Rusya'ya nakledilecek olan konsolos Çerminski'nin cenazesine ihtifâl düzenlenmesini istemiş. Sefirler köşkündeyiz. Sefirler burada bulunuyor. Domuz kafalı ihtiyar Zinoviyef maymun gibi durmadan dönen ve kımıldayan gözleri ve asabî hareketleri ile göze çarpıyor. Baron dö Kalis göğsüne bir çiçek takmış. Kadınlara karşı büyük bir nezaket ve zarafet gösteriyor. Hasta olan Baron Marşal yerine müşaviri Vankenhaym gelmiş. Daha başkaları da var. Ne olursa olsun Moskof, Baron dö Kalips'in kolundan tutmuş ve bitişik bir odaya götürmüştür. Herkes birbirini dürterek bu özel görüşmeden manalar çıkartıyor. Biraz sonra bu iki esrarlı şahsiyet salona dönüyorlar Padişah Alayının camiye doğru hareketini bildiren bo-

runun çalınması üzerine ikisi de salonun bir penceresinde yanyana durarak alayı seyrediyorlar. Böylece iki komşu imparatorluğun tam bir bağlantı ve dostluk içinde bulunduklarını göstermek istiyorlar.

Sultan geçerken Zat-ı Şahanenin bindiği arabadakilerle yeni ikili ittifakın temsilcileri arasında resmî tebessümler teati ediliyor.

Sonra hükümdar, zihni tehlikeli bir geleceği ihtar eden bu manzara ile meşgûl olduğu halde ibadette bulunmak üzere yoluna devam ediyor. Minarede müezzin lâhuti sesi ile mü'minleri camiye çağırmaktadır. Zat-ı Şahane'nin geçeceği yoldaki sadık askerler boru işareti üzerine «Padişahım çok yaşa!» diye hep bir ağızdan bağırıyorlar.

Namaz kılındığı sürece köşkün terasında gezilmektedir. Faraziyeler, dedikodular alıp yürümekte, tercümanlara yersiz sorular sorulmaktadır. Tabiî hiç bir kesin cevap alınamıyor. Fakat cin fikirlilik taslayanlarca merasimden sonra Padişah'a başvurularak eğer Arnavutlar tedip edilmezse Avusturya kuvvetlerinin Rusya - Avusturya anlaşması sonucu olarak Arnavutluk'u işgal edeceğini söyleyeceklerdir. Sultan'a. Arnavut askerlerinin Payitaht'ta bulunmasından büyük zararlar geleceği anlatılacaktır. Gerçekten bu âni bir tehlikedir. Hassa Alayında iki bin kadar Arnavut var ve bunlar tamamen silâhlıdır. Bunlardan başka Saray'da aşcılar, Bahçıvanlar, gardiyanlar, her cinsten memur ekseriyetle Arnavuttur ve bunlar dehşetli surette kan güderler.

Sultan camiden Saray'ına döndü. Nedimleri yaya olarak kendisini takip ediyorlardı. Biz de merasimden sonra dostumuz Harbiye Nazırının evine gittik. Bizi her

zamanki gibi nezaketle kabul etti. Dostum top, fişek ve insanlığı mahva mahsus bir çok âlet ve mühimmat yapan fabrikaların temsilcisidir. Burada Avusturya Ataşemiliteri Baron Gizol'la görüştüm. Arnavutluk ve Makedonya'da alınan tedbirleri yerinde buluyor ve büyük bir iyiniyetlilik gösteriyor.

Abdülhamit'in Çek Milletvekiline Yaptığı İş

30 Nisan 1903

En acıklı olaylarda bile gülünecek taraflar bulunur. Hele Doğu'da bu böyledir. Çek milletvekillerinden biri Makedonya'da neler olduğunu anlamak istemiş. İstanbul'a geldi. Saray'da çok iyi kabul gördü. Kendisine altın tabakalar, mücevherlerle süslü çubuklar ve daha başka hediyeler verildi. Milletvekili Makedonya'yı dolaşıp olayları bizzat yerinde görmek için müsaade istedi. Kendisine bunun mümkün olamayacağı, çünkü hayatının tehlikeye düşeceği cevabı verildi. Padişah bu milletvekilinin görüşlerinden üstün derecede istifade ettiğini bildirerek bir resmini istedi, bunu hâtıra olarak saklayacağını söyledi. Çek milletvekili Padişah'ın bu arzusunu yerine getirerek bir resmini verdi.

Sonradan Çek gazetelerinde okuduğumuza göre, Çek milletinin bu şöhretli mümessili Prag'da Türkiye'den döner dönmez halka konferanslar vermeye başlamış. Gezisini ve Makedonya'daki incelemelerini ele alıyormuş. Konuşmalarında Balkanlardaki Avusturya siyasetini ve Sultan'ın idare tarzını tenkid ediyormuş. Ona göre Zat-ı Şahane ve Avusturya İmparatoru birleşmişler, Doğu'daki Slav unsurunu mahva çalışıyorlarmış.

Zavallı Zat-ı Şahane! Şimdiden Avusturya ile birleşerek Rusya aleyhinde bulunmakla itham ediliyor. Şurası muhakkak ki, geçen gün Selâmlık Resm-i âlisinden sonra sefirler Emir-ül mü'minine ciddî ihtarlarda bulundular. Arnavutluk'ta sükûn iade edilmezse Avusturya kuvvetlerinin müdahale edeceklerini tehdit yollu söylediler. O akşam bir çok yüksek rütbeli subay hemen Arnavutluk'a gönderildi. Yeni kuvvetlerin de acele hazırlanmasına geçildi. Anlaşılan Zat-ı Şahane âsi tebaasını kandırarak ve doyurarak yola getirmeyi hâlâ ümit etmektedir. Ayrıca nüfuzlu birkaç bilgin ile bir de özel memur gönderdi. Âsilerin üzerine ateş edilmesi emrini vermekte tereddüt ediyor. Bu memleketin bir garabeti daha! Yangın olduğu zaman itfaiyenin yangın yerine gitmesi için İrade lâzım olduğu gibi âsileri tenkil için barut sarfedilmesi ancak İrade-i seniye ile mümkün olur.

Söylendiğine göre, Sadrıazam Metroviçe'de durumun tehlikeli olduğunu görerek ateş emrini vermişse de sonradan Padişah'ın iradesi ile bu emrini geri almış.

Bugün temin edildiğine göre, nasihat için gönderilen ulema ve diğer ileri gelenler Arnavutlar tarafından kuşatılmışlar, esir edilmek veya öldürülmek tehlikesi karşısında imişler. Sefirler Sultan'a tuttuğu siyasettin bir harbe yol açmayacağını anlatmaya uğraştılar. Bunun üzerine Türk - Yunan harbinde Gazi Ethem Paşa'nın Kurmay başkanlığını yapmış olan Rüştü Paşa başkomutan tayin edildi. Rüştü Paşa değerli bir komutan olarak tanınıyor. Bugünler, birtakım olaylara şahit olunacağa benziyor.

21 Nisan 1903

Bugünlerde «Vu» kantonunda bir şenlik yapıldı. Memleketin istiklâlini ilân ederek İsviçre'ye katılmasının yüzüncü senesi kutlanıyor. Lozan'dan gelen gazetelerde okuduğuma göre, şenlikler pek parlak olmuş. Gazetelerde yazılanların hepsini okuyorum: Geçmiş asırlarda memleketimizin ve milletimizin ne durumda olduğunu, Bern Sinyorlarının tahakkümü altında nasıl inlediğini, istiklâl ve hürriyetin onları nasıl yükselttiğini yazıyorlar. Yazılara bakılırsa, ecdadımız sarhoş, hoppa ve mücadeleci imiş. Köylüler sefil bir hayat sürerlermiş. Evlerinden çıkmazlar, bir fersahlık mesafede neler olduğunu bilmezlermiş.

Gazet de Lozan'daki tafsilât arasında en ziyade dikkatimi çeken şudur: Yazıda izah olunan geçmiş yüzyıllardaki olaylarla bugün etrafımda gördüğüm Osmanlı hayatı arasında büyük bir benzerlik vardır. Burada da köylü kulübesinde sefilâne bir hayat yaşıyor. Bunlar da bir fersah uzaklıktaki olan bitenlerden habersizdirler. Parası yoktur. İhtiyaçlarını mübadele suretiyle yaparlar. Burada belediye işleri berbattır. Yollar emin değildir. Yanınızda bir müfreze olmadan yola çıkılamaz. Burada (Şarlken)'in zamanındaki cezalar, eziyetler hâlâ bakidir. Eski olayları okurken şimdiki Osmanlı Devletinden bahsedildiğini sanıyorum. Şüphesiz Avrupa'nın yakınlığı Batı medenivetine ait bazı şeylerin burada yerleşmesine sebep olmuştur. Şimendifer bunların başındadır. Fakat bunlar halkı ve bilhassa idare başında olanları hayrete düşüren şeyler olduğu cihetle kullanılmaları hususî müsaadeye tâbidir.

Ermeni kıtalinden ve Sakız'da Rumların öldürülmesinden bahsedenler Batı mütemeddinlerinin yüz se-

ne öncesine kadar aynı hareket tarzını tatbik ettiklerini hatırdan çıkarmamalıdır. Dördüncü Hanri zamanındaki Fransız maliyesi ile şimdiki Osmanlı maliyesi bozukluk itibariyle birbirlerine pek benzemektedir. İki milletin en küçük safhalarında bile buna muadil benzerliklere tesadüf olunur. Nihayet şu sonuca varılır ki, Türkler birkaç yüzyıl geri kalmışlardır. İşte bu kadar!

Eğer iyi bir hükûmetleri olsa medenî milletlerle aralarındaki mesafe farkını pek çabuk kaparlardı. Fakat bunun için Türklere büyük br ıslâhatcı, bir kurtarıcı gelmeli! Hazret-i Peygamberin bir Peygamberi zişan olduğunu, fakat softalarla sofîlerin Kur'an-ı yanlış tefsir ederek saçma fikirleri ortaya çıkardıklarını anlatmalı. Softa akidesinin riyaziyat, ilm-i nücum gibi fünün-u katiye ile olsun ve ihtiyaca-ı iktisadiye ile olsun taban tabana zıt olduğunu izah eylemeli! Kendilerini bedeviyetten kurtararak medeniyet nuru ile gözlerini ışıklandırmalıdır. Türkiye'nin âtisi ancak böyle bir kurtarıcı zuhuriyle emniyet altına alınabilir.

Hükûmet Rejiden Acale Avans İstiyor

24 Nisan 1903

Dün Maliye nezaretine davet edildim. Nazır hasta olduğundan damadı Düyunu Umumiye komiseri Sait, yeni Maliye müsteşarı Ragıp beylerle bir başka yüksek memur tarafından kabul olundum. Müsteşarın söylediğine göre, Sadrıazamlık makamı benden iki ilâ üçyüz bin liralık bir avans istemektedir. Bu istikraz için Zühtü Paşa zamanında uygulanan usûl esas alınacaktır. Avans olarak alınacak paranın reji tarafından hükûmete verilen gelir fazlası hesabından kesilmesi ve eğer

avans imtiyazın sonuna kadar ödenmemiş olursa ödeme nihayet buluncaya kadar imtiyazın uzatılması bahis konusudur. Bu teklifden faydalanarak Maliye nezaretinin çıkardığı zorluklardan şikâyet ettim. Nezaret her paraya muhtaç oldukça müzaheret vaat eyler minnettarlıktan bahseder. Para eline geçer geçmez de taahhütlerinin hiç birisini yerine getirmez.

Avans teklifi üzerine şekerrenk bir tartışma yürüttük ve önce İdare Meclisi ile konuşmaklığım gerekli olduğunu söyledim. Akşam Sadrıazam tarafından biri geldi. Ertesi sabah yani bugün saat dokuzda Fehametsımatın yanına davet ediliyorum. Haberi getiren memur dedi ki: «Zat-ı fehametsımat konağa her vakitki arabanızla gelmemenizi ve âdi bir araba ile teşrif buyurmanızı rica ediyor.»

Bu sabah köhne bir arabaya atladım. Böyle arabalara Paris'te Lion mevkiinde sabahın saat beşinde tesadüf edilir. Perdeleri indirdim ve böylece esrarlı bir surette devlethanesine gittim. Hafiyeler, şüphesiz arabanın geçtiğini görmüşler, içinde ya bir suikastci veya kocasından kaçan güzel bir kadının olduğuna hükmetmişlerdir. Arabacının yanında uşak veya bir Haremağası'nın bulunmaması şüpheyi daha da artırmış olacaktır.

Sadrıazam'ı Harem dairesinde gecelikle buldum. Yorgun ve yeisli bir tavrı vardı. Anlattığına göre, Harbiye nazırı kendisine haber vermeden seferberlik emri çıkartmış. Bu hususta hiç bir şey hazır değilmiş. Nazır Sadrıazam'ın itirazlarına kızmış ve Nazırlar toplantısında önemli tartışma geçmiş. Öteki nazırlar arasında da Sadrıazam'a muhalif olanlar varmış. Selim Melhame ve Memduh Paşalar Sadrıazam'ı düşürmek için türlü entrikalar çeviriyorlar. Şüphesiz eski nazırlar, Hü-

kümdar'ın bir hevesi uğruna valilikten Sadaret mevkiine getirilen bu devlet adamını çekemiyorlar. Hem de bu Sadrıazam ötekilerine benzemiyor. Kibir, büyüklük bunda yoktur. Sözünü geçirmek için entrika çevirmez Sabahtan akşama kadar ve bazı defa bütün gece çalışan bir devlet adamıdır. Padişah, İmparatorluğun bu tehlikeli devresinde yaptığı hizmetlerinden dolayı kendisini koruyor. Fakat bu Sadrıazam'ın yanına ve kendi etrafına birtakım haydutlar toplayarak onlara malî ve siyasî görevler veriyor. Halbuki bu görevlerin yönetilmesi aslında Sadrıazam'ındır. Bu durum sonucu ortaya bir buhranın çıkması ve kıymetli dostumuz Ferit Paşa'nın kaynaması kuvvetle muhtemeldir. Zat-ı Hazret Padişahî. Sadrazam Paşa'ya henüz kendisine lâyık bir saray vermemiştir. Bu cihet Sadrıazam'ın geleceği için endişeli gözüküyor.

Sadrıazam olmadan önce oturduğu konak geniş, fakat mahviyetkâr bir evdir. Sadrıazam'ın henüz bir deneme devresi geçirdiğine hükmolunabilir. Kendisiyle bu konuda uzunca konuştuk Sadrıazam, Makedonya ve Arnavutluk meselelerinin düzeltilmiş olduğunu söylüyor. Rusya ve Avusturyanın iyi niyetlerinden emindir. Ayaklanmış olan ahaliye gelince, üzerlerine o kadar kuvvet gönderilmiştir ki, karışıklık daha başındayken boğulacak ve söndürülecektir. İnşaallah aldanmasın! Şurasını da unutmamalıdır ki, eğer bu tehlikeden kurtulmak kaabil olursa mesele yine kapanmaz. Türkler zaman kazanmakla her işin yoluna gireceğine kanidirler. Ekseriya bu söz doğru da çıkar. Fakat kazanılan zamanı iyi kullanmalı. Halbuki burada bu cihete himmet gösterilmiyor.

Malî bakımdan şaşkınlık son haddini bulmuştur. Borçları birleştirme meselesi bitirilmek üzere iken

Zat-ı Hazret-i Padişahî'nin nedimlerinden biri meselenin hemen kabulü hakkında ısrarda bulunarak işleri altüst etti. Bu zat birkaç ay önce aynı şiddetle Tevhid-i Düyun aleyhinde bulunmuştu. Şimdi tamamen fikir değiştirmiş olduğunu gören nazırlar büyük bir bahşiş aldığına inanıyorlar. Bu da yalan değil. Bu sefer tereddütler tekrar başlıyor. Gizli menfaatler, ihanetlerden çekiniliyor. Gerçekte ise çoğu bahşişe iştirak etmekten başka bir şey düşünmüyor. Ne menhus adamlar ve şeyler mecmuası! Nezaretlerde ve bilhassa Maliye ve Rüsumatta gördüğüm zorluklardan şikâyet ettim. Birkaç zamandanberi Orman ve Maadin nezareti ensemize bindi. Aleyhimizde türlü meseleler çıkartıyor. Maksadı pek vazıhtır. Nazırın susması ve tarafsızlığını satın almaklığımız isteniyor. Böyle usûllere karşı mücadelenin ne kadar asabiyet verici bir şey olduğunu Sadrıazam'a anlattım.

Fehametmeap sözlerimi tamamen tasvip ediyor, bana sabır tavsiye ediyor. Yalnız geçirdiğimiz buhran devresini bir defa atlatmaklığımızı arzu etmektedir. Sonradan bize yardım edebileceği ümidindedir. Şüphesiz Paşa düşündüğünü söylüyor. Fakat dediğini yapacak zaman olacak mı? Acaba daha önce işten af edilmeyecek mi? Padişah'ın hastalıklı ve çocukcasına dimağı karşısında bütün çalışmaları heder olmayacak mı? Konuşmasından istifadeyi gözönüne alacağını anladım. Nezaret'in istediği Avans meselesinde Sadrıazamı o derece aceleci görmedim. Borçların birleştirilmesi meselesinden sonra bu konunun ele alınmasının daha uygun olacağını kendisine izah ettim. Benim düşüncemi tasvip ediyor. Fakat Arnavutluk meseleleri büyük masrafı icap ettirdiğinden avansa daha evvel ihtiyaç görülmesi muhtemeldir. Türkler harp etmek için paraya lüzum

görmezler. Ordular toplanır, askerler yarı aç yarı tok cesurâne savaşırlar. Hükûmet, Tekâlif-i harbiye suretiyle aldığı şeyleri yarım yamalak dağıtır, borcunu vermeyebilir. Hal hazırda Avusturya ve Rusya işe karıştıklarından durum biraz farklıdır. Tekâlif suretiyle bir şey alınamıyor. Müteahhitlere para vermek lâzım geliyor. Bundan üç gün önce hükûmet, Doyçe Bank'tan gümrüklerin birleştirilmesi hesabına 160 bin lira aldı. Bugün para tamamiyle harcanmıştır. Benden istedikleri 200 bin lira da sekiz günde mahvolur, gider.

Nezaret'e bana yazı ile başvurulmasını söyledim. Bu müracaatı idare meclisine sunacağım. Bakalım sonu ne olacak? Uzunca bir görüşmeden sonra evime geldim. Dönüşte de arabamın perdeleri yine inikti. Fehametsımata büyük bir ziyan vermemiş olduğumu sanırım.

Selânik'te Kan Gövdeyi Götürüyor

29 Nisan 1903

Mesajeri Maritim vapurlarından biri Selânik limanından çıkarken ateş aldı. Bunu kazanın patlamasına bağlıyorlar. Makinistler ve ateşciler yaralandılar. Bununla beraber yolcuların hepsi karaya çıkabilirdi. Selânik şehri ile istasyonu arasında bir yolcu treni havaya uçurulmak islenildi. Lokomotifin altında dinamit patladı, ray parçalandı, fakat kimseye bir şey olmadı.

30 Nisan 1903

Selânik'teki bu iki olay daha başlangıç imiş. Bu sabah daireme gelince bir telgraf aldım. Bunu Şeno gönderiyor. Dün akşam saat sekizde Selânik sokakla-

rında dinamitlerle bir çok suikastler yapılmış. Osmanlı Bankası tutuşturulmuş. Bir çok kaza kurbanları var, durum çok endişe verici. Banka da bu endişeli haberleri doğruladı. Birtakım insanlar bankaya zorla girmişler, bir memuru öldürmüş, ötekilerini yaralamışlar. Bir çok bombalar atarak binayı tutuşturmuşlar. Müdürle ailesi pencereden atlayarak kaçmışlar. Hemen bizim müesseselerimize bir şey olup olmadığını memurumdan sordum, bir şey olmadığı cevabım aldım.

Öte yandan dün akşam Alman konsolosu Kolombo kulübünde birkaç arkadaşı ile oyun oynuyormuş. Dam birdenbire çökmüş. Konsolos yaralanmadan enkaz altından çıkmış. Fakat orada bulunanlardan çoğu yaralanmış. Bu akşam yeni bir telgraf aldık. Şehirde suikastler devam ediyormuş. Şehirde tam panik havası esiyor. Vapurdaki yangın sebebi anlaşılmış. Makine dairesine atılan bombadan yangın çıkmış faili de yakalanmış.

Anlaşılan Ermenilerin 1896'da İstanbul'da uyguladıkları program tekrar edilmektedir. Suikast gizli hazırlanmış ve memurları şaşırtmıştır. Bununla beraber bu suikast ile İstanbul'daki suikast arasında büyük bir fark vardır. Ermenilerin suikasti eyaletlerdeki öldürmelerden sonra meydana geliyordu. Bunu bir intikam mahiyetinde telâkki etmek mümkündü. İhtilâlcilerin Avrupa'nın dikkatini çekmeye matuf hareketleri nispeten mazur görülebilirdi. Selânik'te ise iş aksinedir. Suikast hareketi bir isyan hareketi olarak ortaya atıldı. Halbuki komşu devletler isyan edilmemesini tavsiye etmişler, sırasız olduğunu bildirmişler, yardım edemeyeceklerini kesin olarak bildirmişlerdi. Bulgarlar ve Makedonya komitelerinin bu vicdansız hareketten do-

layı adamakıllı pişman olmaları muhtemeldir. Bu iki olayın dikkati çeken noktası büyük şehirlerde yeni asrî bir usulü meydana koymasıdır.

Vaktiyle ihtilâlciler muharip sürüsü halinde teşkilât yapıyor, siperler arkasına saklanıyorlar ve askerle karşı karşıya savaşıyorlardı. Ermeniler ve Bulgarlar bir şehirde korku yaratır ve bunu sürdürürler. Bomba kaldırım üzerinde büyük bir gürültü ile patlar, parçaları her tarafa yayılır. Nereden atıldığı da kolayca anlaşılmaz. Gerçekten bu hareket tarzı ancak dikkati çeker ve yabancının müdahalesini davet eyler. Fakat bu gayeye varılmazsa tahrikciler en âdi canilerdir ve hiç kimsenin merhametini çekmezler.

1 Mayıs 1903

Selânik'ten gelen haberler fenadır. 28 Nisan akşamı birkaç bomba daha atıldı. Hükûmet ileri gelenleri bir çok kimseyi tevkif etti ve birkaçını da idam ettirdi. Bazı şüpheli evler arandı, karşı koyanlar öldürüldü. Türklerin verdikleri bilgiye göre ölenler 36 kişidir. Sefaretlerin, konsoloslukların aldıkları bilgiye göre öldürülenlerin sayısı ikiyüzdür. Hangisi doğru, bu asla bilinemeyecektir.

Gazeteler bu mesele hakkında tam bir sükût içindeler. Sanki hiç bir şey olmamış. Bu akşam Payitaht'ın en çok okunan gazetesi Servet-i Fünün'u açtım. Selânik'teki olayarla ilgili hiç bir haber yok. Nihayet üçüncü sayfada bir Selânik haberi gördüm, oh, ne âlâ hükûmetin isyan hakkındaki görüşünü öğreneceğim. Okuyorum: «Dün Selânik'te Olimpiya salonunda Selânik valisi Hasan Tahsin Paşa hazretlerinin himaye-i âlilerinde büyük bir musiki müsameresi verilmiş...» oh

oh! halk ne kadar emin ve müsterih olacak?. Halkı uyutmak ancak böyle olabilir!

Tevhid-i Düyun Nasıl Kabul Edildi?

18 Mayıs 1903

Dün pazardı. Saat beşte gelip kapımı çaldılar. Sadrıazam'ın beni istediğini haber verdiler. Uykumu kesmedim ve saat sekizbuçukta yanına gittim. Uzunca görüştük. Vekıller heyet nihayet Tevhid-i Düyun meselesini meydana çıkarmaya muvaffak oldu. Üyelerden bazısı aralarında Zihni Paşa ve Abdurrahman Paşa olduğu halde imzalamaktan çekiniyorlardı. Bununla beraber Saray'ın kesin emri üzerine layihaya imzalarını koydular. Lâyiha da çarşamba akşamı Saray'a gönderildi. O vakittenberi Zat-ı Şahâne düşünmektedir. Her sabah lâyihanın tasdikini bildiren irâde bekleniyor. Fakat henüz bir şey yok! Fahametsımat «belki yarın» diyor. Tevhid-ı Düyunun kabulü halinde ne yapacağımızı Ferit Paşa'dan sordum, fikrini almak istedim. Tütün imtiyazının uzatılması için teşebbüste bulunalım mı? Bir çok kimseler bunu tavsiye ediyorlar. Fakat Sadrıazam bu fikirde değildir. Evvelâ Padişah'ı bu fikre alıştırmak lâzımdır, kanaatindedir.

Makedonya meselesi hakkında Sadrıazam asla endişe göstermiyor. Prens Ferdinand'ın dönüşü sonucu kabinenin hemen istifa etmesi halk arasında dedikoduya sebep oldu. Yeni bir mücadele kabinesinin kurulmasından çekiniliyor. Sadrıazam diyorki: «Bunlar kıymetsiz mücadelelerdir. Bulgarlar Prensleri ile uyuşsun-

lar» Makedonya Arnavutluk mükemmelen işgal edilmiştir. Bu cihetten önemli bir şey olamaz.

Bu sırada Düyun-u Umumiye ve hükûmet arasındaki yüzde bir çeyrek faiz arttırma anlaşmazlığını halle memur hakem heyeti çalışmasına devam ediyor. Perşembe günü taraflar kendi görüşlerini savundular. Hakemler oy vermek için Cumartesi günü toplanmaya karar verdiler. O gün de tesadüf eseri olarak Maarif Nazırı hastalandı. Hakem mahkemesi de böylece atalete uğradı, bu bekleniyordu. Fakat ne uzlaşma ile, ne de kanunla bu çıkmaz yoldan kurtulmak kaabil değildir. Bize gelince, Mahalli itiyadlara vakıf olmayan şu güzel Avrupalı efendilerin sabırsızlandıklarını, sızlandıklarını ve geciktiklerinden dolayı şikâyette bulunduklarını gördükçe seyr ile keyifleniyoruz. Bunların her birisinin kendi memleketinde dünya kadar işleri vardır.

Öğleden sonra Yeniköy'e giderek Paris ve Atina'dan dönen Evgenidi'yi ziyaret ettim. Nazırlar ve siyasî şahsiyetlerle görüşmüş. Kendisine şöyle demişler: «Ruslar Bulgaristan'a karşı bir tecavüze asla müsamaha etmeyeceklerdir. Türk ordusu sınırı geçer geçmez Osmanlı hükûmetine şiddetli bir ihtarda bulunulacaktır. Yunanistan'da hürriyet zuhuru ve Bulgarların da iyi bir ders alması bekleniyor. Ne güzel anlaşma! Rus sefiri az buçuk endişelidir. Bir çok Bulgar subayının Makedonya ihtilâlcilerine katılmak için sınırı geçtikleri haber alınmıştır. Bulgar ordusu Prensinin hareketlerine karşı memnuniyetsizliğini saklamıyor. Sofya'da tehdit edici kâğıtlar öteye beriye asılmıştır. Prens Ferdinand'ın Karadeniz sahilindeki sayfiyesine gideceği söyleniyor. Gerektiği zaman oradan kolayca kaçabilecekmiş!

19 Mayıs 1903

Bugün öğleden sonra zamanımın büyük bir kısmını Padişah'ın nedimlerinden mabeyinci Faik beyle geçirdim. Sık kafesli bir mahzende oturuyor. Buraya ahır denmesi daha doğru olur. Yalnız duvarları ve tavanı boyanmış ve kırmızı kadife koltuklarla döşenmiştir. Günün konuları üzerinde konuşuyoruz ve ó da Tevhid-i Düyun'la ilgili irâde-i seniye'nin bir an önce yayınlanmasını bekliyor. Ona bakılırsa Tevhid-i Düyun meselesi yoluna konulur konulmaz hemen vakit kaybetmeden imtiyazımızın uzatılması için Padişah'a başvurmamız lâzımdır. Yetkili iki kişinin birbirine zıt bu iki mütalaası arasında birini tercih eylemek ne kadar güç! Bununla beraber bu iki usûlden birini seçmek mecburidir. Olsa olsa başarı sağlanamadığı takdirde öteki ciheti tutanların şiddetli tenkidlerine maruz kalınır.

Görüşmemiz sırasında kaçakçı çeteleri kurarak kolcularımıza silâhla karşı koyan Bilecik'teki çerkes haydutlar meselesinin ne olacağını sordum. Bunları koruyan ve kendileriyle işbirliği eden yüksek zevat kimdir? Bu haydutlar yaklaşık olarak yirmiye yakın çeşitli cinayetlerden dolayı uzun müddet hapse ve hattâ idama mahkûmdurlar. Böyle olduğu halde köylerde serbestce dolaşıyorlar, evlerinde oturuyorlar. İnsan bunları hükûmet emrinde kişiler sanıyor. Sanki hükûmet reji ile mütemadiyen savaşmak için bir kuvvet teşkil etmiş! Kesin bir şey öğrenemedik. Mabeyinci bu teşkilâtın esaslarına vakıf değilmiş gibi gözüktü. Acaba doğru mu söylüyor?

23 Mayıs 1903

Düyun-u Umumiye hakemleri oylarını verdiler. Sonra Şark mahfelinde kendilerine mükellef bir ziyafet çekildi. Bu sırada Sultan, Tevhid-i Düyun'u kabul edip etmemeyi düşünüyor. Her akşam İrade'nin gece esnasında şerefsudur eyleyeceği söyleniyor. Fakat her sabah bir şey yapılmadığı görülüyor. Eğer kabul edecek olursa hakemlerin teşebbüsleri suya düşecek ve tesirsiz kalacaktır.

Selânik'teki Banka Yangınının İçyüzü Nedir?

24 Mayıs 1903

Selânik'ten dönen banka müfettişleri banka yangını hakkında yapılan soruşturmaya dair garip haberler veriyorlar. Suikastcılar kararlı günden üç gün önce projelerini uygulamak zorunda kalmışlardır. Yeraltında açtıkları tünel banka binasının altına vardığı zaman satıhta bir çöküntü oldu ve mecralarda tıkanıklık görüldü. Bunun üzerine bankanın altında bir delik açılarak bunun sebebi araştırıldı. Aynı zamanda bankanın yanındaki Kolombo otelinde farelerin hücuma geçtikleri görüldü. Otel sahibi lâğımlarda ne olduğunu tahkik ettirmek lüzumunu duydu. Bulgarlar sağda ve solda kazma sesleri duyunca yakalanmamak için işlerini süratlendirdiler. Onun için hasar pek önemli olmadı. Bir çok dinamit lâğımları patlamadı. Fakat sanıldığından fazla ölü olduğu muhakkaktır. Askerler tarafından kuşatılan Bulgarlar beyinlerine tabancalarını sıkarak intihar ettiler.

Bugün Elcezire'ye teftişe gitmiş olan kontrol müdürüm Şuvarç geldi. Altı aylık bir seyahat yapmıştı. Söylediğine göre, bu mıntıkalarda en çok dikkati çeken şey, halkın düçar olduğu son derece sefalettir ki, mahallî memurlar bütün vergilerin hemen İstanbul'a gönderilmesi için pek şiddetli emirler almışlardır. İlgili nezaret'in özel müsaadesi olmadan yerinde hiç bir sarfiyat yapılmaması kesin olarak bildirilmiştir.

Saray ve siyaset tekmil geliri çekiyor, Elcezire, Bağdat, Musul, cihanın ötesi demektir. Onların ihtiyaçlarını araştırmak için zaman çok! Ne yaparlarsa yapsınlar, daha olmazsa bekleyiversinler!

Şuvarç, bu hali millî bir intihar olarak telâkki ediyor. Bu gittiği yerlerde arazi sulandığı zaman feyizli, kurak yerlerde ise çöllüktür. Eskilerin açmış oldukları binlerce su cetveli bakımsızlıktan dolayı mahvolup gitmiştir. Fakat ötede beride iyi arazide ve nehrin kenarlarında iptidaî surette makinelerle sudan istifade ediliyor. Eğer hükûmet kayıtsızlığında devam edecek olursa her taraf çöl haline gelecek ve halk açlıktan ölecektir.

Bir çok yerlerde muhaceretler oluşunun sebebi budur. Gençler son kalan beygirlerine binerek Kürt yağyağmacı çetelerine katılmaktadır. Bunlar civar kabilelerle mütemadiyen savaş halindedirler. İran sınırını geçen ithalât veya ihracatla uğraşan kervanları ve tedbirsiz turistleri soyarlar. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar şehirlere kaçmakta ve oralarda dilencilikle yaşamaktadırlar. Şuvarç'ın söylediğine bakılırsa, Bağdat'tan Musul'a kadar çölü yirmiiki günde geçmiş. Yanında yirmiden fazla süvari bulundurmaya mecbur kalmış. Bunlar sıra ile nöbet tutuyorlarmış. Bir çok heyecanlar geçirmiş. Her şehire varırken arabası aç bir halk

topluluğu tarafından takip olunuyormuş. Yüzlerce yarı çıplak adam inleyerek bir lokma ekmek istiyorlarmış. Velhasıl memleketin can çekiştiği ve ülkeyi kaplayan ölüm sükûnunun yakında aç kalmış halkın enini yerine geçeceği muhakkaktır.

Mahallî memurlara bu durumdan bahsedilecek olursa vaziyetin fenalığını kabul ediyorlar. Fakat bütün geliri Maliye Nezaretine gönderdiklerinden ellerinde metelik bile yoktur. Şuvarç, Basra körfezi'nin sahilini de gezmiştir. Orada inci avcılığı bazı köyleri zengin etmiştir. Basra Körfezi'nde yüzbinlerce avcı kayığı vardır. Avcı hiç bir dalgıç âletine malik değildir. Talim ile dakikalarca suyun altında durmaya alışır ve bu suretle dalarak midyeleri yapışık oldukları taşlardan koparır, sonra arkadaşları tarafından suyun yüzüne çıkarılır.

Avcının mahsulü ham olarak Bombay'dan gelen gemilere verilir. Bu gemiler İngilizlere aittir. İnci ve sedef ticaretini İngiliz müesseseleri tamamiyle kendilerine mal etmişlerdir. Avcılar bu ticaretten küçük bir hisse alırlar. Yerinde inci almak mümkün değildir. Bombay'da ise, Londra ve Paris'de olduğu kadar pahalıdır. Şuvarç, Türklerin mutasarrıf namını verdikleri adamı gidip ziyaret etmiştir. Bu adam kendisine «Kuveyt» Sultan'ı sıfatını veriyormuş. Onunla kim konuşacak olursa hemen şimendiferden bahsediyormuş. İki sene önce Konya - Bağdat - Basra körfezi hattının projesini çizen Kap sefer heyeti ile görüşmüş. Hattın ucunun kendi arazisinde olacağından emindir. Gelen Avrupalı'ya hattın nereye kadar ilerlediği hakkında bilgi soruyor. Hâlâ oraya kadar hattın uzatılmamış olmasına hem şaşıyor, hem kızıyormuş!

Müslümanların Duası Tanrı'ya Kaç Günde Varır?

3 Haziran 1903: - Kongo vapurunda

İşlerimizi gözden geçirmek üzere İzmir'de dört gün kaldım. Geldiğim zaman herkes kuraklıktan şikâyet ediyordu. Mahsulün mahvolacağını söylüyorlardı. Müslümanlar, Ermeniler, Yahudiler, Ortodokslar, her biri kendi dinince yağmur göndermesi için Allah'a dualarda bulundular. Her din sahibi kendince bir çok merasim yapmıştı. Katolikler ve Ermeniler dualar ederek sokaklarda gezdiler. İranlılar bile kıvrık kılıçlarla başlarını döverek Hazret-i Ali'den istiane eylediler. Müslüman hocalar da sel yataklarına giderek 70 bin taş saydılar ve torbalara doldurdular. Fâtır - semavat bu duaların hiç birini müstecap etmiyordu. Her akşam güneş parlak bir ufukta batıyor, insanların endişesiyle âdeta zevkleniyordu! Cuma akşamı geldik. Ertesi akşam yağmur başladı. Otuzaltı saat yağan yağmur toprağı iyice suladı, kederli yüzler güldü, endişe yerine neşe geldi ve bir çok hikâyeler söylenmeye başlandı.

Anlaşılan bir defa daha böyle olmuş, Müslümanlar dua etmişler. Fakat Tanrı yağmur vermemiş. Yirmi gün sonra Ermeniler yağmur duasına çıkmışlar. Hemen feyiz ve bereket getiren bir yağmur yağmış. Müslümanlar buna hayret etmişler, Müftü şöyle demiş: «Bunda anlaşılmayacak ne var? Dua Arş-ı Âlâ'ya varıncaya kadar yedi kat göğü kat eder. Her bir katta bir çok Melekler vardır. Müslümanların duası misk ve anber koktuğundan Melekler bu kokudan istifade için duayı bir müddet alakorlar. Binaenaleyh Müslümanların duası ancak onbeş veya yirmi günde Huzur-u İlâhî'ye varır. Halbuki Ermenilerin duası kötü bir kokuya malik ol-

duğundan semaya varır varmaz reddedilir. Bu itibarla Ermenilerin yağmur duasına çıktıkları gün yağmur yağması bir tesadüf eseridir. Aslında müstecap olan Müslümanların duasıdır.»

Şimdiye kadar ismini birkaç defa yazmış olduğum Kâmil Paşa'yı İzmir'de tekrar gördüm. Yalnız eskisi gibi değil, biraz ihtiyarlamış, konuşmaya anlaşılmaz bir homurtu ile giriyor. Oğlu Sait beyi de gördüm. Üç güne kadar evlenecekmiş. Maiyyet-i Cenab-ı tâcidâri'de önemli görevler yapacaktır. Çünkü bu tarzda yetişmiş bir adamdır.

Aydın - Kasaba hatları rıhtım şirketi ile birleşerek yeni bir marşandiz limanı tesisi işinde uzlaştılar. Bu liman şehrin Kuzey Doğu'sunda olacaktır. Bundan başka hatlar birleşerek şehire aynı yerden girecektir.

7 Haziran 1903

İzmir'den dönüşte Tevhid-i Düyun işlerini esas itibariyle tasvip edilmiş buldum. Osmanlı Bankası, şimdiye kadar hamiller veya Düyun-u Umumiye dâyin vekilleri ile yapılan müzakerelerin esası üzerine meseleyi yoluna koymaya memur edilmiştir. Padişah'ın iradesi ayın üçünde Mösyö Oyuvanu'ya verilmiş o da doğruca Paris'e gitmiş. Bu önemli işin ne gibi bir sonuç vereceğini ileride göreceğiz.

14 Haziran 1903

Son hafta içinde pek önemli bir hadise oldu Sırbistan Kral ve Kraliçesi öldürüldüler. Bildiğimiz bu kadar. Bildiğimiz bir şey varsa o da Kral Aleksandr ve Kraliçe Draga'nın ayın onuncu çarşamba günü idam

edildikleridir. İşte bu kadar. Bir ihtimale göre bir general tarafından hazırlanmış bir suikast karşısında veya bir isyan önünde bulunuyoruz. Rivayet olunduğuna göre, general, Nazırlardan birkaçını öldürtmüş ve geçici bir hükûmet kurmuş. Bu hükûmet ise Prens Karacorceviç'i Kral ilân etmiş. Sansür her türlü malûmatı yasaklıyor. Hariciye Nezaretine ve sefaretlere tafsılâtlı telgrafların geldiği muhakkaktır. Fakat biz Paris'ten gelecek gazeteleri bekleyeceğiz.

Abdülhamit Taht'a Cülus Usülünü Değiştirecek mi İdi?
Prensipe Sarmaya vapurunda: 16 Haziran 1903

Bugün Romanya vapuru ile Köstence'ye hareket ettim. Oradan Viyana'ya gideceğim. Şark sürat katarına binmedim. Sırbiye olayları, asker nakliyatı ve saire dolayısiyle yollarda kalmaktan çekindim. Bugün gelecek Paris gazetelerini okumayacağım. Dün akşam okuduğum gazete Belgrat faciası hakkında ilk malûmatı verdi: Kral ve Kraliçe öldürülmüşlerdir. Kral tüfek ve tabanca ile, Kraliçe ise balta ile katledilmiş. Sonra da cesetleri pencereden saray ile sokak arasındaki küçük bahçeye atılmış. Piyade alayı sarayı kuşatmış. Gerek saldırganlardan ve gerek savunanlardan bir çok subay ölmüş. Bunlar arasında Albay Petroviç de varmış. Bu Sırp sefareti ataşesi olarak İstanbul'da bulunmuştur. Saray'da karşı koyanların hepsi öldürüldükten sonra Başbakan ve bazı Bakanların evleri de basılarak bir kısmı öldürülmüş. Bu baskını idare edenlerden biri, Kraliçenin üvey kardeşi imiş.

İşte şark usulü büyük bir öldürme. Çöküntü devrindeki Bizans İmparatorlarının zamanındayız sanıyorum. Suikast failleri bir araya gelerek bir hükûmet

kurmuşlar ve (İskopçina)'yı dünkü ayın onbeşinci günü için toplantıya davet etmişler. Dün akşam alınan bir telgrafa göre de, İskopçina oybirliği ile Piyer Karacorceviç'i Sırbistan Kralı ilân etmiştir. Bir heyet Kralı getirmek için Cenevre'ye gitmiş. Milan'ın oğlu öldürülürken yalnız bir kral ortadan kaldırılmadı, bir hanüman da söndürüldü. Meğerki Milan ile Madam (K...)'nın gayrimeşru münasebetlerinden doğan piç hesaba katılmasın... Noye Fraye Prese gazetesi dün, doğuşu gizli kalmak lâzım gelirken annesinin ailesi tarafından bir Prens gibi muamele gören ve oldukça da önemli bir irat kazandırmış olan bu aşk mahsulü hakkında uzunca bir yazı yazmıştır. Bu sabahki telgraflara göre Prens Karacorceviç Sırbistan krallığına seçilmesini kabul etmiş. Şu suretle Madam K.'nın gayrimeşru veledi bir öldürmenin vukuunu bekliyebilir!

Vapurumuz dar ve uzundur. Süratli gitmesi için böyle yapılmıştır. Fakat müthiş surette yalpa yapıyor. Bir ara güvertede şezlonglarda uyuyan madamlar birdenbire yere yuvarlandılar. Vapurda Mısır Hidiv'i de var. İstanbul'da iki gün kaldıktan sonra yaz mevsimini Avrupa'da geçirmeye gidiyor.

Mısır'ın bu kral naibi ile tekrar müşerref oldum. Ve uzunca görüştük. İstanbul'da iken hiç işitmemiş olduğum, bununla beraber doğru olması muhtemel bulunan bir şey söyledi.: Sultan, Taht'a cülus usulünü değiştirecek, bu suretle kendi oğlunu Saltanat makamına getirecekmiş. Buna çalışıyormuş. Bu fikrinde uzun süre israr edeceği kanaatinde değilim. Halk efkârında çok memnuniyetsizlik ve endişe vardır.

Dersaadet: 1 Eylül 1903

Tatilden döndüm. Doktorum birkaç hafta Büyükada'da kalmaklığımı tavsiye etti. Israrı karşısında Ada'ya giderek kafamı dinleyebileceğim bir oda bulabildim. Burası otel değildir. Fakat yüzlerce kişiyi barındırabilecek bir kervansaraydır. Yemekler son derece fena... İnsanı boyuna şikâyet ettirir. Hizmet de pek fenadır. Burası pek kalabalıktır. Küçük salonlar yemek odası haline getirilmiştir. Taraça ise güzeldir. Burada da yemek yenilebilir. Taraça otuz metre yükseklikte denize hâkimdir. Karşı tarafta Asya sahili, Boğaziçi'nden başlayarak daha Doğu'da hakiki tepeler vücuda getiren ve kıvrımları arasında Yakacık, Maltepe, Pendik gibi köyleri saklayan bir tarzda görülür. Dündenberi misafirler sehre dönmeye başladılar. Büyükada, İstanbul civarının en güzel sayfiyelerinden biridir. Ancak (Mahsusa) vapurlarının düzensizliği dolayısıyle rahatlıkla ve zamanlı gidip gelmek imkânı yoktur. Yirmi kilometrelik bir mesafeyi alabilmek için bir saat üç çeyrek kadar bir süre deniz üzerinde sallanmak lâzım geliyor Bundan ne kadar şikâyet edilse para etmez! Bu yüzden kendilerine süslü bahçelerle çevrili lâtif sayfiyeler yaptıranlar nihayet malikânelerini ucuz ucuz satmaya mecbur kalıyorlar. Bu güzel Ada'da ilk defa olarak bir otel hayatı sürüyorum. Daha ilk gün etrafımda yemek yiyen yüz kişi gördüm şaşırdım. İçlerinde yalnız fabrika müdürümüz Luka'yı tanıyorum. İnsan bir tek sokağı olan şu Beyoğlu'nda bütün oturanları tanıdığını sanır. Halbuki burada gördüklerimin hiç birisi tanıdık değildir.

İstanbul'un zengin kısmı sayfiye için Boğaziçi'ne giderek sefarethanelerin etrafına yerleşirler. Meselâ

Yeniköy, Tarabya ve Büyükdere'de otururlar. Orada debdebeli bir arabası olmak, yerli Rum kızları ile korte etmek, gündüzün resmî giyinmek, akşamları tuvaletlenmek, kış yemekleri ve suarelerini devam ettirmek âdettir. Kadınlar orada bütün kandırma kuvvetlerini harcarlar, siyasîlerin etrafını kuşatırlar. Sosyete madamlarının en büyük derdi bir sefirin veya hiç olmazsa bir orta elçinin takdir bakışlarına mazhar olmaktır. Sefir ne kadar ihtiyar çirkin, sakat veya romatizmalı olursa olsun ziyanı yoktur.

Büyükada'da biraz aşağı tabakaya mensup olanlarla bazı Türk aileleri de bulunuyor. Heybeliada üçüncü derecede olan ailelere mahsustur. Kınalıada ise daha mahviyetkârların mekânıdır. Burgaz Adası'nda ise fakirler kısmı oturur. Büyükada'nın başlıca iki oteli vardır: Birisi İmperyal otelidir. Haçopulo ailesinin küçük sarayı olan bu bina yüksek bir otel haline getirilmiştir. Burada debdebeli salonlar ve gerçek bir intizam görülür. Burada yabancılar pek çoktur. Makedonya karışıklığından uzaklaşmak isteyen Selânik Yahudileri, sükûn içinde yaşamaya düşkün Ermeniler ve tatlı su Frenkleri vardır.

Kalabalık bir halkın oturduğu öteki otele gelince, burada da Yahudiler, Ermeniler, yazın sıcağından kaçan bazı Atinalı ve Mısırlılar vardır. Pekçok çocuk, kadın ve genç kızlar ve bunların arasında açık renk tuvaletli Levantenler... Bu sonuncular herkesin dikkatini çekmek için neler yapmıyorlar? Âdeta dileniyorlar! Madamlar arasında yüz kiloyu bulmuş olanlarını görcüm ve hâlâ da şişmekte devam ediyorlar.

20 Eylül 1903

Matmazel (S...) lerle samimiyet peyda ettim. Bunun için resmî takdimlere filân lüzum görülmedi. Yalnız hissiyatın birbirini cezbetmesi ve samimî bir irtibatın husûle gelmesi yetti. İkisi de hoş, zengin ve güzel terbiye görmüşlerdir. Matmazel Florans günlerini piyano çalmak ve kahkahalarla geçirir. Bazı defa ikisini birden yapar. Bu son günlerde fena bir gün dönümü havası otelin salonunda kapalı kalmamıza sebep oldu. List'in parçaları ile kulaklarımızı doldurduk. Genç Matmazel piyanist (Marş Fünebr)'leri bile kahkahalar arasında çalıyor.

Nihayet iki matmazelin büyüğü olan matmazel Birijit'i müşahedeye koyulmak ve onunla birkaç söz konuşmak nezaketsizliğinde bulundum. Güzel midir, cazip midir? doğrusu ben de bilemem. Her halde akıllı ve hassas bir kızdır. Tavus tüyleri ile süslenerek gurur satan bekaç tabiatlı gençlerin aksinedir. Onlar gayet güzel oldukları halde ağızlarını açınca olanca ehliyetlerini kaybederler. Matmazel Birijit ise söze başladı mı daha cazip olur ve heves uyandırır. Evvelâ billur gibi bir sesi vardır. Halbuki etrafındaki Rum madamların sesleri saksağanınkini andırıyor. Birijit'in gözleri hissiyatını izhar ederek insanda ruhî bir zevk yaratıyor. Saçmalamaz, lüzumu halinde susmasını bilir. Bu da ehliyetinin bir delilidir. Varlığına bir gaye verebilmekten başka düşüncesi yoktur. Sosyal şartların Doğu'da kadını ne zor mevkie düşürdüğünü söyleyerek hayıflanıyor. İnsanın talihi ve serveti varsa koca bulabilir. Yoksa tam bir faaliyetsizlik içinde kalır. Büyük bir sıkıntı içinde ömür geçirmek icap eder. Bu suretle 35 yaşına kadar beklenebilir. Eğer bu süre içinde insan

kendisine bir istikbal hazırlayamazsa hayatı terk etmek cesaretini göstermelidir. Matmazel Brijit bu düşüncesini tatlılık ve rıza ile söylüyor. Yeisinin belki de cesaret noksanlığından ileri geldiğinin farkında değildir.

İstanbul'da bile birçok kadınlar tanırım ki evlenemedikleri halde ders vererek, yazı yazarak, çocuk bakarak hayatlarına düzen verirler, fakat bu uzun bir çalışma ve büyük bir sebat ister. Matmazel Brijit eğer kendisini anlayacak bir delikanlıya tesadüf etmezse çok yazık olur ve bu hal erkeklerin ahmaklığına bir delil teşkil eder.

Büyükada'da birkaç İzmirli aile de var. Zengin bir İzmirli olan Mösyö Abot yaz mevsimini şehirden uzakta sayfiyede geçirmek âdeti olduğu halde müthiş bir haydutun sayfiye civarına yerleşmesinden dolayı bu yıl gidemediğini anlatıyor. Bu haydut zenginlerden insafsızca fidye alıyormuş. Paranın bir kısmı ile etrafına iyilik yapıyormuş. Genç kızlara evlenme parası veriyor, fukara çiftçilere çift hayvanı satın alıyor, büyük yollarda köprüler bile yapıyormuş. Köylüler bu adamı çok seviyorlarmış. Jandarmalar bu yüzden bir türlü yakalayamıyorlarmış. Takibine yüzelli kişi gönderilmiş. Fakat haydut o kadar iyi nişancı imiş ki attığı kurşun mutlaka hedefine isabet ediyormuş. Kendisini saran jandarmalardan yirmibeşini öldürmüş. Öteki jandarmalar da kaçmış. Kâmil Paşa İzmir'e vali oldu olalı İzmir'de de emniyet ve asayiş bu suretle sağlanıyor.

Makedonya İhtilâli Gittikçe Genişliyor

23 Eylül 1903

Siyasî alanda Makedonya meselesi gittikçe önemleşiyor. Ayaklanma büyüyor. Başlarında bir de reisleri

var. Hükûmet isyanı bastırmak için ikiyüz bin kişilik bir kuvvet gönderdi. Her tarafta şiddetli çarpışmalar oluyor. Sessiz kimselerle çiftçiler pek yeisliler. Âsiler bunları ya soyuyor veya öldürüyorlar. Öte taraftan hükûmet kuvvetleri de âsilerin yerleştikleri köy ve kasabaları yakıyor. Âsileri buralardan çıkarmak için...

Son haftalarda Rusya, Avusturya ve Almanya'dan teminat aldı. Artık çekinmemesi gerektiği, Bulgarların lehine bir müdahale olmayacağı bildirildi. Bunun üzerine Kosova ve Manastır vilâyetlerinde Bulgarların bulundukları köylerde muntazam askerî harekâta başlandı. Birçok kimsenin öldüğü muhakkak! Sonu ne olacak? Kimse bir şey diyemez. Bulgaristan'daki Bulgarlar da harekete geçtiler. Ellibin kişiyi silâhlandırdılar. Her ne kadar mücadele sahasında gazete muhabirleri yoksa da sefaretler konsolosları aracılığı ile haber alabiliyorlar. Ben de haftada iki defa Selânik, Üsküp ve Manastır'daki memurlarımdan tafsilâtlı raporlar alıyorum. Bu raporlarda yazılanlar çok acıklı şeylerdir. Bir çok köy harap olmuş, halk hicrete mecbur kalmıştır. Bu memlekette insan hayatının büyük bir kıymeti yoktur. İnsan medenî memleketlerde olduğundan daha kolay ölüyor ve öldürülüyor.

Bundan üç hafta önce âsiler, Edirne vilâyetinde Kırk Kilise ile Karadeniz sahilindeki köylere şiddetli hücumlarda bulundular. Halk paniğe uğradı. Herkes kayıklara dolarak İstanbul istikametinde kaçmaya başladı. Kaçanlar Boğaz'da Kavak'a gelince hükûmet memurları şaşırdılar. Bu sırada âsiler o bölgedeki köyleri yakıp yıktılar. Yeterli kuvvet gönderilince de kaçtılar. Avrupa'da hiç kimse müdahale fikrini açıklayamıyor. Yalnız İngiliz halk efkârı heyecandadır. Hükû-

met Çanakkale Boğazı dışına sekiz parçadan kurulu bir filo gönderdi. Bu filo Midilli adası önünde demir attı. Lorando Kobini olayından sonra böyle bir deniz gösterisi âdet olmuştur. Yakında Fransız, Avusturya, İtalya ve daha başka milletlerin filolarını da göreceğimiz rivayet ediliyor.

Durup dururken İmparatorluğun öteki köşesinde Beyrut'ta bir kumbara patlar gibi bir olay yayıldı: Rivayete göre Beyrut'taki Amerikan konsolosu öldürülmüş! Bir dedikodu ortalığı bürüdü. Amerika sefareti Bab-ı Âli'ye bir nota verdi. Vasington ile telgraflar teati edildi. Hükûmet hemen iki harp gemisi göndereceğini bildirdi. Böyle heyecanlı birkaç gün geçirildikten sonra konsolosun öldürülmediği ve kendisine hiç bir saldırıda da bulunulmadığı haber alındı. Bu yanlış haberi şöyle izah ediyorlar: Sözde bir düğün esnasında fişek atılmış ve o sırada da konsolos oradan geçiyormuş. Ne olursa olsun harp gemileri yola çıkarılmış ve birkaç gün sonra da oraya varmıştır. Ancak nasıl olduğu bilinemez, gemilerin oraya varması üzerine Beyrut'ta Türklerle Hıristiyanlar çarpıştılar. Bir çok insan öldü ve yaralandı. İzahı kaabil olmayan bir heyecan var. Hükûmet hemen valiyi azletti. Şam komutanına da Beyrut'a üç tabur göndererek sükûnu iade etmesini emretti. Bu arada korkan konsoloslar şehrin sükûnetini temin için beşyüz asker çıkarmasını Amerikan Amiralinden istediler. Bereket versin Amiral akıllı bir adammış. Yerlilerin işine karışamayacağını bildirdi ve halkın heyecanına seyirci kalmakla yetindi.

24 Eylül 1903

Dönüşümdenberi hiç bir hadise olmadı. Tevhid-i Düyun meselesi Zat-ı Şahane tarafından gayet gülünç

olaylardan sonra tasvip buyuruldu. Herkes tasdik kararını Temmuz'da ve nihayet Ağustos'ta bekliyordu. Eylül'ün ilk günleri geldiği halde sonuçlar bir türlü elde edilemiyordu. Bütün Türk zenginleri Osmanlı eshamı almışlardı. Padişah'ın tereddütleri eshamın düşmesine sebep oldu. Sanki Sultan, etrafındakilere ziyan ettirerek düşen eshamı kendisi topluyor gibi bir fikir hasıl oluyor. Bu hareket kendisine tamamen lâyıktır. Mabeyncileri, paşaları kaybettikçe keyiflendiği ve onların kaybettikleri miktarda meblağı cebine atmadığı ne malûm!

Esasen hastalıklı olan koca (Obuvano) izinli olarak dinlenmeye gidemediğinden dolayı asabileşti. Zavallı adam (Artık tahammülüm kalmadı. İrade yarın çıkmazsa gidiyorum) diyordu. Zat-ı Şâhane ona şu cevabı gönderiyordu: (Hayır, daha gitmeyiniz canım. Küçücük bir mesele kaldı. Cumartesiye kadar hal edilir. Biraz bekleyiveriniz.» Cumartesi geliyor, fakat irâde çıkmıyordu. Nice cumartesi ve pazarlar geçti Obuvano yine sabırsızlanıyor: «Yok artık yeter... Yarın giderim» dedi mi cevap: «Aman azizim, dostum, Yarın Zat-ı Şahanenin cülus günüdür. Giderseniz kendisini şahsen tahkir etmiş olursunuz.»

Böylece üç, beş, on defa müracaat etti ve nihayet bir sonuç alamadan gitti. 15 Eylül kesin hesap günü gelip çattı. Eski tahvillerin kuponlarını hakem kararı mucibince yüzde bir çeyrekten ödemek lâzım geliyordu. Bu sırada yani Obuvano gittikten iki gün sonra irâde-i seniye çıktı ve büyük bir sevinç hasıl oldu. Borsada esham fırladı. Oyuncular sevinç sayhaları çıkardılar. Fakat irâde-i seniyyenin metni Düyun-u Umumiyeye gelince bu metinde Düyunu Umumiyenin kabul

edemeyeceği bir kaydın mevcut olduğu görüldü. Düyunu Umumiye hakem heyeti tarafından kararlaştırılan bir dörtte bir fazlayı kabul etmeyecektir. Arabalara atlayan atlayana, Saray'a dört nala koşuluyor. Sadrıazam'ın konağı kuşatılıyor. Yirmi dört saat tartışma uzuyor.

Nihayet topal bir çarei hal keşfediliyor. Neyse bir sonuç elde ediliyor. Düyunu Umumiye değiştirilecektir. Seriler, Muharrem kararnamesinin konkordato usulü kaldırılacak yerine hakiki bir hükûmet borcu konulacak, bu borcun amortisi belirli bir miktarla temin edilecek. O da hükûmete ait gelirin fazlasıdır. Meselenin en önemlisi bakalım mesûl nazırlar hükûmete ait verginin miktarını artırmanın yolunu bulabilecekler mi? Eğer başarı gösteremezlerse, idaredeki ehliyetsizliklerini bir defa daha ispat etmiş olacaklardır. Artık ya onları vesayet altına almalı veya imparatorluğu likide etmelidir.

Bunun sonucu hükûmetin eline bir milyon lira kadar bir para geçti. Banka bu miktarı yeni bir istikraza avans olarak tayin eylemişti. Fakat Zat-ı Şânane bir milyon liranın üzerine elkoydu. Bu parayı yeri belirsiz bir harp için ihtiyat akçesi olarak saklıyor. Halbuki Maliye nazırı açlıktan şikâyet etmekte, Anadolu ihtiyaç içinde kıvranmaktadır. Geçen gün Sadrıazam'ın zorlaması üzerine Maliye nazırına beş bin lira borç verdim.

Dubaracılık, Rezalet, İşte Saltanat'ın İçyüzü!

Siyasî ahval biraz düzelir gibi oluyor. Sefaretler gerek Bulgar hükûmetine, gerekse Bab-ı Âli'ye olan

tebliğlerinde taraflar harbe girişecek olurlarsa ziyanın kendi hesaplarına olacağını ve her iki tarafa da yardım edilmeyeceğini, bununla beraber Statükonun korunacağını kesinlikle bildirdiler. Bu durumla katliamların husule getirdiği acıklı netice ve Avrupa'daki kızgınlık, isyanı biraz durdurtur kanaati var. Zaten Hilmi Paşa'nın başkanlığı altında Makedonya'daki çeşitli milliyetperverlerden kurulu komisyonda birer tane Türk, Arnavut, Rum, Bulgar Rumen vesaire vardır. Şüphesiz bunlar birbirlerini yemekle uğraşacaklar ve uygulanabilecek bir ıslâhat tarzını meydana koyamayacaklardır.

Hükûmet yeni gelir kaynakları ihdası için son derece gayret harcıyor. Ahır hayvanları üzerine bir vergi kondu. İnekten şu kadar, beygir, eşek ve deveden bu kadar alınacak. Bundan başka bir de şahsî vergi konuyor. Halk, çeşitli sınıflara ayrılarak bu vergi kapsamına girecek. Fakat nüfus sayımı yapılmadığı için dağıtımın nasıl yapılacağı kararlaştırılamıyor. Yalnız Padişah'ın iradesinde şöyle deniyor: «Erkek halkın yüzde ellisi adam başına şu kadar vergi verecek, yüzde otuzu da şu kadar verecek...» artık ötesini vergiyi toplayacaklar düşünsün. Zavallı halk!

Bizim için daha mükemmel bir çare buldular. Evvelki bütün kararlara rağmen Maliye nazırı memurlarımızın temettü vergisi vermesinde ısrar ediyor. Bu her ne kadar kanunsuz ise de mecburen uyduk. Yalnız ekmek parasını zor kazanan küçük memurlardan vergi alınmaması ve nisbi verginin adaletli bir surette istenilmesi şartıı.

Nafia nazırı Zihni Paşa, meseleyi çeşitli şirketlerle görüşmeye memur edildi. Üçyüz kuruştan az alanların temettü vergisi vermemesi kararlaştırıldı. Fazla maaş

alanlardan da üçyüz kuruşa kadar olan maaşlarından vergi kesilmeyecek geri kalan kısmından yüzde kırk vergi alınacak. Memurlarımız buna göre vergi vereceklerdi. Yüksek maaşlı olan memurlarımızdan vergi alınmamasını biz de doğru bulmuyorduk. Hattâ haksız bulduğumuz bu durum karşısında hükûmete başvurarak vergi vermek teklifinde bulunduk.

Böylece hükûmetin muntazam bir gelir vergisi almaya alışmasını gayet mantıkî görmüştük. Şimdiye kadar fakirler üzerine binen bir yükün bu suretle dağıtılması tabiî değil mi idi? Bu hususta anlaşmıştık. Kararımızın tasvibi vekiller meclisine kalmıştı. Orada Maliye nazırı bize hücuma hazırmış: «Ah, şu gavurlar, temettü vereceklerini nihayet tasdik ettiler değil mi? Pekâlâ, mademki reji onsekiz senedenberi mevcuttur buna göre reji memurları bize onsekiz senelik temettü vergisi vereceklerdir.»

Bu görüşü üzerine kimseye haber vermeden her tarafa emirler verdi, lüzumu halinde hapsedilmeleri şartiyle memurlarımızın her birinden onsekizer senelik temettü vergisinin hemen alınmasını bildirdi, olmaz şey! Abdulhamit saltanatının idare tarzının rezaleti olanca haşmetiyle görülüyor. Dubaracılık, şiddet ve hesaba gelmez bir rezalet, işte bu kadar... Adamlarımızı savunacağız ve bu gülünç baskının tatbikini önleyeceğiz. Bundan nezaret mahcubiyetiyle çıkacak ve sefirler yabancıların Türk vergilerine tâbi tutulmasını kabul etmeyecekler. Ziyan yine onlara!

Şurası muhakkaktır ki burada çalışıp servet sahibi olan Avrupalıların umumî harcamaya katılmamaları adaletsizliktir. Ben bunu her vakit söyledim. Basılı eserlerimde de vazdım. Fakat şunu da söylemeye mecburum ki, hükûmetsizlik ve taraf tutma hüküm sürdü-

ğü sürece sefaretlerin bu vergiye katılmayı kabul etmemeleri pek haklıdır ve yerindedir Hiç bir Avrupalı mutlaka mecbur edilmeden böyle saçma kayıtlara boyun eğemez. Bu itibarla Batı hükûmetleri Türkiye'ye söz dinletecek durumda bulundukları müddetçe kendilerini savunmak için haksız imtiyazlarını koruyacaklardır.

9 Ekim 1903

Artık Büyükada'dan ayrıldım. Ayrılışım teessürlü oldu. Eylül'de birkaç yağmurlu gün görmüştük. Sonra hava açmış, ısı yükselmişti. Ekim'in ilk günleri pek hoş geçti. Ciyakomo otelinde birkaç aile kalmıştı. Bunlar arasında tatlı ve güzel dostlarım (K.) ailesi vardı. Akşamları güzel Birijit'le felsefî konuşmalar yapıyordum.

Köprüyü, Dayanınca Alıp Götüren Vapur!

5 Kasım 1903

Bu son günlerde Saray. Avusturya ve Rusya'nın müşterek notalarına verilecek cevapla meşgûl oldu. İki gün üstüste giderek başkâtip Tahsin Paşa ile görüşmek teşebbüsünde bulundum. Fakat muvaffak olamadım. Bulgar elçisiyle dairesine kapanmış bir anlaşma çaresi arıyor. Bu suretle nahoş komşu ile bir anlaşma çaresi bulunarak iki İmparatorluğa: «Artık size muhtaç değiliz, uyuştuk» demek mümkün olacak. Saray'ın ne cevap vereceğini henüz bilmiyorum. Yarın anlaşılması mümkün!

Kulüpte Viski masaları doluyor, poker meraklıları da çoğalıyor. Bilardoda kendime münasip bir rakip

bulmakta güçlük çekiyorum. Ama bir kişiyi buldum. Bu Belçikalı bir subaydır. Makedonya jandarmasını ıslâh için Osmanlı hükûmeti tarafından hizmete alınmış. Başarı gösterip gösteremeyeceğini bilemem. Yalnız bildiğim bir şey varsa bilgili bir bilardo oyuncusudur.

İki Alman generali Üsküp'e gitti. Bunlardan birisi gayet değerli bir subay olarak tanınan (Övler) Paşa'dır. Bu gibi tedbirleri Türkler, Rus - Avusturya notasına karşılık olarak ıslâhata başlanıldığını göstermek için alıyorlar. Askerler yavaş yavaş geri alınıyor. Soğuk ve yağmur ihtirasları sakinleştirdi.

9 Kasım 1903

Bu sabah Galata'da garip bir manzara ile karşılaştım. İstanbul'la Galata arasında Haliç üzerine atılmış olan tahta köprü ortasından bozulmuş. Üzerinden geçemeyen halk kayık ve sandallara hücum ederek karşıdan karşıya geçiyordu. Geceleyin büyük bir İngiliz vapuru Tersanede tamir edilmek için Haliç'e girmek istemiş, köprü açılmış, fakat suların akıntısına kapılan vapur köprünün müteharrik kısımlarından birine yaslanarak onu Haliç'e kadar sürüklemiş. Köprüde haylice zarar var. Birkaç gün tamir sürecek ve bu da gelip gitmeyi zorlaştıracak. Çünkü ileri gelen ve başlıca memurlar Beyoğlu tarafında otururlar. Meselâ araba ile Düyunu Umumiye'den Beyoğlu'na gitmek için eski köprüyü dolaşmak ve İstanbul içindeki dar ve kalabalık sokaklardan geçmek icap edecek! Bütün nezaretler için de bu böyledir.

12 Kasım 1903

Bu sabah gidip Sadrazam'la görüştüm. Dişleri ağrıyordu. Maneviyatı pek kırıktı. Etrafındaki entrikaları

ve kendisine karşı yapılan rediane hareketleri anlattı. Çeşitli vilâyetlerde halkı ve hattâ hükûmeti soyan sefil valiler vardır. Sadrıazam bunların azledilmelerini ve yerlerine namuslu kimselerin tayin edilmelerini teklif ediyor, fakat bir türlü Padişah'ın iradesini alamıyor. Sadrıazam bana şunları da söyledi: «Herhangi bir sefil baldırı çıplak uşak veya Saray kadınlarından biri valiyi koruyarak hükûmetin menfaatine aykırı harekette bulunduğumu söylüyor. Padişah da benim sözümden ziyade onların sözlerine inanıyor. Padişah en saçma, maddeten imkânsız olan şeylere bile inanır, sualime karşı hiç bir cevap alamam. Borçların birleştirildiği sırada kararın süratle alınması için Padişah'ın bütün yakınları tarafından tazyik edildim. Mabeynciler, kâtipler ve Saray ileri gelenleri paralarını bu işe yatırmıştılar. Uzun müddet bekleyemiyorlardı. Nihayet işleri sonuna eriştirdim. Artık Zat-ı Şâhane geri dönemezdi. İradenin yayınlanması birkaç saatlik bir işti. O vakit bütün bu sefiller Zat-ı Şahâneye menfî raporlar gönderdiler. Bir taraftan masûl olmamak, öte yandan da bahşiş almadıkları fikrini ortaya atmak istiyorlardı.»

Ben de dün başımıza gelen bir olayı anlattım: Dahiliye nazırının müfettişi sıfatını takınarak gelen iki hafiye matbaamızda kutularımız için basılan etiketleri muayene ettiler. Araştırırken üzeri armalı ve armanın altında (İşkodra) kelimesi yazılı bir sigara kâğıdı buldular. Bu keşif zihinlerini altüst etti. Bu tehlikeli (!) markayı taşıyan bütün sigara kâğıtlarına elkoydukları gibi bunları basan litograf taşlarını da aldılar. İşkodra'da küçük bir imalât fabrikamız olduğunu, orada da mahallî tütünü keserek sigara haline koyduğumuzu kendilerine boş yere anlattık, fakat dinletemedik. Bu tü-

tün yalnız İşkodra civarında satılabilen bir cins tütün olduğundan sigaraların üzerine bu alâmeti koyuyoruz. Ne desek boş! Bu izahlarımıza karşı hafiye efendi yüzümüze ters ters bakmakla yetiniyor. Hiç Zat-ı Şahâne-nin bendeleri kolay kolay kandırılabilir mi? Şüphesiz hakkımızda bir rapor yazılacak, mel'un hareketimiz (!) Makedonya ihtilâlinin amilleri arasında gösterilecek. Sadrıazam benim bu izahatıma karşı da şunları söyledi: «Zat-ı Şahâne zamanını böyle çocukcasına şeylere hasrederken hükûmetin önemli işleriyle meşgûl olabilir mi? Vakit ayırabilir mi? Bizzat ben böyle saçma ihbarları dikkate almadığım için kötü zan altında kalıyorum ve serbestçe iş göremiyorum.»

14 Kasım 1903

Dün manevi bir hayrete uğradım. Burada bulunalıdanberi ve bilhassa reji idaresi başına geçelidenberi Harbiye nazırı ile pek samimi bir surette görüşürüm. Bana karşı son derece namuskarane bir tavır takınır. Rüşvet alan rezil memurlarla onlara para veren ahlâksız Avrupalı sermayedarlar hakkında söylemediğini bırakmaz. Birkaç zamandanberi nazırın gözüktüğü kadar fazilet sahibi olmadığı rivayetini duyuyorum. Bunların da hepsini bir iftira olarak telakki ediyorum. Evet, Paşa hazretleri bazı zaman delicesine harcamalarda bulunuyor. Her sene, salonları, kış bahçeleri başka bir revnak peyda ediyor. Oralara pahalı pahalı eşya, Eyfel kulesini veya Paris sergisini temsil eden halılar, maden ve camdan yapılmış uzun bacaklı kuşlar, büyük avizeler, gayet büyük fayans sobalar ve bir çok gösterişli fakat zevksiz eşya dolduruyor. Geçen cuma bir sürü amele bahçede beyaz mermerden büyük bir ha-

vuz yapıyorlar. Hayret ettim. Paşa ziyadar bir çeşme yaptırmak istediğini, fakat tesisat iyi olmadığından iş bitince elektriğin kâfi gelmemesinden korktuğunu söyledi. Bunların hepsi fazla bir servete delalet eder, fakat bu hediyelerin Sultan tarafından verilmesi de mümkündü ya!

Zat-ı Şahâne Edebiyattan Hoşlanmadığı İçin

24 Ocak 1904

Ocak ayının yedinci günü döndüm. Dış siyaset yönünden Rus - Japon harbi ve sulhü arasında pala çalıyoruz. Günden güne gelen haberler birbirlerinin zıttı idi. İki üç defa savaşın başlayacağı sanıldı. Umumî fondolar ve bilhassa Osmanlı eshamının değeri birdenbire düştü. Ertesi günü gelen emniyet verici telgraflar piyasayı tekrar düzeltti. Harp tehlikesi henüz tamamen kalkmamıştır. Ruslar Sibirya sınırını takviye ediyorlar. Mançurya ve Kore'yi yutmak hazırlığındalar. Japonların kendi adalarına yakın olan bu memleketlerde bir çok menfaatleri vardır. Rusların bu iki memleketi işgal etmeleri Japonya için büyük bir tehlikedir. Rusların istilâ politikası sonucu istiklâlleri tehlikeye düşecektir. Japonlar bu yüzden harbe sürükleniyor. Bu durum Rusların dostu ve müttefiki olan Fransızları, Japonların dostu ve müttefiki olan İngilizleri çok düşündürüyor.

Makedonya'da şiddetli kış, heyecanı yatıştırdı. Devletler, yani Avusturya ile Rusya, Sultan'dan bazı imtiyazlar aldı. Bir İtalyan genaralinin yönetiminde çeşitli milletlere mensup subaylardan bir jandarma kadrosu teşkil ediliyor. Umumî müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'-

nın yanına Avusturyalı ve Fransız müşavirler ve muavinler gönderiliyor. Şimdi bu efendilerin yetki dereceleri tartışılıyor. İlkbahar gelmeden evvel geçirilecek olan Şubat ve Mart aylarının önemli bir devre olacağı hissediliyor. Eğer devletler ıslâhata doğru bir adım atmayacak olurlarsa memlekette yeniden karışıklık çıkması kuvvetle muhtemeldir. Saefof ve âsilerin reislerinden bazıları Avrupa başkentlerini geziyor ve memleketlerinin durumu hakkında umumî efkârı kendi taraflarına çevirmeye çalışıyorlar. Ayrıca Bulgar hükûmeti önemli hazırlıklarda bulunuyor. Türkler ise her ihtimale karşı yüzbinlerce askeri silâh altına almaya hazırlanıyor.

1904 senesi bir savaş yılı olarak gözüküyor. Bununla beraber Ocak ayının ilk yirmi günü güneşli ve güzel geçti. Kış mevsiminden ve yaklaşan tehlikelerden kazanılmış bir müddet değil mi?

27 Ocak 1904

Dündenberi Avrupa borsalarında büyük bir durgunluk var. Japonya'dan gelen haberler hayırlı değildir. Ruslar iddialarından kısmen vazgeçer gibi göründüler. O vakit Japonlar yüksekten atmaya başladılar. Uyuşma sağlayan siyasî notalarla işin bitmeyeceğini, iki hükûmet arasında resmen imzalanmış taahhütler ve kesin teminata muhtaç olduklarını söylediler, endişe de ziyadeleşti. Kesin ve güvenilir haberler almak gayet zor! Borsa son derece oynak. Cihanın bütün spekülâtörleri keyiflerince havadisler uydurup yayarak ortalığı karıştırıyorlar. Rusların dostu olan Fransızlar sulha taraftar, Japonların dostu olan İngilizler ise bir savaşı lüzumlu görüyorlar.

28 Ocak 1904

Bu akşam Katol Mendes'in edebiyat konulu bir konferans vereceği bildirilmişti. Bu yazar hakkında çok bilgim yok. Zil belâsı adlı eserini okumuştum. Ancak öteki eserlerini okumak için bende bir heves uyandırmadı. İstanbul'a geldiğini Fransızca (İstanbul) Gazetesinde okumuştum. Kendisinin bir çok şiirler yazdığı müdebdep reklâmlarla bildiriliyordu. Ne olursa olsun bu garip edebiyatçının saat dokuzda başlayacağı bildirilen konferansını dinlemeye karar verdim. Pöti Şan tiyatrosuna gittiğim zaman sansürün bu meşhur konferansçının söz söylemesine mani olduğunu haber aldım. Anlaşılan Zat-ı Şevketsımat Cenab-ı Şehriyar-ı Azamî edebiyattan bahsetmek vesilesi ile tehlikeli beyanatta bulunması mümkün olan Parisli çenebazlardan hoşlanmıyor!..

Bir Tevkif, Bir Hırsızlık Ve bir Kaçış

22 Şubat 1904

Payitaht bugünlerde iki önemli dedikodu ile meşgûldür. Evvelâ İmparatorluğun en meşhur rezillerinden gazeteci T... tevkif edildi. Bu adam bir çok Türkçe ve Fransızca gazetelerin sahip ve başyazarıdır. Bu gazetelerle şantaj yapıyor. Aile hususiyetlerini ortaya atıyor. En pervasız yalanları uyduruyor. Her vesileden istifade ederek para koparmaya çalışıyordu. Sanatında mahir olduğundan kendisinden korkmayan yoktu. Anlaşılan başka bir rezil T... yı kıskanarak sahte Beratla nişan sattığını ve sahte İradeler çıkardığını Saray'a haber vermiş. Bu hareketi sınırı aşıyordu. T... «Baba Ta-

hir olacak» bazı ortakları ile birlikte tevkif olundu. Matbaası kapatıldı. Gazeteleri artık çıkmıyor. Bu sefillerin ortadan kalkması için hep dua etmekteyiz. Fakat Zat-ı Hazret-i Padişahî'nin affına mazhar olarak tekrar meydana çıkması da muhtemeldir.

İkinci kayda değer olay Saray erkânından birine aittir. Bu adam birkaç yıl önce Paris'e Osmanlı sefareti Ataşesi olmak üzere gönderilmiş ise de Fransa hükûmeti vaktiyle mahkûm olmuş bir kişi olduğu için tanımaktan çekinmişti. Dün akşam evine hırsızlar girmiş, ne kadar kıymetli eşyası varsa hepsini toparlayıp götürmüşler. Bunu kulüpte birbirlerine anlatanlar göz kırpıyor, birisi «Ustasını bulmuş» diyor. Ötekisi de «İmkânı yok, hırsızlar birbirlerinin malını çalmaz, kendi kendisini soymuştur» fikrini yürütüyor. Zavallı kurban! hemen bağırıp çağırmış ve yedibin liralık malının (Yaklaşık olarak yüzelli bin Frank) çalındığını her tarafta tekrar etmiş ve mesele Saray'a kadar aksetmiş. Şimdi Padişah böyle sadık bir bendesini teskin için kendisine birkaç bin lira hediye edecektir.

Bu iki olaydan başka bir vak'a daha geçt: Saray şimdi altüsttür. Hafiyelerin başı Ahmet Celâlettin Paşa firar etti. Paşa, zevk ve safaya düşkün dehşetli bir kumarbazdır. Çok zengin bir Mısırlı Prensesin kocasıdır. Vaktiyle Zabıta-i hafiye reisi idi. Mısır'a gitmek için Padişah'tan birkaç defa izin istemiş, verilmemiş. O da izinsiz olarak çıkıp gitmiş Bu büyük bir heyecan yarattı, hemen soruşturmalar başladı. Her tarafa telgraflar çekildi, kaçanın nerede olduğu araştırılıyor.

2 Mart 1904

Bu sabah saat dokuzda Ferit Paşa'yı ziyarete gittim. Beni biraz beklettikten sonra kabul etti. Zat-ı Şahâne, Paşa'yı gecenin büyük bir kısmı Saray'da alakoymuş. Paşa bana şu bilgiyi veriyor: «Bakınız başıma neler geldi? Geçen Cumratesi günü Kurban Bayramı idi. Muayede töreninde Zat-ı Şahâne bana pek iltifat etti. Sonra dört gün yanına çağırmadı. Bu sırada Bulgaristan ve Türkiye arasında iyi ilişkiler kurulmasına çalışıldığını biliyordum. Bu önemli meseleyi Sadaret makamına havale edeceği yerde, Tophane Müşiri'nin başkanlığı altında bir küçük komisyon kurdu. Prens Ferdinand'ın özel temsilcisi Nenadoviç'le bu efendilerin bir entrika çevirmekte olduklarını hissediyordum. Dün öğleden sonra Saray'a çağrıldım. Nazırlar meclisi hususî surette toplanıyordu. Meclise başkanlık edecektim. Meclis, esas itibariyle Sultan'ın kabul eylemiş olduğu komisyon kararlarını uygulayacaktı. Bir de ne bakayım? Makedonya meselesindeki çeşitli noktalar halledilerek mahkûmların umumen affı, hapistekilerin serbest bırakılması, mal gelişinin teminat altına alınması gibi kararlar yerine Türkiye ile Bulgaristan arasında bir ittifakname mevzuu kaleme alınmış. Yabancı bir devletin taarruzu halinde taraflar birbirlerine yardım edecek! Ne kadar şaştığımı anlarsınız. Metni imzalamaktan istinkâf ettim. Bütün gece Padişah'a tutulan yolun hatalı olduğunu izaha uğraştım. Ne dersiniz, Bulgaristan'la hemen hemen savaş halindeyiz. Bulgaristan bizi hem tehdit ediyor, hem de hakkımızda pek fena muamelede bulunuyor. Bulgar hükûmeti bütün Avrupa'yı aleyhimize teşvik etmiştir. Bulgar subay ve erleri sınırı geçerek Makedonya ihtilâlcilerine yardım

ediyor. Sonra birdenbire Avusturya ve Rusya'nın tehdidi karşısında, Bulgaristan'la bir ittifak mı aktetmelidir? Kime karşı ittifak ediyoruz? Ve niçin? Rum'lara karşı mı? Yoksa komşumuz olan büyük devletler ve meselâ Avusturya aleyhinde mi? Bütün Avrupa bizimle alay eder. Hem de bunda haklı olurlar. Şimdi Padişah'ı bir defa takıldığı bir fikirden vazgeçirmenin ne kadar güç olduğunu bir bilseniz! Oh, ne zahmet ve ne müşkilat çektiğimi anlatamam. Padişah hiç bir şey anlamıyor. O yalnız nedimlerinin söyledikleri saçmalara Tanrı sözü imiş gibi inanıyor.»

Sadrıazam bu meseleyi anlattıktan sonra başka konular üzerinde de konuştuk. Kimisinin entrikası, kimisinin dalaverası, Sultan Abdülhamid-i Sâni'nin sadık bendeleri tarafından memleketin felâket çukuruna sürüklendiği bahis konusu oldu.

Sadrıazam'ı ziyaretten sonra Adliye Nazırı eski Sadrıazam Abdurrahman Paşa'yı da ziyaret ettim. Bu zat geçen gün bana garip bir tebliğde bulundu. Reji idaresiyle eski Trabzon antrepo sahibi Arnavutoğlu isminde bir adam arasında uzun bir süredenberi devam eden bir dâva sonuçlandı. Dâva konusunu uzun uzun anlatmaya değmez. Padişah'ın yakınlarından birinin verdiği sermaye ile ve o nüfuz sahibi zatın himayesiyle vukua gelmiş ve neticesi mahkemeye intikâl etmiş bir meseledir. Dâvalı dâva neticesinde alınan parayı koruyucusu ile taksim edecektir. O vakit mahkeme ve hâkimler üzerinde elinden geldiği kadar nüfuzunu gösterecektir. Aslında Nazır, mahkemelerde görülmekte olan dâvalarla meşgûl olmaz. Bununla beraber Kuvve-i Adliye aklının kabul edemeyeceği garibeler meydana çıkarırsa Nazır, Istinaf ve Temyiz mahke-

meleri reislerine ihtarda bulunur. Bu meselede haklı olduğumuza tamamen emindik Bidayet ve İstinaf mahkemelerinin manâsızlığı görülüyordu. Temyiz mahkemesinin reisinin dikkatini çekti ve nihayet biz dâvayı kazandık. Rakibimiz her vasıtaya başvuruyordu. Temyiz mahkemesi kendisini haksız görünce dâvanın tekrar bakılmasını istedi. Bu, red olundu. Artık müsterihtik. Altı aydanberi mesele halledilmiş ve artık dâvanın tekrar bahis bonusu olmasına imkân kalmamıştı. Abdurrahman Paşa orta zekâlı, fakat doğruluğu herkesce bilinen, fikrinde inatçı bir zattır. Bu son dâvamızda istinatgâhımız oldu ve dâvayı onun sayesinde kazandık.

Abdülhamit, Mahkemelere Nasıl Müdahale Ediyordu?

Abdurrahman Paşa, beni samimî surette karşıladı. Sıcak elleri arasında ellerimi tutarak şu sözleri söyledi:

«Sizi ne kadar sevdiğimi bilirsiniz, siz hakikî dostumsunuz. Bununla beraber şimdi müşkül bir mevkide bulunuyorum. Arnavutoğlu dâvası bitmiştir. Mahkemenin kararı kesindir ve değişmez. Bu, aylardanberi halledilmiş bir meseledir. Fakat rakibiniz dâvanın tekrar Adliyede bakılması için Padişah iradesi almaya muvaffak olmuştur. Bu yol bütün kanunlara muhaliftir. Bu itibarla ya kanunsuzcasına hareket etmek veya Velinimet efendimiz hazretlerinin emrine karşı koymak durumunda kalıyorum. Bir karar vermeden önce sizinle bir kere görüşerek bu çıkmaz yoldan kurtulmanın çaresini aramak hatırıma geldi.»

Şöyle cevap verdim:

«Fehametsımat, sizin muhakemenize sınırsız bir emniyetim vardır. Eğer meselenin bir hal çaresi varsa

lütfen söyleyiniz. Başkası için yapmayacağımı sizin hatırınız için yaparım.»

Bunun üzerine dâvacıya hafif bir para vererek meselenin kapatılabileceğini söyledi. Verilecek paranın miktarını bilmeden bir şey söyleyemeyeceğimi bildirdim. Hem de böyle bir müzakereye girişemezdim. «Görüşmeleri ben idare ederim» deyince «Pekâlâ müzakereye başlayınız, sonra kararlaşırız» dedim. Eğer kazanılmış bir dâva için para verirsem, hiç olmazsa, Adliye Nazırı başka meselelerde bana kolaylık göstermelidir.

Doğu'nun kanun yapıcılarını uzun uzun düşündürecek önemli bir konu. Mahkemelerin istiklâli, Adlî kuvvetin siyasî nüfuzlardan ayrılması gibi meseleler Osmanlı İmparatorluğunda da öteki devletlerdeki gibi adaletin esasıdır. Bu, nazariyet bakımından böyledir. Uygulamaya gelince bir dâva zorlukla neticelendirildiği halde Padişah, yakınlarının teşviklerine kapılarak müdahalede bulunuyor ve dâvanın yeni baştan görülmesini istiyor. Zavallı Abdurrahman Paşa! Ne yapacağını bilemiyor. Eğer İrade'ye karşı kor ve boyun eğmezse gözden düşeceği muhakkaktır.

15 Mart 1904

Günün en önemli olayı, gazeteci T... nin onbeş yıl kürek cezasına mahkûm olmasıdır. Saray'ın yakınlarını bile titreten meşhur serseri, pervasız şantajcı nihayet yakayı ele vermiş demektir. Padişah, yargılamanın açık olmasını irade buyurdu. Herkesi hayrete düşüren bu irade üzerine iki gün onbinlerce halk Adliye dairesi önünde toplanarak iki yüz kişilik mahkeme salonuna sıkışmaya çalıştılar. Herifin ihbarlarda bulunması birtakım sırları ortaya atması, büyük şahsi-

yetleri lekelemesi bekleniyordu. Hayret! Mel'un herif mahkeme salonuna Padişah'a dualar ederek girdi. Yargılamanın sonunda ağladı, bu göz yaşları Yıldız'ın affını temin etmekti. kendisinden başka iki ortağı da mahkûm oldu.

27 Mart 1904

Dün Sadrıazam'la görüştüm. Malî durum kendisini fevkalâde meşgûl ediyor. Maliye Nazırı'nı bir hayli sıkıştırdıktan sonra bir bütçe taslağı çizdirmeye muvaffak olmuş. Bütçe senevî dört - beş milyon Osmanlı lirası açıkla kapanıyor. Kasada ise metelik yoktur. Vekiller Meclisinde bir kargaşalıktır gidiyor. Bütün maaşların bir miktar indirilmesi, kara ve deniz için alınacak silâhların bir sene sonraya bırakılması düşünülüyor. Meteliksiz kalındığı zaman bu ıslâhatın her birisi bahse konu olur, fakat tatbik edilmez.

Paris sefiri M. Paşa, geçen gün şahsî maaşı olan 70.000 lira (160 bin Frank)'ı, Saray'dan doğrudan doğruya emrini alarak ve Bab-ı Âli'ye haber vermeksizin almıştır. Ferit Paşa, buna çok kızmış ve Padişah'a şiddetli bir lisanla para sıkıntısı sonucu olarak Saltanat'ın ve bilhassa Padişah'ın kendisinin tehlikeye düşeceğini anlatmıştır. Zat-ı Şahâne o kadar müteessir olmuştur ki gece sabaha kadar gözüne uykun girmemiştir. Saray'da büyük bir heyecan vardır. Maliye Nazırı bütçe hesabını getirmeye memur edilecek. Fakat Saray'ın yakınları ve mabeynciler, Padişah'a Sadrıazam'ın işi büyüttüğünü, hiç bir tehlike olmadığını, her şeyin yolunda gittiğini söyleyeceklerdir. Onların sözleri üzerine Padişah yurd'un her köşesinin bir cennet olduğuna ve

tebaasının mesut ve bahtiyar yaşadığına emin olacak ve mesele kapanacaktır.

Sultan Cevapsız Kalınca Yüz Ekşitirmiş

21 Temmuz 1904

Bu sabah gidip birkaç haftadanberi görmediğim Sadrıazam Ferit Paşa'yı ziyaret ettim. Anlattığına göre, Sultan, Yıldız'da vekiller heyetini toplamış ve orada tütün rejisinden şikâyet etmiş. Bir çok adamın ölümüne sebebiyet veren rejinin yerine bandrol usulünün veya bir başka usulün konulmasını teklif etmiş. Sadrıazam baştan başlayarak bir çocuğa ders verir gibi meseleyi izah etmiş. Sultan cevapsız kalınca yüzünü ekşitirmiş. Sonra da bir başka konuya geçilirmiş.

Geçen akşam Rusya ile İngiltere arasında geçen bir deniz olayı Sarayı altüst etmiş. Bundan bir süre önce Rus serbest filo gemilerinden biri, anlaşmalar mucibince olan hukuktan faydalanarak İstanbul ve Çanakkale boğazlarını geçmiş Serbest filo ismini alan ve halkın ianeleri ile yapılan Rus gemileri iki mahiyettedir: İmparatorluğun filosuna ait olmakla beraber sulh zamanında ticaret işlerinde kullanılırlar. İki üç gün önce haber vermek şartiyle de Boğazları geçebilirler. Smolenski gemisi birkaç gün evvel Karadeniz'den Akdeniz'e geçti. Bu gemi Uzak Doğu'ya giden gemileri durdurarak savaş kaçağı taşıyıp taşımadıklarını aramaya başlamış. Bu suretle bir Alman vapurunu durdurarak Japon postasını yakalamış, sonra da Kızıldeniz'e geçerek Malaka isimli İngiliz gemisini durdurmuş ve içinde silâh ve mühimmat olduğunu görünce zaptetmiş. Geminin İngiliz bandırası indirilerek yerine

Rus bandırası çekilmiş, bir Rus subayı ile birkaç silâhlı Malaka vapurunu alarak Çanakkale'den geçirmek üzere Akdeniz'e getirmişler.

Bu olay İngiltere'de büyük bir heyecan yarattı. Malaka, İngiliz hükûmeti adına mühimmat taşımaktadır ve bu mühimmat Uzak Doğu'daki İngiliz filosuna aittir. Veya İngiliz hükûmeti böyle iddia ediyor. Bu ise men edilemez. Akdeniz'deki İngiliz filosu hemen Smolenski ile Malaka'yı takip emrini aldı. Osmanlı hükûmetine yapılan müracaatta eğer bu gemiler Çanakkale Boğazı'ndan geçirilirse arkasından İngiliz filosunun da Boğaz'ı geçeceği bildiriliyor. Bunun üzerine Yıldız'da büyük heyecan oldu. Sabahın ikisinde Hariciye nazırı İngiliz ve Rus sefirlerine giderek uzlaşmalarını rica etti. Türkiye, hiç bir ilgisi bulunmayan bir mücadeleye girişmek istemiyor. Rusların Smolenski'yi harp gemisi olarak kullanacakları halde Boğaz'dan geçirmeleri ve aynı zamanda Kızıldeniz'de Türk sularında düşmanca harekâta girişmeleri hatalı görülüyor. Her halde iki sefinenin Boğaz'dan içeri sokulmaması için Çanakkale'ye emir verildi. Sonra İsviçre'ye gideceğimden Fehametsımatın İsviçre'de bulunan oğullarından bahsettik. Ağustos'u İsviçre'deki malikânemde geçirmek üzere İstanbul'dan ayrılıyorum.

Fehim Paşa Rejiden Rüşvet İstiyor

Beyoğlu 7 Ekim 1904

Avrupa'ya yaptığım seyahatten döndüm. Gerek Saray'da, gerek hükûmetin mehalifinde bizimle meşgûl olunduğu halde bir de kayıtsızlık görülüyor. Hükûmet rejiden önemli bir miktarda istikrazda bulunabilmek

için görüşmelere taraftar. Fakat ilk hareketin bizim tarafımızdan yapılmasını arzu ediyor. Aldırmamazlık ettiğimiz için bize çeşitli tarzda taarruz ediliyor. Köylüler tütünlerini pahalıya satmak istiyorlar. Hükûmet köylülerin şikâyetlerini dikkate alırmış gibi davranıyor. Sultan'ın bize çok kızmış olduğu ileri sürülüyor. Bandrol halinde tütün satıldığı halde istikraz yapılıp yapılamayacağı Paris'ten telgrafla soruluyor. Bu suretle rejinin kaldırılacağı rivayetine kuvvet veriliyor. Çocukcasına ve gülünç bir oyun...

Haydutluk için vesileler arayan tufeyliler ve casuslara iş çıkmış demektir. Hafiye Fehim Paşa büyük bir faaliyet içindedir. (Not: Fehim Paşa 1908 ihtilâli esnasında Bursa'da halk tarafından linç edilmiştir) Bu kocà serserinin adamlarından biri kendisini reji maliye mürakıbı seçtirerek Padişah'a bir curnal vermiş «Casusların hususî ihbarnamelerine curnal ismi veriliyor» Bu adam curnalında Maliye Nezareti tarafından tayin edilen delegelerin görevlerini yapmadıklarını, suretâ bir soruşturmada bulunduklarını, Evrak-ı müsbitenin kendilerine gösterilmediğini bildirmektedir. Bunların hepsi bir uydurmadan başka bir şey değil. Bununla beraber murakıplar Nazır tarafından hemen geri çağrıldı. Sonra da meşhur (Fehim) bana bir aracı göndererek rejinin kendisine karşı iyi muamelede bulunmadığını teessüfle gördüğünü, başkalarına verdiğimizi ona vermediğimizi bildirdi. Murakıpları azlettirdiğini, başka bir yolla mürakabeyi sağlayacağını bildirdi. Halbuki Fehim'le hiç bir ilgimiz yoktur. Yalnız onun kötü şöhretini bilmekteyiz. Bana şimdiye kadar yüz yüze teklifte bulunmamıştır. Gönderdiği adamı bizi ziyaret etmemiş gibi harekete karar verdik. Bu sırada Maliye Nazırı gelerek hükümete 3000 lira borç ver-

memi istirham etti. Hükûmetin tecavüzler ve taarruzlarından şikâyetçi olduğumuzu ve altı aydanberi eski hesapların ödenmesini beklediğimizi, bu şartlar altında nasıl olup da para istemeye yüzü tuttuğunu sordum. Her şeyi vaat etti. Eğer sözünde durursa istenilen parayı vereceğim. Görüşmemiz önce tartışma halini aldı, sonra yavaşladı ve müsteşar ile müzakereye giriştik. Bu kadar az bir para için kapı kapı neye dilendiğini sordum. Acele bir ihtiyaç karşısında veznede üç bin liranın bulunmaması imkânsızdır. O vakit tercümanın kulağına eğilerek yavaş bir sesle şöyle dedi: «Kasada peş para olmadığını bir tarafa bırakınız, Maliye Nazırı bile İrade-i seniye olmaksızın Nezaret kasasını açamaz. Bu meselede İstanbul zabıtasının bir maaşının ödenmesi için irade çıkmış, fakat bunun için gerekli olan 3000 liranın vezneden alınması için İrade çıkmamıştır. Bu para veznede olmadığından başka bir yerden bulunmasına gayret edilir. Meselâ rejiden bir avans istenir. Para bulununca Zat-ı Şahâne'ye başvurularak veznenin açılması için İrade-i seniye'nin şerefsadır olması arzolunur. İrade çıkar ve rejiden alınan 3000 lira vezneden çıkmış gibi dağıtılır. Ne idare tarzı yarabbi! Ne komiklik!

Beyoğlu 10 Ekim 1904

Maliyenin bize yazmasını arzu ettiğim yazıyı bizzat ben yazdım. Nazır, biraz nazlandıktan sonra imzaladı. Ben de ona 3000 lirayı verdim

Piyerloti İle Lorando Arasında Düello

10 Ekim 1904

Çok ünlü Piyerloti kendisinden bahsettirmenin yo-

lunu buldu. Göksu'ya kayıkla gezmeye gitmiş. Orada başka bir kayıkta Blak beyle birkaç kişiye tesadüf etmiş. Bunlar arasında Osmanlı hükûmetinin ünlü dâyini Aşil Lorando da varmış. Hani Fransız filosunun hesabına gelerek Midilli adasını tehdit eden Lorando...

Mösyö Loti tanıdığı Blak beyi selâmlamış, o da karşılık vermiş. Fakat Blak beyin yanındakiler selâma karşılık vermemişler. Mösyö Loti de kızarak bunlara ertesi gün haber göndermiş: «Kaba herifler, terbiyesizler» demiş. Bunun üzerine düello bahis konusu olmuş ve şahitler tespit edilmiş. Tahkir edilenlerden ikisi ile mesele halledilmiş, fakat Jurnal gazetesinin yazdığı gibi, adı Aşil olduğundan Yunan kahramanı gibi kanı kaynaması lâzım gelen Lorando inat etmiş. Türk toprağında düello yasak olduğundan bu kendisine söylendiği zaman Loti'yi başka bir memlekette düelloya davet etmiş. İşin nihayet kapatılabileceği tabiî idi. Fransız sefareti maslahatgüzarı işe karıştı. Hepsini teskin etti. Fakat bir çok Fransız gazeteleri Lorando ile Loti hakkında neler yazdılar neler? Bu tilki adamla meğer alay etmek istiyorlarmış. Birkaç ay adı dillerde dolaştı, durdu.

Beyoğlu 12 Ekim 1904

Bugün Kabine'de bir değişiklik oldu. Maliye Nazırlığına Gümrük Nazırı Nazif Paşa tayin edildi. Nazif Paşa, bir çok defa Maliye Nazırlığı yapmış bir zattır. İyi bir adamdır. Zekâsı eski Nazır'dan çok fazladır İdare yönünden de maharetlidir. Fakat zavallı adam bu sefer müthiş bir kargaşalık ve gerçek bir intizamsızlık karşısında bulunacaktır. Maliye kasasını bombos bulacaktır. Gümrük Nezaretine doğruluğu ile tanınmış

Selânik valisi Hasan Fehmi Paşa getirildi. Padişah, anlaşılan bu tabiatte bir Selânik valisi istemiyor. Hasan Fehmi Paşa'nın Selânik'ten çekilmesi hakkında çeşitli rivayetler dolaşıyor. Bazıları Umumî müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa ile geçinemediğini söylüyorlar. Bazılarına göre de Selânik'te mağazaların yağma edilmesini sebep gösteriyorlar.

Yerine Devlet Şûra'sı üyelerinden Rauf Paşa tayin edildi. Rauf Paşa, bana damadını göndererek Selânik'e gidecek yol parası olmadığını bildirdi. Hükûmetin birikmiş maaşlardan Rauf Paşa'ya ikibin küsur lira borcu varmış Paşa'nın isteği ve Sadrıazam'ın arzusu üzerine bu büyük zatın görevi başına gidebilmesi için Osmanlı hükûmeti adına kendisine 820 lira verdim!

Beyoğlu 25 Ekim 1904

Dün Saray'a giderek Surre-i Hümayun'un hareketinde bulundum. Her sene bu töreni görmeyi özlerdim. Fakat mutlaka bir mani çıkardı. Sürre alayı yaklaştığı zaman taraça nâzikâne boşalttırılır ve giriş kapısı kapatılır. Bu sırada Padişah taraçaya hâkim olan pencerelerin birinden bu manzarayı seyredecektir. Sonra Saray'ın kapısı açılıyor ve kafile çıkıyor. Önce sol caddeden ilerliyor, sonra alt yoldan Padişah'ın bulunduğu binaya doğru dönüyor. Biz de oradayız. Açık ve koyu yeşil, mavi cübbeli, beyaz ve yeşil sarıklı hocalar ve ulemâ camiden çıkarak bir an Saray'a giriyorlar, sonra meydana gelip beygirlere biniyorlar. Bu süvariler kafilenin öncüleridir. İçlerinde asâbı gerilmiş, şişmanlamış olanları da var. Bunlar iki üç kişinin yardımı ile beygirlerine binerler. Nihayet kafile karşımızdan geçiyor. Başta hazin bir makamla mersiyeler okuyanlar vardır

Saray'ın önüne gelince mersiyelerin okunması duruyor. Kafile de duruyor. İki kişi yalın kılıç ortaya çıkıyor Batı eskrimi ile hiç bir ilgisi olmamakla beraber çekici bir düello yapıyorlar. (Not: Kılıç - kalkan oyunu) Kaplan gibi sıçrıyorlar, kendi üzerlerine düşüyorlar. Birbirlerine saldırıyor, sarılıyor, birisi kılıç salladıkça öteki sol bileğindeki küçük kalkanla karşı koyuyor. Bu küçük törenden sonra kafile ağır ağır yürümeye başlıyor. Mersiyecilerin arkasındaki develer fevkalâde güzel takımlarla süslenmiştir, üzerlerinde bir çok yükler vardır, en önde yürüyen devenin kanburu üzerinde çuhadan iki metre kadar yükseklikte küçük bir kulecik vardır. Bu kuleciğin içinde kıymetli bir hediye bulunur. Öteki develer uzun palmiye ağacı dallarından yapılmış sepetlerle yüklüdürler. Daha arkada uzun tüylü ve iki hörgüçlü beyaz develer geliyor. Bunlar alışık olmadıkları için hırçınlaşıyor ve devecileri üzüyorlar. Daha arkada da ikişer sandık yüklü bir çok beygir gelmektedir. Bu alayı merakla seyrettim.

Bugün ayrıca Padişah'ın doğum günü idi. Tebrik için Saray'a gittik, baş teşrifatcı yanımıza gelerek bize bir nutuk çekti ve iyi temennilerde bulundu. Gazeteler baştanbaşa Sultan Abdülhamid'i sâni için dualarla dolu... Zavallı millet! Acaba böyle şeylerle avunabiliyor musun?

Fehim Paşa, Reji İle Bozuşuyor

5 Kasım 1904

Tanıdığım yerli nümunelere dün bir tane daha eklemeye muvaffak oldum. Herkesin korkup kaçındığı meşhur Fehim'le münasebet kurdum. Bir zamandan-

beri Fehim'in adamlarından bir serseri, Yahudiden Müslüman olmuş bir hafiye bana musallat olmuştu. Efendisinin rejiden şikâyet ettiğini, rejinin başkalarına para verdiği halde Fehim'in baştan savulduğunu sık sık tekrar ediyordu. Bu hayduda efendisi ile henüz tanışmadığımı, mümkün olursa ona hizmet edeceğimi, fakat vasıtasız söylerse daha memnun olacağımı söyledim.

Ertesi günü selâmlık resminden sonra Paşa beni evine davet etti. Öğleden sonra Şişli'deki evine gittim. Fehim kendisine Nişantaşı'nda bir saray yaptırıyor. Fakat sarayın inşaatı henüz bitmediğinden, Şişli'de tramvayları çeken atların ahırları yakınındaki eski evine gidiyorum. Sırmalı elbiseler giymiş Arnavut kavaslara dert anlatmak lâzım geliyor. Bin zahmetle Paşa tarafından davet edilmiş olduğumu anlıyorlar. O vakit iç kapıya yumruk vurmaya başlıyorlar. Maksatları iç avludaki kadınların çekilerek misafirin girmesine imkân vermeleridir. Nihayet içeri girebildim. Paşa otuzbeş yaşında kadar görünen kısa boylu şişman bir kimsedir. İki ayak üzerinde dolaşan bir topu andırır. Sultan, camiye giderken Fehim, arabanın sağ tarafında yürür. Beni, sonradan görmüşlere mahsus bir tarzda döşenmiş küçük bir salona aldı.

Fransızcayı oldukça iyi konuşuyor. Çok nâzikâne muamele ediyor. Kâtibinin kendi tarafından bana başvurarak para istediğini söyledim. Buna çok şaştığımı, çünkü reji parasının benim param olmadığını söyledim. Paşa kendini hiç bozmadı, ziyaretimden memnun olduğunu söyledi. Kâtibinin adı söylenirken hakaret edici bir gülüşle yetindi, ama tekzipte de bulunmadı. Sonra uzunca rejiden bahsettik. Sözlerim kendisini ilgilendiriyormuş gibi bir tavır takındı, sonra ayrıldım.

Beni evimin kapısına kadar teşyi etti. Kim bilir neler düşünüyordu? Bu sabah kâtibi İdare meclisi başkanının yanına gelerek, grubun reji aleyhine propaganda yapacağını söyledi? Fehim'in ve avenesinin taarruzuna uğrarsak hemen Sadrıazam'a şikâyette bulunacağım, ayrıca Saray'a da meseleyi aksettireceğim.

Yıldız'ı ve Bütün İstanbul'u Karıştıran Olay

Uzak Doğu'da bu büyük facialar olurken burada, İstanbul'da da alışmadığımız garibelere şahit oluyoruz. Evvelki gün üç büyük şahsiyet Yıldız'dan kaçtı. İhanetle vatanı terk ettikleri sanılıyor. Bunlardan birisi mabeynci Arif Bey'dir. Bu zat Padişah'ın yakınları arasında en sevimli olanlardandı. Henüz gençtir, tecrübelidir. Sarayın işlerini iyi bilir. «Büyük ustanın emniyetini kazanmayı başarmıştı. Arif beyden başka Ahmet Şevket Paşa ile kardeşi Rıza Paşa da kaçtılar. İkisi de cesur ve yakışıklı subaydırlar Aslen çerkestirler. Rıza Paşa'nın eşi uzun süre saray'da hazinedarlık ettikten sonra Saray'da yangın çıkardığından dolayı uzaklaştırılmıştı.

Padişah'ın yaverlerinden olan Rıza Paşa, Selâmlık Resm-i Âlisinde sefirler köşkünde teşrifatcılık ederdi. Birkaç hafta evvel Beyoğlu caddesinde Tokatlıyan önünde dayak yedi. Kayınbiraderi Arif Bey, Padişah'ın ayaklarına kapanarak bunu yapan Fehim Paşa'nın cezalandırılmasını istedi. Ailesinde bu lekenin kalmamasını istirhamı ediyordu. Padişah bu istirhamlara kulak asmadı ve birkaç gün sonra nispet olması için Fehim Paşa'ya İmparatorluğun en mühim nişanlarından birini verdi. Üç akraba bu durum karşısında tahammül edemeyerek kaçtılar.

Saray'da büyük bir heyecan başgösterdi, kaçaklar her tarafta arandı. Civar memleketlere telgraflar gönderildi, adamcağızlar zından kaçağı imiş gibi hemen yakalanarak geri gönderilmeleri rica edildi. Ecnebi hükûmetlere çekilen telgraflarda iadelerinin temini için birtakım hayali cinayetler sayılıp dökülmektedir. Romanya hükûmetine Arif Bey'in para çaldığı bildirildi. Sultan'ın kayınbiraderi Mahmut birkaç sene önce iki oğlu ile kaçtığı vakit Avrupa hükûmetlerine telgraf çekilmiş, bir esiri öldürdüğü, karısının mücevherlerini çaldığı, reşit olmayan çocukları kaçırdığı ileri sürülmüştü. Halbuki oğullarından biri yirmibeş, öteki ise otuz yaşında idi. Bugün İstanbul Belediye dairelerinden birinin müdürü olan Arif'in eniştesi özel bir vazife ile Avrupa'ya gidiyor. Her ne yapıp yaparak kaçakları kandırıp İstanbul'a getirmekle vazifelidir.

Dün öğleden sonra dairemde otururken Haliç'in öte tarafında Cibali tütün fabrikamız civarında büyük bir yangın gördüm. Hemen yangın yerine koştum, iki üç ev kibrit kutusu gibi yanıyordu. Rüzgâr alevleri, kıvılcım ve dumanları aksi yöne sevk ettiğinden binamız için bir tehlike yoktur. Binamızın üçüncü katına çıkarak yangına bakıyoruz. Büyük ve küçük binalar birer birer tutuşuyor. Hafif bir duman bir damın altından çıkıyor, onu direkler arasından süzülen küçük bir alev takip ediyor. Birkaç dakika sonra da yangın bütün binayı sarıyor ve büyük alev sütunları yükseliyor. Tulumbacılar kalabalıktır. Askerî kuvvetlerin yardımiyle yangını söndürmeye çalışıyorlar. Bazı büyük binalar hem aşağıdan ve hem yukarıdan tutuştu. Üç buçuktan saat altıya kadar ellidört ev yandı. Cesur bir itfaiye subayı enkaz altında kalarak vefat etti, birkaç tulumbacı da yaralandı.

Abdülhamid'in Hafiyeleri Bir Şrket mi Kuracaklardı?

15 Ocak 1905

İmparatorluğun iç siyaseti hakkında endişe verecek haberler dillerde dolaşıyor. Makedonya'dan fena haberler alınmaktadır. Bulgar komitecileri sağda solda Türkleri, Rumları öldürüyorlar. Bunları düşman diye öldürürlerken, öte yandan baç vermedikleri için Bulgarları da öldürmekten geri kalmıyorlar. Rum çeteleri de kendi hesaplarına gezmektedirler. Bulgarların suikastlerinin intikamını almaya çalışıyorlar. Onlar da adam ödürüyorlar. Dün aldığım tafsilâtlı raporlara göre, köylerde kadınlar yakılmakta, çocuklar balta ile öldürülmekte imiş. Bu vahşetler arasında hükûmet de tedbirsizlik gösteriyor. Manastır civarında bir kaymakam, bir Hıristiyan jandarmayı bir Türk haydudunu yakalamaya memur etmiş. Fakat eline silâh vermemiş, jandarma yakalayacağı adam tarafından öldürülmüş.

Gelen haberlere göre, Yemen'de Hudeyde'nin Doğusundaki San'a şehri otuzbin Arap tarafından kuşatılmış. Daimî bir fesat kaynağı olan bu bölgelerde sükûnu sağlamak için üç alay gönderilmektedir. Rize ve Trabzon'da da bazı karışıklıklar olduğu söyleniyor. Trabzon'da Bayram günü halk, merhum vali Kadri Bey'in mezarı üzerine dilekçeler bırakmış. Eğer koca adam mezardan dünya'nın halini görüyorsa ıslâh, eylediği o güzel bölgenin ne hale geldiğini görerek kanlı göz yaşları döker. Sayesinde o bölgede sükûn vardı şimdi ise... Bu kargaşalıklar arasında Saray ne yapıyor? Hafiye teşkilâtı genişletiliyor. Bana gelen her adam hakkında Saray'a rapor veriliyor. Reji ve öteki Avrupa müesseseleri hakkında Zat-ı Şahâne'ye türlü

şeyler naklediliyor. Birçok suikastler, entirakalar tasavvur ediliyor. Ermeni hafiyelerle Türk hafiyelerin bağdaşmalarına çalışılıyor.

Osmanlı Bankası ve Fransız Maliye grupları ile bir istikraz bahis konusudur. Akıllı bir hafiye başlıbaşına çalışılacağına müşterek olarak çalışılsa daha çok menfaat elde edileceğini söylemiş. İstikraz yapılırsa herkes birer bahşiş kurtaracak. Şu halde birbirlerinin işlerini bozmakta ne mâna var? Amerikalılar gibi bir tröst teşkili daha iyi değil mi? Bir de hafiyelik tröstü oluversin! Herifler yavaş yavaş bir Anonim şirket kuracaklar. O vakit Borsada hafiyelik Anonim şirketinin tahvilleri de sürülecek. Ne alâ değil mi?

Burada bu son günlerde dikkate değer bir olay duyuldu: Selâmlık resm-i âlisi'nde elçilere teşrifatçılık yapan Rıza Paşa ismindeki yakışıklı Çerkes subayı, geçen akşam saat dokuzda Beyoğlu caddesinde Tokatlıyan oteli önünde dört kişinin taarruzuna uğramış. Mükemmel bir dayak yemiş. Kimse imdadına gitmemiş. Olay sanki özel bir emirle yapılmış gibi geçti. Halbuki Galatasaray karakolu yüz metrelik bir mesafededir, zavallı Paşa şimdi yataktadır. Herkes bu melâneti Fehim Paşa'ya atfediyor. Bazıları da bu dayağın Padişahın müsaadesiyle atıldığını fısıldıyor. Ben buna inanmam. Nedimler arasındaki müthiş kıskançlık, emniyetsizlik ve garaz bu gibi olaylara yol açıyor. Nimet ve lütuf bekleyen bu adamlar arasında biri fazlaca göze girdi mi ötekiler bunu çekemiyorlar ve er geç hesabını verdiriyorlar.

16 Ocak 1905

Dün başkâtip Tahsin Paşa'yı ziyaret ettim ve her taraftan gördüğüm huşunetten dolayı şikâyette bulun-

dum. Ermeni hafiyelerin yaptıklarını anlattım. Bunlar hırsızlıklarını yapabilmek için Amerika tröstüne gelip yazıyorlar ve nüfuzları sayesinde Padişah'ın İradesi ile rejinin kapatılmasına muvaffakiyet elverdiğini bildiriyorlar. Paşa'nın bu hususta mükemmel bilgisi olmak lâzımgelir. Fakat bilmemezlikten geldi. Padişah'a hakkımızda bir çok yalanlar söylendiğini, buna da sebep istedikleri parayı vermemekliğimizin olduğunu söyledim. Paşa'ya derdimi tamamiyle anlattım ve Padişah'a arzetmesini rica ettim. Tahsin Paşa her zamanki gibi nâzik davrandı ve tatlı sözler söyledi. Bununla beraber bu sözlerin havaya gitmiş olması gerektir.

İstanbul'un Eski Kurban Bayramları

Sadrıazam'ın yanından geliyorum. Sefir Konstan'a şiddetle çıkışıyor, diyorduki: «Bu sefir kara çetelere başkanlık ediyor. Havdutlarla vakit geçiriyor. Para koparmaktan başka bir şey düşünmüyor. Mürabahacılarla dost olmuş bir adamdır. Ama ben bu çete ile boğazboğaza uğraşacağım. Fakat ne yapayım ki, başımızda Hükümdar olarak bir cani, bir katil var...»

Ferit Paşa'yı şimdiye kadar bu derece hiddetli görmemiştim. Anladığıma göre arzusuna muhalif bir şey olmuş, bundan Kostan istifade etmiş. Klübe gittiğim zaman meseleyi soruşturdum. Vitali bugün gitmedi, Konstan da burada kalıyor. Bilmem hangi esaslar üzerinde görüşmeler tekrar başladı. Bu, bir iki gün sürer tekrar bozuşurlar, yine barışırlar. Neticede ya bir hal çaresi bulunur, yahut her şey yıkılıp gider.

10 Şubat 1905

Dün akşam reji komiseri Nuri Bey Saray'dan çıkıp doğruca evime geldi. Başkâtibin söylediğine göre.

Zat-ı Şahâne rejiden 40 bin lira avans istiyormuş. Bu hususta yönetim kurulunu ikna etmemi ve benim de bunu uygun bulmamı ısrarla rica etti. Red halinde vahim sonuçlar çıkacağını söyledi. Bana kalırsa reddetmekle bir şey çıkmaz. Bununla beraber bazı şartlar içinde Padişah'ın arzusunu yerine getirmeye taraftarım.

15 Şubat 1905

Bugün Kurban Bayramının ilk günüdür. Daireler kapalıdır. Vaktimi ziyaretlerle geçirdim. Sadrıazam sakin görünüyordu. Başkâtip Tahsin Paşa ayrıca fazla dostluk gösterdi. Birkaç hafta önce Sadrıazam ve Maliye Nazırına onbin lira vermediğimiz halde kendisinin aracılığı ile otuzbin lira vermemiz son derece memnuniyetini mucip olmuştu.

Ziyaretlerden sonra istasyona giderek Şark sür'at katarı ile giden Konstan'ı uğurladım. Söylediğim gibi görüşmelerden bir sonuç çıkmadı. Üç gün sonra her iş olduğu gibi kaldı. Konstan mahut âdetini taslayarak gidiyor. Bugünkü şartlar içinde Paris borsasında yeni bir Osmanlı istikrazı akdine Fransa hükûmetinin müsaade etmeyeceğini söyledi. Bununla beraber yaptıklarının hepsi gösteriştir. Daha sonra İstanbul'un hatsiz hesapsız sokaklarını dolaşarak Maliye Nazırı Nazif Paşa ile bazı Nazırların evlerini dolaştım.

Bu ziyaretler yağma edilmemize sebep oluyor. Kurban Bayramında olsun, Ramazan Bayramında olsun gidilen yerde hizmetcilere hediye vermek âdettir. Bir yere misafir gittiniz mi çıkarken siyah, beyaz uşaklar üzerinize hücum edercesine gelerek vereceğiniz bahşişi

paylaşmaya hazırlanırlar. Vaktiyle bugünlerin her birisinde üç bin Frank kadar harcardım. Şimdi iktisat yapıyorum ve altmış liradan yani bin üç yüz Frank'tan fazla harcamıyorum.

Bugün her yerde kurban gesilir. Geliri iyi olanlar aile fertlerinin her biri için kurban keserler. Tercümanım Halit Ziya Bey iki kurban kesmiş. Reji komiserine gelince sekiz koyun kestiğini söylüyor. Vaktiyle her evin sahibi kurbanları kendi eliyle kesermiş. Şimdi bu âdete riayet edilmiyor, bu hakkı başkasına veriyor. Saray'da kurban bıçağı, özel törenle Padişah'a arz olunur, o da bıçağı eline alır ve kesme hakkını bir başkasına verir. Bu da olsa olsa kasapbaşı olur. Yalnız İstanbul'da yüzbinlerce kurban kesilir. Etleri fakirlere verilir. Derileri de Hicaz demiryolu için iane olarak toplanır. Sokaklarda kapı kapı dolaşarak kurban hakkı isteyen veya zengin evlerinin kapılarını kuşatırcasına biriken garip kıyafetli hadsiz hesapsız dilencilere tesadüf olunur.

16 Mart 1905

Bugün Romanya sefiri Lahovari, Baron Marşal ve eşi ile birlikte yemek yedik. Almanya sefiri az yemek yiyor ve pek dalgın duruyordu. Sefirin eşinin sağında idim. Bu kadından hiç hoşlanmam. Kendisine büyüklük bir tavır takınır. Halbuki küçük bir Alman ailesine mensup olduğu bir bakışta anlaşılır. Koca bir gövde üzerinde küçücük bir kafası vardır. Şurasını söylemek yerinde olur, bana karsı pek nazik davrandı, hoş konuşuyor, oldukça sadelik gösteriyordu. Yemek mükemmeldi. Dostumuz Romanya sefiri bize karşı pek samimi davrandı.

Fransa sefiri döndü. Birkaç gün sonra Kont Vitali ile Mösyö Pisar isminde biri geldi. Pisar buraya belli olmayan bir sebepten dolayı geliyor. Fransa'da maliye müfettişidir. Ve Mösyö Konstan'ın ahbabıdır. Sanıldı-

Geçen Pazar günü de Anadolu şimendiferleri direktörü Hügnen'in Bostancı'daki evine gittim. Bana kumpanyanın muşunu göndermişti. Hügnen bana yeni malikânesini göstermekle övünüyordu. Evini ve bahçesini büyültmüştü. Eski eserlere çok merakı var. Evini ve bahçesini birtakım antikalarla süslemiştir. Akşamüstü aynı vasıtayla döndüm.

19 Mart 1905

ğına göre, şimendifer işlerinde Vitali'nin yerine geçecekmiş. Rıhtım müdürü Mösyö Grane de geldi. Şu halde teslimat üzerine istikraza ait mahut müzakereler yeniden başlayacak demektir. Maksat Sultan'ı kandırmak, mühimmat ve cephanesini yeni terakkilere göre ıslâh için yüz milyon kadar bir istikraza muhtaç olduğunu söyleyerek bu milyonları vermek ve karşılığında da Suriye şimendiferleri ve İstanbul rıhtımları meselesini hallederek mühimmat-ı harbiye siparişini filân veya falana havale ettirmektir. İşlerin yolunda olduğu iddia ediliyor. Avamın dediği gibi (Hele bah ta görek.)

Anadolu şimendifer kumpanyası idare heyetinde önemli bir değişiklik vardır. Kumpanya müdürü Mösyö Jander Berlin'e dönerek Doyçe Bank müdürlüğüne tayin edilecektir. Almanya generall konsolosu Mösyö Ştemerih'in, Jander'in yerine geçeceği söyleniyor. Siyasiyatta Mösyö Bayset orta elçilikle buradan gidiyor. Yerine Mösyö Bop gelecektir. Bu önemli bir değişikliktir.

Dağlı'nın mücadelesi neticesi olarak akrabalık hissi kendisinde pek ziyade kuvvet bulmuştur. Kabile bağlantısı son derece sağlamdır. Eski muharip ve pederşâhî hayat âdetleri kendisinde görülür. Bir koyun çalınacak olursa, bir adam öldürülürse bütün kabile biraraya gelerek cinayetin intikamını almaya veya zararı gidermeye çalışır. Bugünün ordu teşkilâtında bölük eski kabilelerin bir timsali addolunabilir. Her bölükte sancaktar eski kabile reislerinin ailelerine mensup olanlardan ayrılır. Eğer sancaktar düşecek olup da yanında ailesinden sancağı eline alacak kimse bulunmazsa bu pek büyük bir ayıp sayılır. Podgoriçe'de bana onbeş yaşında bir çocuk gösterdiler. Bu çocuk bir kurşunla ölen babası sancaktarın sancağını kurtarmak için altı yerinden yaralanmıştı. Sancakları etrafında toplanarak kütle halinde hücuma kalkışan bu efsane sürüsü, mitralyözler tarafından adamakıllı taranacak bir durum gösterir.

Diyeçiç suyu'nda da böyle oldu. Kral Nikola bu faydasız kabadayılıktan dolayı asabileşiyor, geleneksel fikri kaldırmak istiyor. Diyeçiç alındıktan sonra yaşlı bir sancaktar bacağından yaralanmasına rağmen bandırayı taşımak istirhamında bulunuyor ve ecdadının 300 yıldanberi bu şerefi bırakmadıklarını söylüyor. Kral birdenbire dediki: «Bu saçmalar canımı sıkıyor. Sancak başkasına verilsin ve artık bunu lâfı olmasın »

Bugün Karadağlılar'ın bundan bir hafta önce deli gibi saldırdıkları bu meyilli arazi üzerinde tam bir ses-

sizlik var. Akşam yavaş yavaş ortalığı kaplıyor. Şu müsterih tepede bundan bir hafta önce birtakım insanların boğazlaştıklarını, hendeklerin birbirlerine hırsla sarılmış ve öylece ölmüş insan cesetleriyle dolmuş bulunduğunu düşündükçe içim titriyor. Orada üçyüz Türk askeri koyun boğazlanır gibi boğazlandı.

TERCÜMAN 1001 TEMEL ESER SERİSİNDEN ÇIKAN KİTAPLAR

1 – YUNUS EMRE

2 – HUZUR

3 – 18. YÜZYIL TÜRK ÖRF VE ADETLERİ

4 – EŞREFOĞLU DİVANI

5 – ORUÇ BEĞ TARİHİ

6 – BOZGUN

7 – MEVLANA

8 – EMİR SULTAN

9 – BUHRANLARIMIZ

10 – TÜRKLERİN MANEVİ GÜCÜ

11 – BİR ZAMANLAR İSTANBUL

12 – TÜRKİYE MEKTUPLARI

13– NECATİ BEY DİVANI

14 -- BARBAROS HAYRETTİN PAŞA I

15 – BARBAROS HAYRETTİN PAŞA II

16 – SOSYALİST ÜLKELERDE FİKİR SANATIN KADERİ

17 – TEŞRİFAT VE TEŞKİLATIMIZ

18 – TÜRKİYE'NİN DÖRT YILI

19 – KİTAB–I BAHRİYE I

KİTAB–I BAHRİYE II

20 – GECE HİKAYELERİ (Müsamerename)

21 – FATİH'İN TARİHİ

22 – RAMAZANNAME

23 – GAZİ MUSTAFA KEMAL

24 – ZAĞRA MÜFTÜSÜNÜN HATIRALARI

25 – EVRAK–I PERİŞAN

26 – KARACAOĞLAN

27 – CAN ÇEKİŞEN TÜRKİYE

28 – BUDİN KANUNNAMESİ

29 – İSLAM MEDENİYETİ

30 – AHLAK

31 – TÜRKİYE'Yİ BÖYLE GÖRDÜM

32 – LEHÇETÜ'L HAKAYIK

33 – TÜRKLERİN SOY KÜTÜĞÜ

34 – AHMET HARAMİ DESTANI

35 – A'MAK–I HAYAL

36 – KABUSNAME I

KABUSNAME II

37 – MÜNECCİM BAŞI TARİHİ I

38 – AŞİRETTEN DEVLETE (Türkiye tarihi I)

39 – İMPARATORLUK YOLU (Türkiye tarihi II)

40 – CİHAN HAKİMİYETİ (Türkiye Tarihi III)

41 – OLGUNLUK ÇAĞI (Türkiye tarihi IV)

42 – SONUN BAŞLANGICI (Türkiye tarihi V)

43 – SONA DOĞRU (Türkiye tarihi VI)

44 – DÜŞERKEN (Türkiye tarihi VII)

45 – BÜYÜK SANCAĞIN GÖLGESİNDE

46 – BİZANS TARİHİ I

47 – BİZANS TARİHİ II

48 – ENVARU'L AŞIKIN I

49 – ENVARU'L AŞIKIN II

50 – ENVARU'L AŞIKIN III

51 – 1001 HADİS I

52 – 1001 HADİS II

53 – MEVLANA CELALEDDİN RUMİ

54 – İSTANBUL TÜRK KALELERİ

55 – MUHAMMEDİYE I

56 – MUHAMMEDİYE II

57 – MUHAMMEDİYE III

58 – MUHAMMEDİYE IV

59 – TÜRKİYE'DE SANATLAR VE ZENEATLAR

60 – DELHİ TÜRK İMPARATORLUĞU

61 – MİR–AT–ÜL MEMALİK

62 – TAVSİR–İ AHLAK

63 – TÜRKİYE 1850 CİLT I

64 – TÜRKİYE 1850 CİLT II

65 – ESLAF

66 – SÖMÜRÜLEN TOPRAKLAR SOVYET İMPARATORLUĞU

67 – SÖMÜRÜLEN MİLLETLER SOVYET İMPARATORLUĞU 2 CİLD

68 – ZAFERNAME

69 – DEVLET VE AİLE AHLAKI

70 – VAKA–I CEDİD

71 – HUZUR–U AKLÜ FENDE MADDİYUN MESLEK–İ DELALETİ

72 – KOCA SEKBANBAŞI

73 – HAYDAR ÇELEBİ RUZNAMESİ

74 – TARİHİ GİLMANİ

TERCÜMAN 1001 T ESER
SERİSİNDEN ÇIKA LAR

1—YUNUS EMRE
2—HUZUR
3—18. YÜZYIL TÜRK ÖRF VE ADETLERİ
4—EŞREFOĞLU DİVANI
5—ORUÇ BEĞ TARİHİ
6—BOZGUN
7—MEVLANA
8—EMİR SULTAN
9—BUHRANLARIMIZ
10—TÜRKLERİN MANEVİ GÜCÜ
11—BİR ZAMANLAR İSTANBUL
12—TÜRKİYE MEKTUPLARI
13—NECATİ BEY DİVANI
14—BARBAROS HAYRETTİN PAŞA I
15—BARBAROS HAYRETTİN PAŞA II
16—SOSYALİST ÜLKELERDE FİKİR SANATIN KADERİ
17—TEŞRİFAT VE TEŞKİLATIMIZ
18—TÜRKİYE'NİN DÖRT YILI
19—KİTAB—I BAHRİYE I
KİTAB—I BAHRİYE II
20—GECE HİKAYELERİ (Müsameretname)
21—FATİH'İN TARİHİ
22—RAMAZANNAME
23—GAZİ MUSTAFA KEMAL
24—ZAĞRA MÜFTÜSÜNÜN HATIRALARI
25—EVRAK—I PERİŞAN
26—KARACAOĞLAN
27—CAN ÇEKİŞEN TÜRKİYE
28—BUDİN KANUNNAMESİ
29—İSLAM MEDENİYETİ
30—AHLAK
31—TÜRKİYE'Yİ BÖYLE GÖRDÜM
32—LEHÇETÜ'L HAKAYIK
33—TÜRKLERİN SOY KÜTÜĞÜ
34—AHMET HARAMİ DESTANI
35—A'MAK—I HAYAL
36—KABUSNAME I
KABISNAME II
37—MÜNECCİM BAŞI TARİHİ I
MÜNECCİM BAŞI TARİHİ II
38—AŞİRETTEN DEVLETE (Türkiye Tarihi I)
39—İMPARATORLUK YOLU (Türkiye tarihi II)
40—CİHAN HAKİMİYETİ(Türkiye tarihi III)
41—OLGUNLUK ÇAĞI(Türkiye tarihi IV)
42—SONUN BAŞLANGICI (Türkiye tarihı V)
43—SONA DOĞRU(Türkiye tarihi VI)
44—DÜŞERKEN(türkiye tarihi VII)
45—BÜYÜK SANCAĞIN GÖLGESİNDE
46—BİZANS TARİHİ I
47—BİZANS TARİHİ II
48—ENVARU'L AŞIKIN I
49—ENVARU'L AŞIKIN II
50—ENVARU'L AŞIKIN III
51—1001 HADİS I
52—1001 HADİS II
53—MEVLANA CELALEDDİN RUMİ
54—İSTANBUL TÜRK KALELERİ
55—MUHAMMEDİYE I
56—MUHAMMEDİYE II
57—MUHAMMEDİYE III
58—MUHAMMEDİYE IV
59—TÜRKİYE'DE SANATLAR VE ZENEATLAR
60—DELHİ TÜRK İMPARATORLUĞU
61—MİR—AT—ÜL MEMALİK
62—TAVSİR—İ AHLAK
63—TÜRKİYE 1850 CİLT I
64—TÜRKİYE 1850 CİLT II
65—ESLAF
66—SÖMÜRÜLEN TOPRAKLAR SOVYET İMPARATORLUĞU
67—SÖMÜRÜLEN MİLLETLER SOVYET İMPARATORLUGU 2 CİLT
68—ZAFERNAME
69—DEVLET VE AİLE AHLAKI
70—VAKA—I—CEDİD
71—HUZUR—U AKLÜ FENDE MADDİYUN MESLEK—İ DELALETİ
72—KOCA SEKBANBAŞI
73—HAYDAR ÇELEBİ RUZNAMESİ
74—TARİHİ GİLMANİ

FİATI 10 TL